



**Željko
Musović**

**Genetika,
istorija
i bajke**

ISBN 978-9940-9950-0-3



Željko (Brankov i Vinkin) Musović

GENETIKA, ISTORIJA I BAJKE

archive.org e-edition
Copyright 2020. Željko Musović

Naslovna strana
Ptolomejeva Tabula Europae V



San Francisco, California, USA
Founded in 1996





Genetika, istorija i bajke je naučno-istraživački rad prvenstveno o porijeklu i etnogenezi narodâ u Crnoj Gori, ali se “dotiče” i susjednih i svih ostalih balkanskih država. Na dvije stotine i četrdesetak stranica koje slijede nalazi se veliki broj podataka, imena, činjenica... Sve to od čitaoca zahtijeva određeno opšte obrazovanje i popriličnu “mentalnu kondiciju”. Ne možete (odnosno, možete, mada nema svrhe) čitati ovu knjigu kao književni roman (i bilo bi dobro da pažljivo proučite strane 13-23), ali se, naravno, ne morate truditi ni da baš sve analizirate i zapamtite – zaista je, na primjer, nepotrebno držati u glavi imena svih ilirskih, ili tračkih plemena koja su živjela na Balkanu prije 2000 godina.

Svako koga tema zanima i stvarno želi nešto da sazna ima pravu (možda, jedinstvenu) priliku da na jednom mjestu nađe izvode iz do sada objavljenih evropskih DNK istraživanja, najnovija saznanja o porijeklu plemena iz Crne Gore i navode trenutno dostupnih istorijskih dokumenata i izvora koji zajedno, u “konačnom zbiru”, daju sasvim drugačiju sliku od one koju su istoričari i etnografi prikazivali stanovnicima ovih prostora u potonjih vijek-dva.

Ništa nije izostavljeno, skriveno i prilagođeno ljudskoj sujeti. Stoga, ako ste isuviše emotivno vezani za svoju nacionalnu “oznak”, ili neku od tradicionalnih balkanskih priča o porijeklu i istoriji, odmah zatvorite ovu knjigu – nema potrebe da se nervirate i psujete autora. Ovo drugo ionako ne bi imalo mnogo smisla, jer su ljudi koji su napisali sve ono što je citirano u istorijskom dijelu već odavno mrtvi, neki i par hiljada godina.



Veliko hvala gospođi dr. Slavici Vujović (profesorica na odsjeku za biologiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Podgorici, Crna Gora), dr. Jeleni Šarac (znanstvena suradnica na Institutu za antropologiju, Zagreb, Hrvatska), Kelly Wheaton (članica ISOGG i autorica vodiča *Genetička genealogija za počelnike, SAD*) i dr. Iain McDonald-u (astrofizičar i počasni istraživač na Genealoškim, paleografskim i heraldičkim studijama Univerziteta Strathclyde, Škotska) na saradnji, pomoći i sugestijama.

I
DNK TRAGOVI

Početak jedne drugačije priče

U *Američkom časopisu za fizičku antropologiju* (American Journal of Physical Anthropology) je 2010. godine objavljena “*Priča o akulturaciji i migracijama kao mehanizmima za širenje poljoprivrede na Balkanskom poluostrvu*” (A Tale of Acculturation and Migrations as Mechanisms for the Diffusion of Agriculture in the Balkan Peninsula). Bio je to naučni rad zasnovan na rezultatima genetskog testiranja 404 čovjeka iz Crne Gore i 179 ljudi iz Srbije. Istraživanje je urađeno metodom slučajnog uzorka, testirani su imali različita prezimena, a DNK crnogorskih državljana je analizirana iz krvi (141 uzorak) i pljuvačke (263).¹

U podnaslovu su nabrojane institucije koje su učestvovala u ovom projektu:

1. Odsjek za molekularnu i ljudsku genetiku, Medicinski koledž Međunarodnog univerziteta Floride (Department of Molecular and Human Genetics, College of Medicine, Florida International University, Miami, FL)

2. Odsjek bioloških nauka, Međunarodni univerzitet Floride (Department of Biological Sciences, Florida International University, Miami, FL)

3. Institut za forenzičku medicinu, Medicinska škola, Univerzitet u Beogradu, Srbija (Institute of Forensic Medicine, School of Medicine, University of Beograd, Beograd, Serbia)

4. Klinički centar Crne Gore (Clinical Center of Montenegro, Podgorica, Montenegro)

5. Srpska bezbjedonosno-informativna agencija (Security Information Agency, Beograd, Serbia)

¹ Danas je broj testiranih znatno veći, ali, na žalost, Crna Gora je jedina zemlja na Balkanu koja o tome nema nikakvu (javnu) bazu podataka.

A, sav posao su odradili sljedeći naučnici i istraživači: Sheyla Mirabal, Tatjana Varljen, Tenzin Gayden, Slavica Vujović, Maria Regueiro, Danica Popović, Marija Đurić, Oliver Stojković, Rene J. Herrera.

Bilo je to prvo (i, čini se, posljednje) zvanično istraživanje ove vrste direktno vezano za Crnu Goru. Evo rezultata:

29.2% - haplogrupa I2a	0.5% - haplogrupa J1
27% - haplogrupa E1b1b	2.5% - haplogrupa G2a
9.2% - haplogrupa R1b	1.5% - haplogrupa N
7.4% - haplogrupa R1a	2.0% - haplogrupa Q
4.7% - haplogrupa J2a	1.5% - haplogrupa H
4.5% - haplogrupa J2b	1.2% - haplogrupa L

U radu je (greškom?!) izostavljen nalaz za haplogrupu I1a, ali se na Internetu može naći tabela iz koje se vidi da je zastupljenost te grupe na nivou od ~6%.

Rezultati u procentima za Srbiju (u ovom istraživanju) su bili: I2a - 38.5; E1b1b - 17.3; R1a - 14.5; R1b - 4.5; J2a - 3.3; J2b - 1.7...), a ukupni rezultati dosadašnjih testiranja, koja su od 2005. do 2012. godine obuhvatila 580 državljana te zemlje, su nešto drugačiji i vjerodostojniji: I2a - 31.9; E1b1b - 18.4; R1a - 16.4; R1b - 8.4; I1a - 6.7; J2a - 3.5; J2b - 4.1; G2a - 2.4... [Uključena i studija iz 2012.]

Što se tiče reprezentativnosti CG istraživanja, tj. broja testiranih, on svakako nije pretjerano veliki, ali ako uzmete u obzir činjenice da je u prvom ovakvom projektu na području ex-SFRJ iz 2005. (Marijana Peričić et alia)² učestvovao ukupno 681 muškarac iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova i Makedonije; da je 2008. godine (Battaglia, Fornarino et

² High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations , 2005.

al.)³ testirano 118 Hrvata iz Hrvatske, 75 Slovenaca i 255 ljudi iz Bosne i Hercegovine (84 Bošnjaka, 90 Hrvata i 81 Srbin); ili da je “sveslovensko” istraživanje iz 2015. (O. Balanovski, R. Vilems) odrađeno sa nešto malo više od 6000 uzoraka Y-DNK iz baltičkih i slovenskih zemalja (niko iz Crne Gore nije analiziran), onda neizbježno dolazite do zaključka da je Crna Gora “jedna od najbolje opisanih populacija”. Prof. dr Oliver Stojković je to ovako pojasnio: “...to je isto kao da smo analizirali 3500 ljudi u Srbiji.”

Međutim, potrebno je naglasiti da se ovi rezultati (i pored proračuna i predviđanja koje su naučnici koristili) mogu samo okvirno prenositi na cijelu Crnu Goru, ali u stvari važe isključivo za testiranu grupu. Da bi se dobila prava “genetska slika” Crne Gore, broj testiranih bi, dakako, morao biti veći i moralo bi se voditi računa o brojnosti pojedinih bratstava, kao i o srodničkim ili plemenskim vezama. I, upravo to je bio “nedostatak” ispitivanja iz 2010. godine – tada su svi učesnici, odnosno pripadnici i malih i velikih bratstava bili ravnopravni. Konačni procenti će, ipak, zavisiti i od te “neravnopravnosti”, a već sada je izvjesno do će do promjena doći i u prvoj (R1a < 7%) i u drugoj koloni tabele. No, o tom potom.

Sada da pogledamo o čemu se ovdje zapravo radi i šta sve ovo, u suštini, znači.

*

Do prije petnaestak godina, ako ste željeli da nešto saznate o svom, ili o porijeklu svoje porodice, imali ste jednostavan izbor – ili da pitate starije da vam prenesu usmeno predanje; da počnete da “kopate” po prošlosti čitajući historijsko-etnološku literaturu; ili da samostalno istražujete po arhivima, crkvenim knjigama i turskim d/tefterima (popisima) pokušavajući da tamo nađete svoje pretke, ili “sebe”.

³ Y-chromosomal evidence of the cultural diffusion of agriculture in southeast Europe, *European Journal of Human Genetics*, 2009.

Iskustvo govori da treća mogućnost ima ograničen do-
met iz nekoliko razloga (izostanak, ili stalna promjena prezi-
mena u daljoj prošlosti, nepostojanje crkvene evidencije prije
XIX vijeka), a prva i druga prosto ne garantuju istinu, jer obje
zavise od nečije inteligencije, (ne)znanja, predrasuda, interesa
i sujete, ideoloških i sličnih matrica razmišljanja.

Nije teško shvatiti o čemu pričamo. Eto, na primjer,
ako imate pedeset i više godina, razmislite o sljedećim činje-
nicama: Živjeli ste skoro trideset godina u zemlji koja se zvala
SFR Jugoslavija i stručnjaci su vam tumačili historiju na jedan
način. Vaše babe i djedovi su bili ponosni na svoj (pa i mini-
malni) doprinos pobjedi nad fašizmom. Plakali su (i vi tako-
đe) kad je umro Josip Broz Tito, “najveći sin naših naroda i
narodnosti”. ... Danas živite u nekoj od “bivših republika i po-
krajina” i (isti) stručnjaci vama, vašoj djeci i unucima tumače
(istu) historiju na drugačiji način. Vaše babe i djedovi prvobor-
ci, ili nosioci Spomenice, su već 1991. godine počeli da govo-
re da su prvi put čuli za Tita tek na Sutjesci; sekretari Saveza
komunista su postali veliki vjernici i nacionalisti; a svi su, ko-
liko se sjećaju, odahnuli onoga dana kad je “najveći zločinac”
otišao “bogu na istinu”.

Vi i vaši preci, kao i vaša djeca i unučad, imate infor-
macije, *ali ne i znanje*. Isto je i sa stručnjacima. To se najbolje
vidjelo po nevjerici i zbnunjenosti javnosti (ali, i autora) kad su
2005. godine objavljeni rezultati prvog, malo prije navedenog,
“jugoistočnoevropskog” genetskog istraživanja koji su poka-
zali da je zastupljenost “slovenskih gena” (bolji izraz je *linija*)
na prostorima Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova
i Makedonije na nekom prosječnom nivou od oko 16%.

Te godine su se tom problematikom bavili neki ex-YU
štampani mediji i ovo istraživanje je postala glavna tema na
raznim Internet “forumima” i sajtovima. Hrvatska televizija je
ubrzno napravila i (zbnunjuću, lošu) seriju o porijeklu Hrvata,
a u više balkanskih zemalja su osnovani DNK projekti.

Genetika je tako “na mala vrata” ušla u “veliku” priču o istoriji i porijeklu, iako je i tada i danas ostala daleko od istorijskih instituta, fakulteta, osnovnih i drugih škola.

Ipak, zainteresovanim muškarcima je data mogućnost da za manje od stotinu eura iz kapi krvi ili pljuvačke analizom DNK direktno “dođu” do svojih predaka. Takođe, na raspolaganju su do sada objavljene naučne studije i rezultati grupnih i pojedinačnih testiranja. Ko hoće, i zna malo (više) engleskog jezika, može puno toga da sazna poslije samo par “klikova”. Ali, naravno, ne na forumima i “patriotskim” sajtovima. Ljudi jednostavno ne bi bili ljudi kad ne bi sve površno, ili pogrešno razumjeli i pokušali da prilagode “gore pomenutim” sujetama, slabostima, neznanju, predrasudama, ideološkim i (usko)nacionalnim načinima razmišljanja. Tako se i (neočekivani i neodgovarajući) rezultati DNK analiza i istraživanja “popravljaju”, iskrivljuju, ili uljepšavaju da bi se ublažila pojedinačna, ili opštenarodna razočaranost. Međutim, to u ovom slučaju *ne može da prođe*, bar ne dugoročno, jer prirodne nauke to ne dopuštaju. Postoje pravila koja se moraju poštovati (kad su u pitanju ozbiljni, stručni radovi) i standardna znanja koja se ne smiju zaboravljati. Zatim, ono što je nedorečeno ili pogrešno se vremenom i trudom dopuni i popravi. A, to što se nekome nalaz ne dopada nije ni naučni, ni javni problem.

Genetsko testiranje porijekla

Šta se može saznati o porijeklu neke osobe iz analize DNK? Pa, zavisno od vrste testa koji se radi, mogu se dobiti različite vrste informacija, ali, u svakoj od mogućnosti u ponudi, njihova količina nije velika – tek u simbiozi sa istorijom i drugim (sličnim) rezultatima možete otkriti nešto više.

Najčešće se rade tri tipa testova od kojih svaki analizira različite djelove nečije DNK. Ako želite da saznate nešto o svom porijeklu s muške strane, predmet proučavanja će biti Y hromozom koji se nalazi samo kod muškaraca i nasljeđuje se s oca na sina. Ako vas zanima ženska strana, test će se baviti mitohondrijalnom DNK (mtDNK) koju imaju i muškarci i žene, ali se nasljeđuje s majke na ćerku. Treća vrsta testa analizira *autosomalnu* DNK koja čini većinu ljudske DNK i sadrži “doprinos” predaka i sa očeve i sa majčine strane.

U svakom od gore navedenih istraživanja su rađeni Y-DNK testovi od kojih, opet, postoje dva tipa (STRs = short tandem repeats i SNPs /izgovara se *snips*/ = single nucleotide polymorphisms) koji imaju različite ciljeve i izvjesnu razliku u preciznosti, ali u osnovi daju isti rezultat. Nakon što se brojčane vrijednosti testiranih markera (tzv. *haplotip*) uporede sa postojećim datotekama, dobija se “ime” vaše *haplogrupe* koja određuje kojoj grani “rodoslovnog Y-DNK drveta” pripadate. Svaka grupa je označena slovima i brojevima: I1a, R1b, R1a, E1b..., a podgrupe imaju i dodatne oznake. Na primjer: R1b-U106, R1a-M458, E1b1b...

Svi muški pripadnici jedne porodice, ili bratstva bi, prirodno, morali imati istu haplogrupu. Ukoliko nije tako, onda je nekad u prošlosti došlo do “prekida linije”. Ako ljudi različitih prezimena pripadaju istoj Y-haplogrupi, to znači da su u daljoj, ili bližoj prošlosti imali zajedničkog pretka.

Kompanije koje se profesionalno bave genetskim testiranjem porijekla obično uz haplogrupu prilože i priču o (zulu, vikinškom, hunskom, feničkom, jevrejskom...) porijeklu vaših

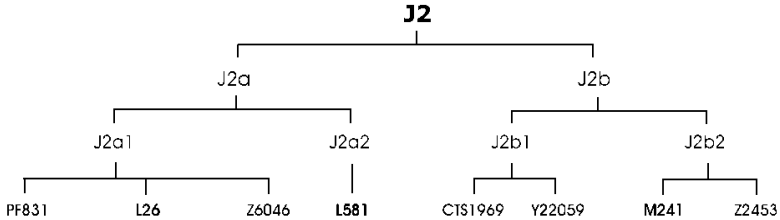
predaka, zajedno sa mapom svijeta koja uz pomoć strelica pokazuje njihovo kretanje. Međutim, u najboljem slučaju, to je malo više od genetičke astrologije, ili, prosto rečeno, gatanja. Ono što pouzdano možete zaključiti na osnovu dobijenog rezultata, to jest haplogrupe, jeste da je vaš prapredak pripadao nekoj od starih plemenskih zajednica (sjeverno-afričkih, kavkaskih, južnoevropskih, skandinavskih...) i da se vaši bliži, ili dalji srodnici *danas*, u ovoj ili onoj mjeri, nalaze na tom i tom prostoru u Evropi, ili bilo gdje drugo, u vidu Kelta, Germana, Slovena..., ili nekih manje brojnih *etno-rasnih* grupa. I, to je (bez dodatnih analiza) sve. Ne postoji škotski, italijanski, ili turski “gen”, niti srpska, ili grčka haplogrupa.

Slično je i sa mtDNK testom. I on, kao i prethodni, daje obavještenja o samo jednoj (u ovom slučaju, ženskoj) liniji predaka, što znači da i zajedno Y i mt DNK predstavljaju mali (ali i za ovu priču najbitniji) dio nečijeg genetskog nasljeđa.

Onim većim dijelom DNK nasljeđa “bavi” se autosomalni test. On može pružiti informacije o precima u nekoliko posljednjih generacija, ali samo ako neki, uporedni, rezultati već postoje. Takođe, kad se ode unazad više 200 godina, broj ljudi koji su dali doprinos vašem genetskom “sklopu” se naglo smanjuje. Naime, iako ste u istoriji porodice, ili bratstva možda imali i više od 10.000 predaka, samo je par stotina njih direktno učestvovalo u stvaranju vaše DNK. One ostale osobe su dio vašeg “pedigrea”, ali ne i DNK.

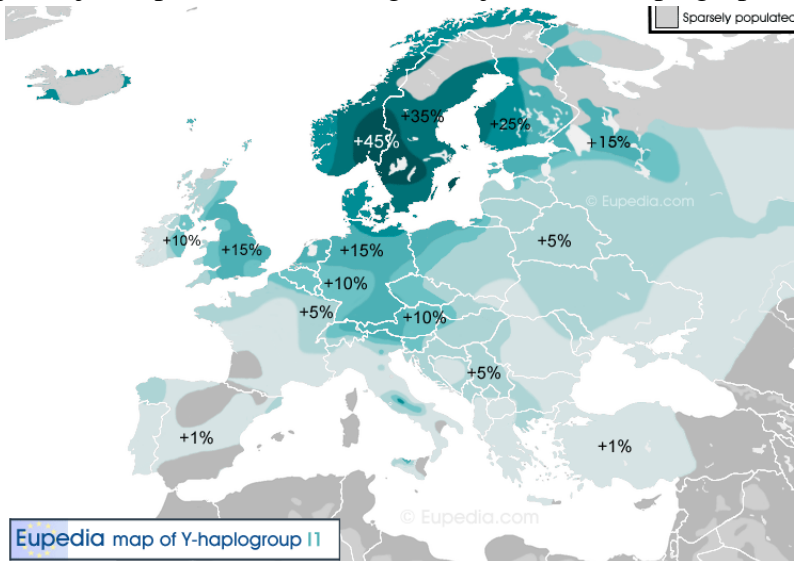
To bi, u najkraćem, bilo to. Pričati o starosti pojedinih haplogrupa i isticati to kao neku značajnu “ličnu” karakteristiku, ili prednost nad drugim grupama ili narodima je besmisleno. Takođe, ako se ne radi o utvrđivanju (među)bratstveničkih ili plemenskih veza, nema potrebe insistirati ni na razlikama u podgrupama (recimo: J2a1 M67 i J2a1 L24) i iz toga izvlačiti velike zaključke, jer te razlike vas od nekoga razdvajaju samo u “vremenu i prostoru”, ali ne mijenjaju činjenicu da je osnova ista: obje te podgrupe su nastale od J2a1 L26, a J2a1 i J2a2

od J2a, a ta haplogrupa, kao i J2b, od J2... Svi nosioci jedne haplogrupe potiču od jednog/istog pretka.

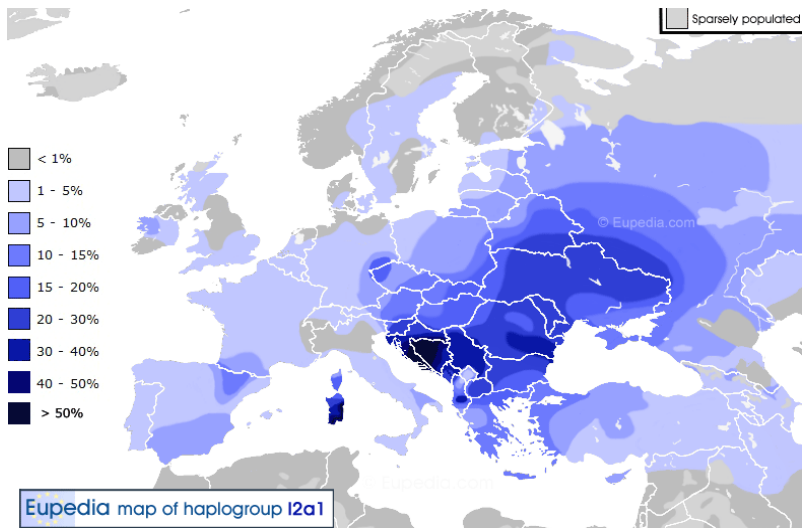


Y-DNK haplogrupe

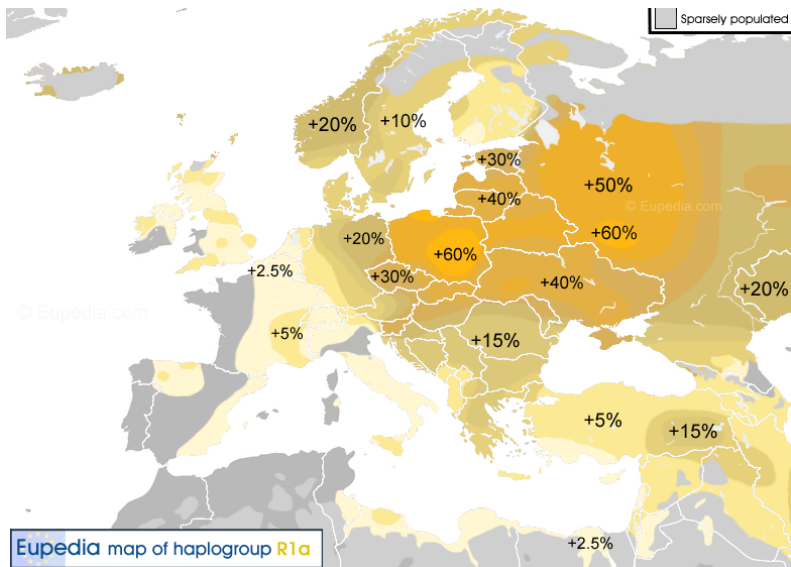
Karte koje slijede prikazuju “genetski profil” Evrope. Kako su “radovi još u toku”, procenite treba uzeti sa oprezom, ali se ipak može dobiti neka osnovna predstava. Ponovimo, karte vam ne mogu tačno reći ko je odakle došao, već gdje se nalaze “centri” i kako se odvijalo širenje svake grupe. Iz toga ćete lako shvatiti ko je s kim (i koliko) povezan. Poslije karata je dat jedan prikaz hronološkog razvoja Y-DNK haplogrupa.



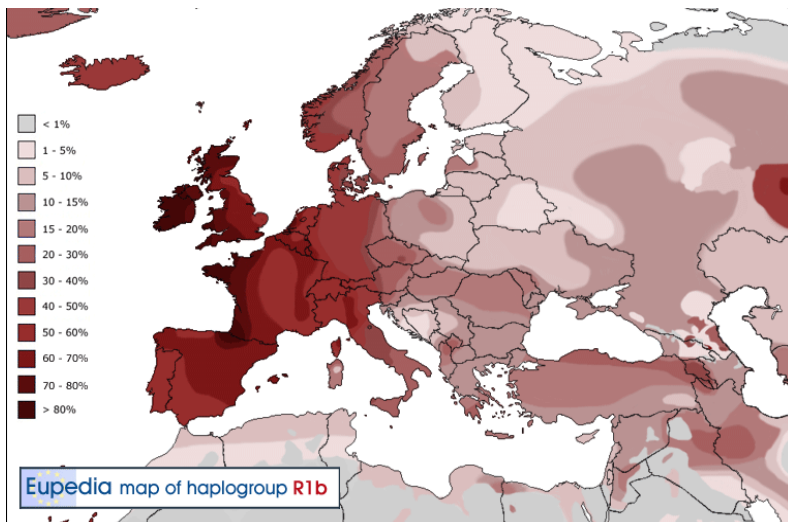
Haplogrupa I1 je, kao što se vidi, najzastupljenija u Norveškoj i Švedskoj, a zatim Finskoj i Danskoj – nordijsko-germanska grupa.



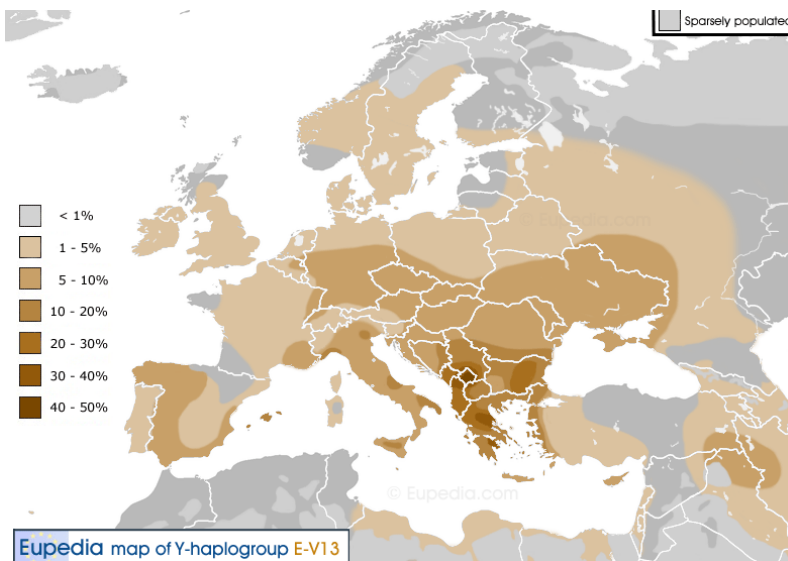
Haplogrupa I2a1 je dio stare evropske grupe I2. Na karti se ističu “dinarski” ogranak, koji je najučestaliji na prostoru zapadne Hercegovine (+60%), i starija grana ove grupe sa centrom na Sardiniji (38%).



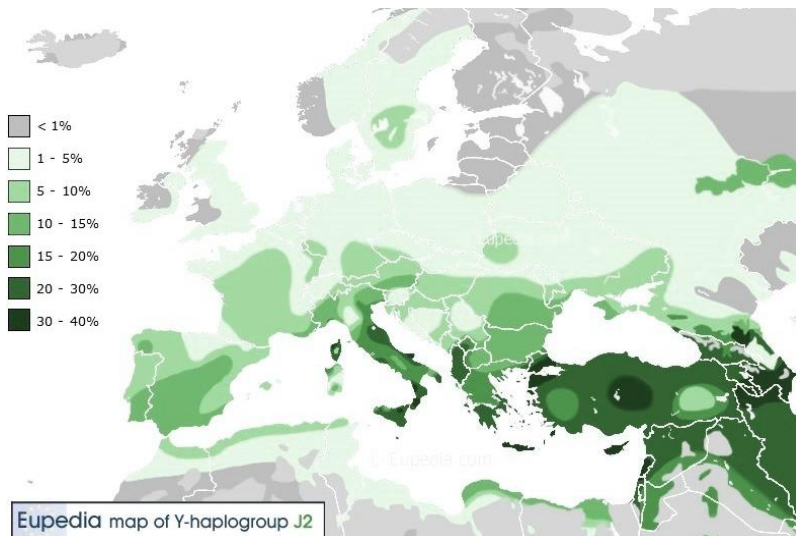
Haplogrupa R1a. Očigledno je da se radi o slovenskoj grupi, najprisutnijoj u Poljskoj, Bjelorusiji, zapadnoj Rusiji (50-60%).



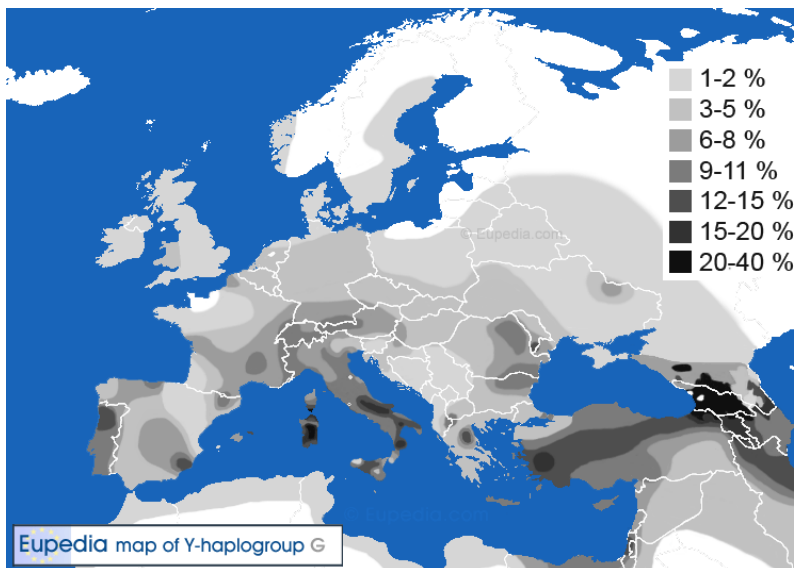
Haplogrupa R1b. Ovo je grupa najvećeg broja današnjih Velšana, Škota, Iraca i nekadašnjih Gala, a danas Francuza, pa se zaključuje da je u pitanju keltska haplogrupa.



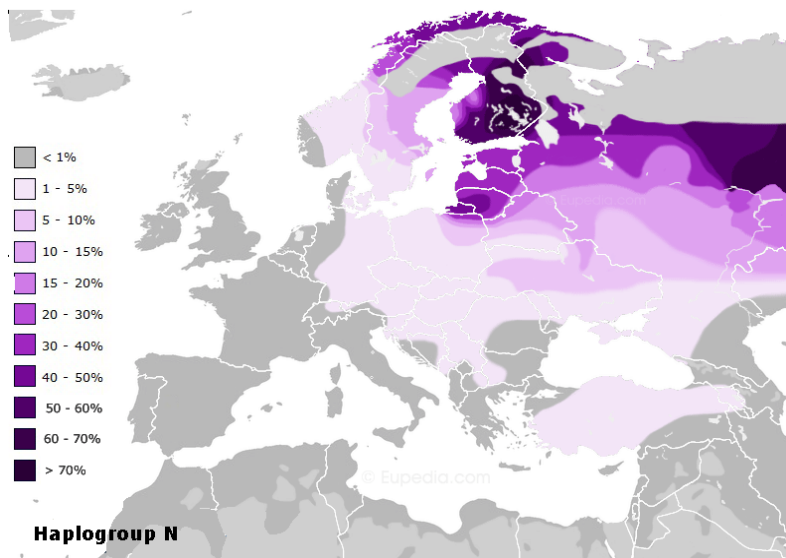
Haplogrupa E-V13, odnosno E1b1b, predstavlja balkanski ogranak sjevernoafričke grupe E1b, sa najvećom koncentracijom na Kosovu (45%) i istočnoj Crnoj Gori (+50%).



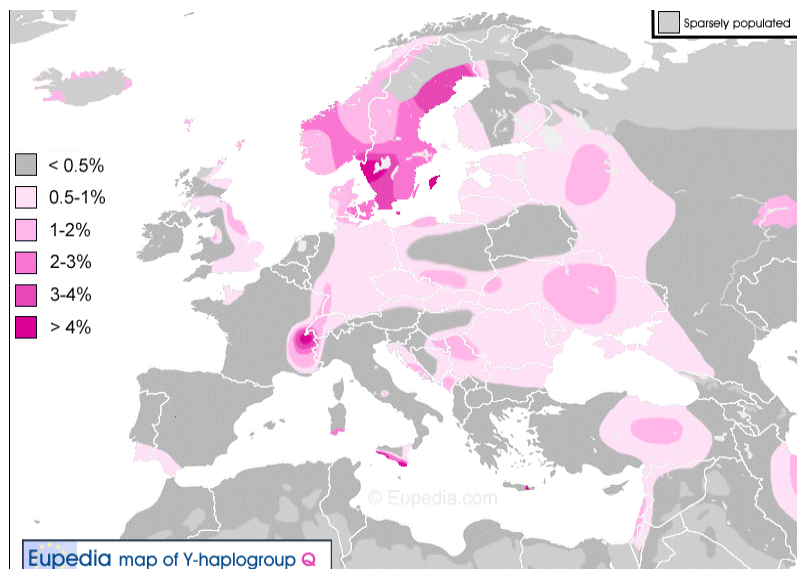
Haplogrupa J2 (a & b) je kavasko-mediteransko-semitska grupa. Bez imalo sumnje je utvrđeno da njena prisutnost na Balkanu nema nikakve veze sa “uticajem otomanskog carstva”.



Haplogrupa G. “Izvor” je u oblasti Kavkaza (Gruzija) i nešto zastupljenija je u Turskoj, Italiji i Portugaliji. U Crnoj Gori oko 2%.

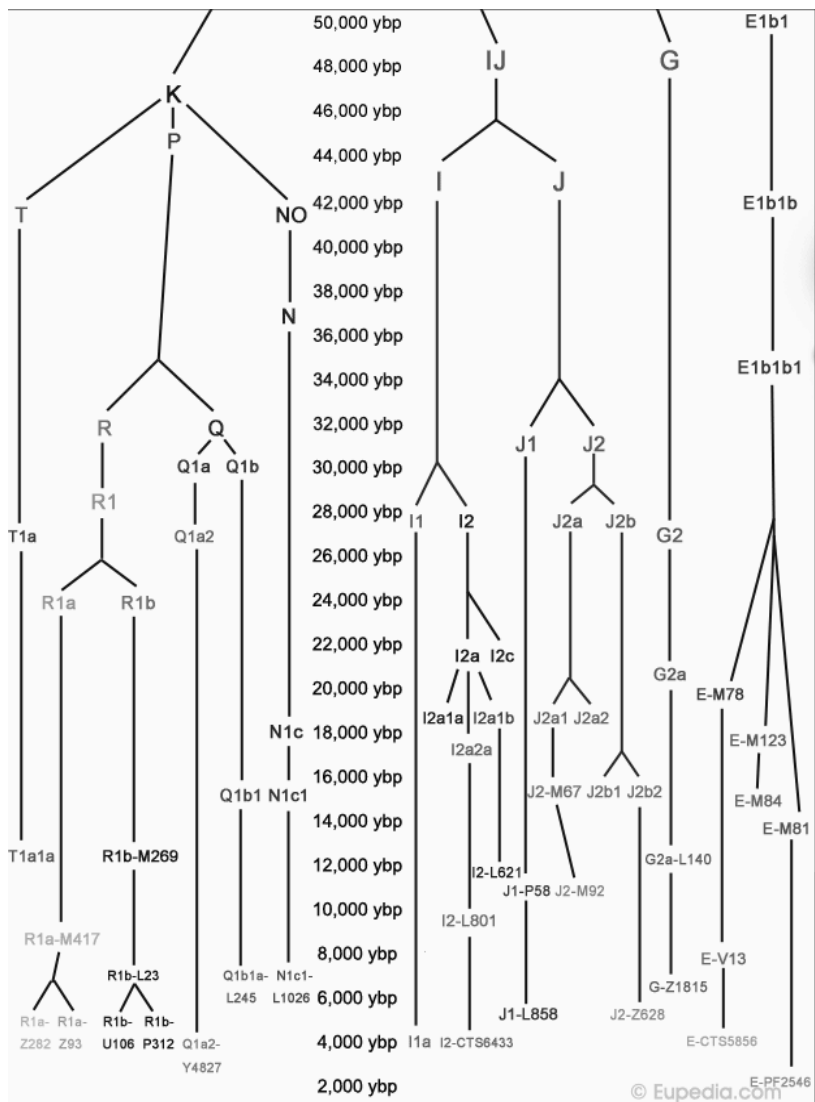


Haplogrupa N je najučestalija među Fincima, a potiče iz istočne Azije. U Crnoj Gori ima predstavnike na području Pive i Banjana (N2a).



Izvor haplogrupe Q je bio u Sibiru, a danas je najviše ima među američkim “Indijancima” (80-90%). U Crnoj Gori je na nivou od oko 2%.

Pojava i razvoj Y-haplogrupa



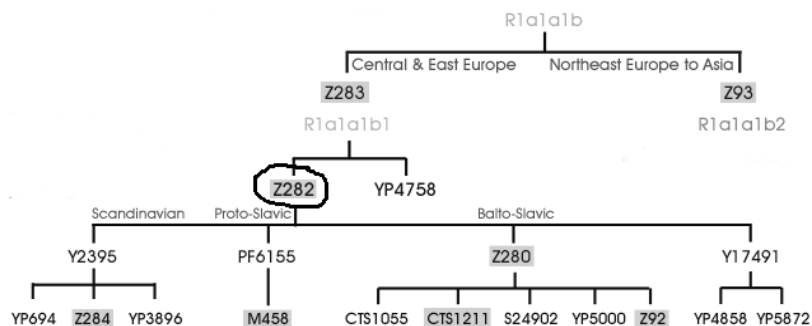
* ybp = years before present (godina prije sadašnjosti)
("Drvo" i karte su sa www.eupedia.com)

Napomena: Ima (ili, bilo je) mišljenja da nije ispravno koristiti oznake “keltska”, “germanska”, “slovenska”... ispred odgovarajućih haplogrupa. I, da, tačno je: haplogrupa R1b, na primjer, u cjelini gledano nije “keltska”, jer je ta grupa nastala prije +/-24.000 godina – kad nijesu postojali Kelti kao jednorodna skupina plemena. Međutim, prije nekoliko hiljada godina su se neki *R1b ljudi* doselili iz Azije i smjestili u zapadnim djelovima Evrope. Od njih su nastale linije koje danas nosi 80 % Iraca, 74% Velšana, 72% Škota, 90% Baska, 56% Francuza... Svi ti ljudi su, bez obzira na podgrupu, naciju, ili jezik kojim govore, istog porijekla (imaju bližeg, ili daljeg zajedničkog pretka) i pripadaju istoj *keltskoj etno-rasnoj* grupi.⁴

Na drugoj strani, na Balkanu, u Jermeniji... postoje i neke manje brojne, starije R1b linije koje nijesu keltske.

Prema tome, ukratko: *Svi R1b muškarci na svijetu nijesu Kelti, ali su svi Kelti R1b!*

Slično je i sa haplogrupama I1a i, naročito, R1a. U oba slučaja, kao što se uočava na kartama, oznake *germanska* i *slovenska* su posljedica očiglednosti i to ne može biti promijenjeno saznanjem da, recimo, i u Aziji žive neki R1a ljudi koji nijesu Sloveni (ali su im svakako najbliži rođaci koje imaju na ovoj planeti). Jednostavno, radi se o davno razdvojenim granama jedne/iste velike haplogrupe.



⁴ Termin “etno-rasna grupa” će u ovoj studiji biti korišćen za ljude koji imaju isto genetsko porijeklo.

Da pojasnimo: Svi R1a ljudi koji pripadaju haplogrupi R1a-Z282 su potomci istog čovjeka i njihovi preci su se rađali i živjeli u raznim bratstvima i plemenima koja su opet nastajala od nosilaca grupe R1a-Z282. Postepeno su se javljale mutacije i “nicale” su podgrupe Z280, M458, CTS1211..., ali je *osnova ostajala ista*. I, zato mi danas te R1a muškarce iz Evrope lako prepoznamo kao *genetske Slovene*.

Dakle, Sloveni i Germani nijesu samo opšte *etno-jezičke*, nego i neupitne *etno-rasne* kategorije. Zbog toga je “I1a Germane” i “R1a Slovene” neophodno razlikovati od onih *nacionalnih* Njemaca, Danaca, Rusa, Poljaka... (nosilaca drugih haplogrupa) koji su “Germani”, ili “Sloveni” po jeziku kojim govore (etno-lingvistički), ali ne i porijeklu.

Važne činjenice:

Sva istorijska germanska, ili slovenska plemena iz IV, ili VII vijeka n.e. su se sigurno sastojala i od nosilaca drugih haplogrupa (R1b, N1c...) koji su vremenom, ili tokom seoba “priobraćeni” i germanizovani ili poslovenjeni, ali su plemensku dominantnu genetsku osnovu vjerovatno činili izvorni I1a Germani i izvorni R1a Sloveni.

Od tih i brojnih drugih mješavina, ili kombinacija više haplogrupa su nastali svi današnji evropski narodi (Holandani, Česi, Rumuni...), ali se mora zapamtiti jedna činjenica: ***haplogrupe se***, same po sebi, ***ne miješaju***, nego ***razvijaju*** zasebno, ***linijski – s oca na sina!!!*** I, zato se jedna haplogrupa ***ne može*** (*ne smije*) ***dovoditi u vezu sa više etno-rasnih grupa!*** To znači da ako je R1a-Z282 slovenska, onda je i svaka njena podgrupa/grana ***uvijek slovenska*** i nikakve veze nema to što je neka od njih (dijelom, ili u cjelosti) učestvovala u etnogenezi ovog, ili onog germanskog, romanskog... naroda. Čak i da svi predstavnici te grupe, iz pukog hira, prihvate njemački jezik kao maternji, i da svi počnu da se nacionalno “pišu” kao Njemci, ni tada R1a grupa ne bi bila germanska, nego slovenska.

Nikako ne zaboraviti: govorimo o *genetici i porijeklu*, a ne o geografiji, usvojenim, ili istorijski nametnutim znanjima, ličnim opredjeljenjima...

“I1a čovjek” može nacionalno biti šta god hoće, ali će po očevoj strani porijeklom uvijek biti od neke nordijsko-germanske loze.

“I1a ljudi” su učestvovali u etnogenezi Bjelorusa, Slovaka ili nekog drugog slovenskog naroda, ali ne i u etnogenezi haplogrupe R1a, odnosno Slovena kao etno-rasne grupe.

Sasvim drugi problem je to što, ponekad, nemamo isto ili zajedničko odgovarajuće (istorijsko) ime za sve muškarce koji nasljeđuju određenu haplogrupu, ili njen dio. Najbolji primjer su nosioci haplogrupe J2a (to jest, “J2a Izraelci, Grci, Libanci, Jermeni, Sirijci...”) koje su vrijeme, religije i istorijski događaji toliko podijelili i udaljili da su ubijeđeni da pripadaju potpuno različitim etno-rasnim grupama. Ali, sada se zna da to nije tačno i čuvene scene iz sjajnog filma *Mediterraneo* koje spajaju (neke) Grke, Turke i Italijane frazom “una faccia, una razza” su i naučno potvrđene – svi “J2a ljudi” su rođaci po očevoj liniji.

Sve izrečeno važi i za one sa haplogrupom I2a.

Ako ljudi iz različitih etničko-jezičkih grupa imaju istu haplogrupu, onda nije riječ o istinski različitim članovima tih etničkih grupa nego o jednoj, ili istoj *genetskoj/etno-rasnoj grupi* zastupljenoj u nekoliko (različitih) naroda.

Mitohondrijalna DNK – rezultati i haplogrupe

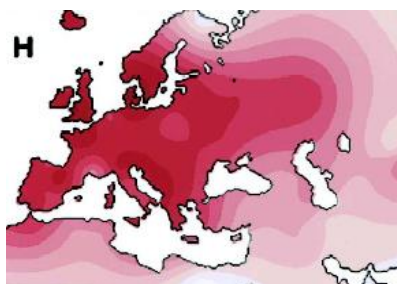
Mt-DNK haplogrupe su prilično ujednačeno raspoređene po evropskom kontinentu i ne mogu se (osim u par slučajeva) povezivati sa nekim posebnim etno-rasnim grupama. To je, uz stalnu promjenu prezimena i životnih sredina, i osnovni razlog zašto se na mt-DNK, ili žensku liniju, manje obraća pažnja i zašto su rezultati testiranja od male koristi kad je u pitanju izučavanje porijekla i etnogeneze pojedinih naroda.

U Crnoj Gori nijesu rađena nikakva istraživanja vezana za mt-DNK, a nema ni podataka o samostalnim analizama. Ipak, u decembru 2017. je u časopisu *Genetics & Applications* objavljen članak *Maternal genetic profile of Serbian and Montenegrin populations from southeastern Europe* (Jelena Šarac et al.) u kom je obrađeno i 139 uzoraka iz Crne Gore.

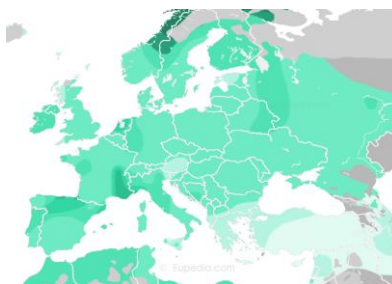
U tabeli ispod su dati rezultati testiranja iz ove studije (+ Hrvatska). Na osnovu njih, i priloženih karata, može se dobiti neka “okvirna” slika.

	H	HVO +V	J	T	X	U4	U5	K	I	W
CG	48.2	8.6	10.8	4.3	2.9	2.1	6.5	5	1.4	1.4
Srb.	40.3	5.9	6.7	5	1.7	6.7	9.2	4.2	3.4	3.4
Hrv.	46.6	5.1	9.7	6.5	2	2.5	10	4.2	3.2	3.3

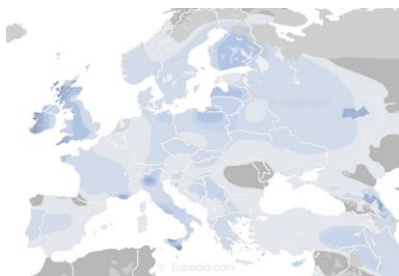
Mt-DNK haplogrupe u Evropi



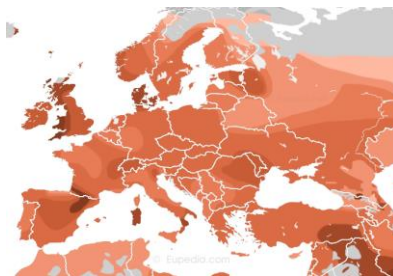
Haplogrupa H



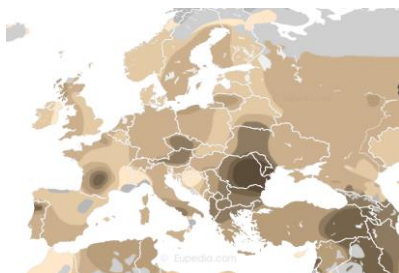
Haplogrupa HVO + V



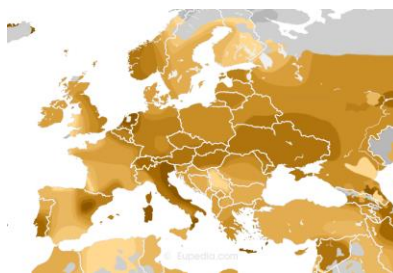
Haplogrupa I



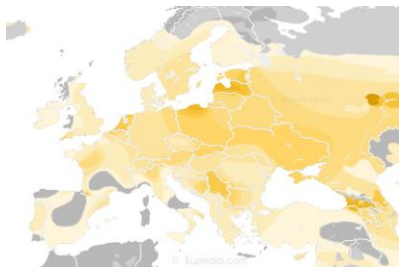
Haplogrupa J



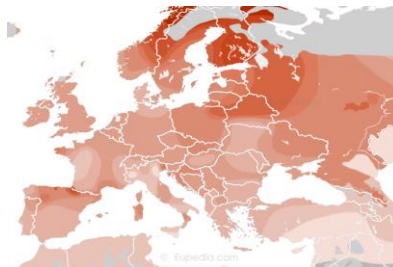
Haplogrupa T1



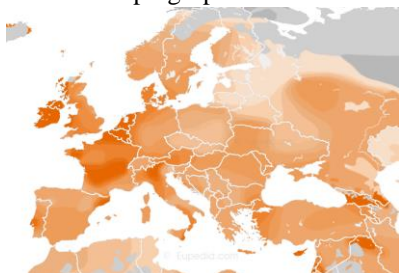
Haplogrupa T2



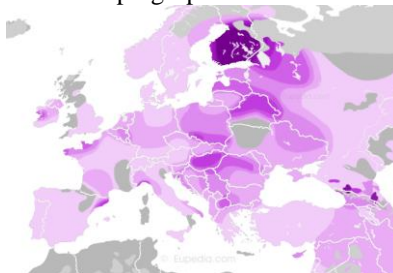
Haplogrupa U4



Haplogrupa U5



Haplogrupa K



Haplogrupa W

Oznake nijesu identične sa Y-DNK haplogrupama, što znači da mt-DNK haplogrupe J, ili I, nijesu “ženske verzije” tih Y-DNK haplogrupa.

Haplogrupu H (i njene podgrupe) nosi oko 40% žena u Evropi. Prije +/-30.000 godina je “stigla” iz oblasti južno od Kavkaza; a, kao i ostale, potiče iz Afrike.

U zemljama ex-YU su u nešto većem procentu prisutne još i opšteevropske grupe J, T1/2, zatim više varijanti haplogrupe U, dok je “finska” grupa W svuda, osim u Crnoj Gori, na nivou od 3 i više posto.

*

Šta se, dakle, može zaključiti iz “gore navedenog”?

Pa, jedan, logičan zaključak je istovjetan onome do kog je došao tim naučnika pod rukovodstvom doktora Olega Balanovskog (Vavilov institut za opštu genetiku iz Moskve) i akademika Riharda Vilemsa (Estonski biocentar i univerzitet u Tartuu): “Istočni i Zapadni Sloveni čine jednu jasnu homogenu cjelinu...”, dok se “DNK ‘sklop’ Južnih Slovena značajno razlikuje, a pokazuje i interne razlike”.⁵

Drugi zaključak bi mogao biti ovakav: takozvani Južni Sloveni (osim Slovenaca – R1a 38%) najvećim dijelom uopšte nijesu Sloveni porijeklom i mogu se smatrati Slovenima samo zato što je osnova jezika kojim govore slovenska. Kad smo već kod toga, jedno pitanje za razmišljanje: Da li su R1b Škoti i Velšani (da ovaj put izuzmemo Irce) Germani zbog toga što već vjekovima govore germanskim jezikom?

Treći zaključak: genetski sastav stanovništva Crne Gore karakteriše relativno visoka prisutnost balkansko-dinarske haplogrupe I2a1; zatim slična zastupljenost (sjevernoafričko-balkanske) haplogrupe E1b1b/E-V13; jasna, ~10%-na prisut-

⁵ Genetic Heritage of the Balto-Slavic Speaking Populations: A Synthesis of Autosomal, Mitochondrial and Y-Chromosomal Data (Plos One, 2015).

nost mediteransko-kavkasko-semitske haplogrupe J2 i keltsko-balkanske haplogrupe R1b; i, konačno, znatno niži procenat hg. R1a nego što je to slučaj u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama. Prema tome, 80% današnjih muških građana Crne Gore genetski pripada balkansko-mediteranskoj, a ostatak slovenskoj, germanskoj, ili nekoj drugoj grupi naroda.

Pitanje koje se samo nameće je: Otkud toliki nesklad između zvanične (ne samo crnogorske) istorije i genetike?

Da li je problem u ljudskoj, ili naučnoj ravni?

Trebalo bi da je sasvim jasno da “krivac” ne može biti genetika, jer DNK *ne laže*. Lažna jedino mogu biti tumačenja onoga što je nedvosmisleno “pečatano” u genima, a ponekad je prepreka i nedostatak uporednog materijala.

S druge strane, ni istorija sama po sebi ne mora biti problem, ali je nezgodno to što je ono što je zapisano u prošlosti od samog nastanka proizvod ljudske nesavršenosti i ograničenog znanja. Taj proizvod je, zatim, uvijek i neizbježno bio podložan daljoj manipulaciji i stalnom prilagođavanju trenutnoj društvenoj situaciji – višim, ili nižim ciljevima.

I, eto, upravo tu bi se mogao kriti odgovor. Zaista, nije potrebna velika mudrost da bi se makar pomislilo da je “ljudski faktor” glavni krivac za pomenuti nesklad. Svaka osoba koja neopterećeno i objektivno posmatra stvari mogla je odavno, samo na osnovu letimičnog uvida u (pa, ne može se reći *pojedine*) istorijske knjige, shvatiti da je “nešto trulo u državi Danskoj”.

Evo nekoliko primjera:

U *Istoriji Srba II* (str. 399-400) autor Konstantin Jireček, češki historičar, je napisao da je Stefan Crnojević bio zaštitnik crkve u Zeti i da je sa zborom “srpskih i arbanaških plemena” tražio da “srpski mitropolit” rukopolaže “srpske popove” u Zeti... I, za većinu ljudi, to je to, jer Čeh je, naravno, (bio) autoritet – i to jedan od najvećih u struci. Međutim, ako čitalac pogleda tekst ugovora u zborniku *Listine o odnošajih između*

južnoga Slavenstva i mletačke republike, X (strana 68) shvatiće da je u pitanju “zbor Zete” (convento de Xenta), da se mora postaviti “mitropolit slovenske vjere” (bitropolit de la fede Sciava), jer se katolički (Latin) mitropolit iz Krajine naziva “mitropolitom Zete” (bitropolit de Xenta) i on postavlja “naše popove” (nostri preti)!!!

Početakom XX vijeka srpski historičar Stanoje Stanojević je napisao knjigu *Vizantija i Srbi I/II*. (1903-6) Ono što je zanimljivo u vezi te knjige jeste činjenica da se u cijelom djelu Srbi pominju svega dva ili tri puta, a još je zanimljivije da to pominjanje nijednom nije bilo posljedica neposrednog citiranja izvora koje je autor koristio.

I na kraju (za sada), jedan komentar Relje Novakovića (takođe srpski historičar) iz knjige *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*: “Dakle, kad Kinam kaže da je vizantijska vojska prošla kroz zemlju Srba da bi osvojila Split, Solin, Skradin... zemlju Kačića i najzad Duklju, kao da je dosta jasno da je tada pod srpskom zemljom smatrao, u najmanju ruku, deo Neretljanske zemlje (zemlja Kačića!!), čitavo Zahumlje, Travuniju, Podgorje..., Rašku... i Duklju.” /str. 171-2/

Ubrzo ćete vidjeti da ovakav način rada i razmišljanja raznih domaćih (i stranih) historičara i “istraživača”, počev od XVI vijeka, uopšte nije bio rijetka pojava – zapravo, radilo se o svjesnom i organizovanom prepravljanju, ili “prilagođavanju” podataka iz dokumenata i izvora, a samim tim i istorije.

Kako iza ove studije ne stoje interesi nijedne nacionalne zajednice, organizacije, ili kulturne institucije iz Crne Gore (ili bilo koje druge države), a ni sâm priređivač nema od nje nikakve koristi, bilo kakvo “friziranje”, ili “silovanje” činjenica, čiji bi cilj bio njihovo prilagođavanje nečijem stanju uma, ili genetskim rezultatima, nije imalo smisla. Stoga je u narednom dijelu primijenjen jednostavan i jasan pristup izučavanju “materije” – jedan metod koji se razlikuje od uobičajenog na-

čina pisanja istorijskih i sličnih knjiga. Naime, već nakon nekoliko stranica postaće očigledno da ovo nije tipična *autorska* priča o etnogenezi narodâ Crne Gore i susjednih zemalja. Čak se može reći da više ima veze s geografijom, nego istorijom – u centru pažnje nijesu događaji, već ljudi i prostori, a način rada se zasnivao na sljedećim principima:

- a) Pronaći sve ono što je u prošlosti zapisano o određenom području i stanovništvu i prikazati to na našem jeziku i u izvornom obliku, tj. onako kako je u dokumentu/zborniku iz koga je tekst preuzet.
- b) Što više eliminisati naknadni “ljudski faktor”, odnosno kasnije “popravke” originalnih tekstova, netačne prevode i loša tumačenja.

(Primijetićete da u cijeloj knjizi, uz svega par izuzetaka, nijesu citirani radovi, mišljenja, ili zapažanja nekog historičara, ili pojedinca koji nije živio u vremenu iz kog je neki dokument ili zapis.)

- c) Svesti komentare na najmanju mjeru – činiti to samo kad je neophodno dodatno pojašnjenje, ili “povezivanje” činjenica.

Dakle, zadatak nije bio dokazati, nego saznati – pa što ispadne.

II

ISTORIJSKO-GEOGRAFSKI TRAGOVI

BALKAN U “STAROM VIJEKU”

Prostori na kojima danas žive balkanski narodi bili su naseljeni i u davnom praistorijskom dobu. U paleolitu je tu živio Krapinski čovjek, a iz neolita su poznata naselja: Lepenski vir, Vinča, Starčevo, Butmir... Nalazi iz bronzanog doba su “razbacani” širom poluostrva, a zna se da su nosioci gvozdene kulture na našem tlu bili Tračani, Iliri i Kelti koji se (zvanično) u IV vijeku p.n.e. pojavljuju između Dunava i Jadranskog mora. Posebno, naravno, treba pomenuti i (stare) Grke/Helene koji su već u VII i VI vijeku p.n.e. imali svoje gradove, ili “trgove” duž cijele obale Jadranskog mora: Epidamnus (danas Drač), Rhizon (Risan), Epidaurum (blizu Dubrovnika), Salona (pored Splita)... Krajem III vijeka p.n.e. na scenu stupaju Rimljani, a svi oni zajedno su “dočekivali” Gote, Hune, Avare, Slovene i druge narode tokom V, VI i VII vijeka n.e.

Iliri

Ko su zapravo bili Iliri i odakle su došli na Balkansko poluostrvo – **ne zna se**. Postoji mišljenje da su “oduvijek” bili tu, ali i da su prvobitno naseljavali prostranu teritoriju u centralnoj Evropi. Sa tog područja su ih, navodno, potisnuli Kelti. Govori se i da su u nekoj vezi sa Germanima i(li) Slovenima. [O tome će biti riječi i u četvrtom dijelu knjige.]

Period doseljavanja se ne može tačno utvrditi, iako se smatra da su neka plemena koja docniji izvori (Strabon) ubrajaju u Ilire (na pr. Liburni) već oko 800. godine prije nove ere bila na liniji od Istre do današnje Makedonije i Grčke.

Pretpostavlja se da je ime (Ἰλλυριοί) tvorevina grčkih trgovaca koji su njime opisivali svoje nehelenske susjede na sjeverozapadu. Nije jasno da li se naziv u početku odnosio na jedno pleme, ili savez, pa se kasnije prenio i na ostale, Ilirima susjedne narode u unutrašnjosti Balkana. Ipak, slično ime je

postojalo i ranije: grad Ilion (Ἰλιον) → Troja (odatile *Ilijada*), a kod Plinija (*Historia Naturalis*, knj. III, gl. 7) u opisu Sardinije(!) zabilježen je narod *Ilienses*.

Iliriju i Ilire prvi pominje Herodot (485-425 p.n.e.) u svojoj *Istoriji*: “Iz Ilirije teče prema sjeveru rijeka Angros (Ibar, Zapadna Morava) i uliva se u Brong(?), u Tribalskoj ravnicu” (IV, 49; Prevod Milana Arsenića; Matica Srpska), a kao jedno od ilirskih plemena naveo je Enete (I, 196).

Po historičaru Tukididu (460-400?), ilirska plemena su bila nastanjena na jugoistočnoj obali Jadranskog mora.

Nešto jasniji opis te/ove strane jadranske obale dao je Pseudo-Skilaks (nepoznati autor iz IV vijeka prije nove ere) u svom “priručniku” za pomorce *Periplous*.⁶

U 19. odjeljku je navedeno da se “iza Kelta/Keltoi nalazi narod Heneta /Henetoi/ (poznati i kao Veneti → Venetia/Venecija, za koje kasniji pisci smatraju da su došli iz Paflagonije /Anadolija/) i rijeka Eridanos (Po).”

Sljedeći pasus govori da se iza Heneta nalazi narod Istra /Istroj/ i rijeka Istros (Dunav) koja se uliva u Pont (Crno more). [Kao što vidite, opis ide od zapada prema istoku.]

Nakon Istra je narod Liburna /Liburnoi/ (pasus 21), a iza Liburna je “narod Ilira i oni žive duž mora sve do Kaonije /Chaonia/, nasuprot Kerkyra ostrva... (Krf).” (pasus 22) Od ilirskih plemena su pomenuti Bulini, Manii, Autariati, Enhelejci (pored Risna) i Taulanti (kod Drača), a naznačen je i grad Budva /Bouthoe/.

Na prelazu iz stare u novu eru, Strabon, grčki geograf, je u *Geografiji* (knjiga 1, glava V) dao detaljniji prikaz naroda i plemena u Iliriji, za koju je rekao da se pruža blizu do Dunava i Alpa. Sjeverni dio zemlje su naseljavali Panoni. Ilirska obala je obuhvatala cijeli planinski pojas od Jadranskog zaliva (Istra

⁶ Pseudo-Skylax's *Periplous* or *Circumnavigation*, translation by Brady Kiesling (2015) from the 1878. Greek edition of B. Fabricius

!?) do Rizonskog zaliva (Boka kotorska) i do teritorije Ardi-
jeja, između Panonije i mora. Od naroda koji stanuju uz ilir-
sku obalu od Italije istaknuti su Istri kao susjedi Karna, Japodi
(po njemu, ilirsko-keltsko pleme), Liburni i Dalmate.⁷ Uz ri-
jeku Naron (Neretva) obitavali su Daorizi/Daorsi, Ardijeji (ili
Vardeji) i Plereji, a oko grada i zaliva Rhizon/Risan su se na-
lazili Rhizei (kod Tit Livija *Rhizontae*). U unutrašnjosti su bili
Autarijati, Dasareti i Dardani, dok su Skordisci (keltski narod)
živjeli *blizu makedonskih i tračkih planina*, odnosno uz Triba-
le i Mize – tračka plemena.⁸

Nešto više od 100 godina kasnije, Ptolomej (90-168 n.
e.) je u svojoj *Geografiji* (knjiga II, poglavlje 16) zapisao da se:
“Ilirija na sjeveru graniči sa Gornjom i Donjom Panonijom...
na zapadu sa Istr(i)om... na istoku sa Gornjom Mezijom lini-
jom koja vodi od ušća Save u Dunav do Scardus planina (Šar
planina). Na jugu se graniči sa Makedonijom (tadašnja pokra-
jina grčke države) linijom koja ide prema Jadranskom zalivu i
onda prati obalu Jadranskog mora do blizu Istre.”⁹ [Na osno-
vu ovog opisa se može zaključiti da je Jadranski zaliv neki dio
albanske obale – Lješ?]

Ἡ Ἰλλυρίς περιόριζται ἀπὸ μιν ἄρκτων
κατὰ δὴ τὴν Παννονίαν κατὰ τοὺς ἐκτεθειμένους
ὄρους· ἀπὸ δὲ δύσεως τῆ Ἰστρίας κατὰ γραμ-

Dakle, u pitanju je jedan veliki prostor koji (to se vidi i
iz samog teksta) nije obuhvatao isključivo oblasti raznih ilir-
skih plemena već i drugih naroda.

U istom djelu su zatim nabrojani i gradovi koji su se,
uz Dokleu (danas iskrivljeno u “Duklja”) u unutrašnjosti, tada

⁷ Liburni i (H)Istri su, uz Japode i Karne (po Pliniju, *Historia Naturalis*,
knj. 3 gl.18), ubrajani u Venete. Vjeruje se da im je i jezik bio drugačiji.

⁸ *The Geography of Strabo, Volume I (of 3), Literally Translated, with
Notes*; Translator: H. C. Hamilton, W. Falconer

⁹ *Claudii Ptolemæi Geographia*, Müller, Karl, 1883, Paris (Klaudiou
Ptolemaiou Geographike hyphegesis)

nalazili u primorju današnje Crne Gore: “Rhisinium, Acruium (?), Budua, Ulcinium”, a od plemena tu su: Sikuloti (koje nešto ranije bilježi i Plinije), Dokleati i Pirusti.

ἐπι ὑπὸ τοῦτους Σικουλοῦται καὶ Δοκλιᾶται, καὶ Πιροῦσται καὶ Σκίρτοις

Uz navedene, kod Plinija (23-79 n.e) i drugih pisaca nalazimo još i Labeate (oko Skadarskog jezera), Enderodune, Saseie, Grabeie, “Ilire u pravom smislu riječi” (*Illyrii proprie dicti*), Pyreie (Plereji?) [Plinije St., *Historia Naturalis*, 3/22], Olcini-jate (u okolini Ulcinja), Agrovinite... Zanimljivo je da se neka plemena kod različitih pisaca javljaju na različitim mjestima. Takvi su, na primjer, bili Autarijati, Ardijeji, Enhelejci, Plereji..., a pokretnost tih plemena ide u prilog mišljenju da su Iliri bili stočari nomadi.

Ilirski (tj. dokleatski) skorup i sir, “*caseus Docleas*”, bili su čuveni i mnogo hvaljeni od hroničara antičkog doba. Poznate su bile i pijanke Ilira, koji su bili visoki, dobri ratnici, ali i neuredni. Polibije, po kome se Ilirija prostirala od Epira do Dalmacije, ih je označio i kao glavne gusare na Jadranu. (*The Histories of Polybius*, II, 8; Macmillan, London 1889.)

Iliri nijesu imali svoje pismo i to značajno otežava pristup temama kao što su jezik, kultovi, umjetnost... Malo toga se zna o njihovom jeziku i besmisleno je otvarati tu temu samo na osnovu nekoliko desetina ličnih i plemenskih imena, riječi, ili toponima koji, možda, potiču od Ilira.

Prva ilirska država je formirana na području Albanije i njen nastanak se povezuje sa kraljem Bardilisom. Otprilike u III vijeku država je obuhvatala i prostor Crne Gore, a vladar je bio Agron. Naslijedila ga je supruga Teuta – znamenita kraljica čije je prijestono mjesto bio Risan. Posljednji bitniji ilirski vladar je bio Gencije (~180. godine p.n.e.)

Tokom četvrtne četvrtine III vijeka i gotovo cijeli II vijek p.n.e. Iliri su ratovali s Rimljanima, ali su u vrijeme Julija Cezara (100-44) sva plemena pala pod rimsku vlast.

Tračani

Iliri su se na istoku “graničili” sa Tračanima (Θρακκες), grupom plemena smještenih između Karpatskih planina, Crnog mora, Vardara i Morave.

Prvi put su pomenuti u Homerovoj *Ilijadi* i to kao saveznici Trojanaca u ratu protiv Grka. A, za Herodota su Tračani (u *Istoriji*, knj. V-3) “poslije Inda, najveći narod na svijetu”, ali slab i nesložan. Imali su mnoga imena, prema oblastima u kojima su boravili, ali su im običaji bili skoro isti.

Po Strabonu (*Geografija*, knj. VII, gl. 3) “Geti su Tračani koji su nastanjeni sa obje strane Dunava”. Mizijani su takođe bili trački narod, “ali se sad zovu Mezi”. Skiti i Sarmati, kao i Bastarni (germansko-keltski narod?), su živjeli pomiješani sa Tračanima – naročito sa onima preko Dunava. Među Tračanima je bilo i keltskih plemena: Boji, Skordisci i Taurisci. Zemlja Tribala, još jednog tračkog naroda, se prostirala do Dunava i ostrva Peuce/Peuke u njegovoj delti, a Daki, ili Dačani su bili okrenuti prema Germanima i “izvorima” Dunava i govorili su istim jezikom kao i Geti.

Grčki filozof i geograf Posidonius (~135-51 p.n.e.) je zapisao da su Mezijci bili vrlo religiozni, da nijesu jeli “ništa što je u sebi imalo život” i da su se hranili medom, mlijekom i sirom. Među Tračanima je bilo i onih koji se nijesu ženili, ali su mnogi imali i nekoliko supruga – Geti, ponekad, i po deset-dvanaest.

Osim opisanih, još neka od poznatijih tračkih plemena su bili Odrisi, Besi, Sardi... Ovi prvi su u V vijeku p.n.e. imali i državu.

“Donji” Tračani su 46. n.e. godine postali dio rimskog carstva, ali im to u narednim vjekovima nije puno značilo, jer su bili na putu raznim narodima koji su preko Dunava upadali i pokušavali da dođu do Grčke. Danas se Trakija prostire od sjeveroistočnih Rodopa do Mramornog mora.

Komentar:

Iliri i Tračani¹⁰ su bili narodi “sastavljeni” od različitih rodova i(li) plemena. Među njima je svakako bilo nekih originalnih “genetskih” Ilira i Tračana čiji je broj prije 2-3000 god. bio mnogo manji nego što se da zaključiti po površini zemalja koje su im pripisivane. Po Apijanuu (rimski historičar, I-II v. n. e.) na primjer, Grci su “Ilirima zvali one narode koji obitavaju iznad Makedonije i Trakije, od granica Haonaca i Tespročana do rijeke Istros /Dunav/.” I, upravo zbog toga su stari latinski pisci upotrebljavali izraze *proprie dicti* = “ispravno nazvani” (Plinije), ili *stricto sensu* = “u užem smislu” (Pomponije Mela), kad su željeli da naznače “prave” Ilire koji su *tada* bili naseljeni u krajevima Albanije i Crne Gore.

Pogotovo je u slučaju Tračana očigledno da se radilo o višetničkoj, pa i višejezičkoj zajednici. Međutim, stvar je još komplikovanija nego što se čini. Najskorija DNK studija, u kojoj su analizirani ostaci ljudi koji su živjeli na istočnom Balkanu tokom Neolita, pokazala je da prastanovnici Srbije, Rumunije i Bugarske (u periodu 8000-5000 godina p.n.e.) imaju vrlo malo veze sa sadašnjim stanovnicima tih država. Posebno je zanimljivo to što haplogrupa E1b1b/E-V13, koja je danas “zaštitni znak” srednjeg i istočnog Balkana, nije pronađena ni kod jednog analiziranog čovjeka. (Mathieson et al. 2018)

Izgleda da su se ovi “E-V13 Tračani” (pod kojima će biti podrazumijevana neka od plemena južno od Dunava) značajnije nastanili, ili namnožili (što može biti i broj od svega 10-tak hiljada!) na istočnom Balkanu tek, otprilike, prije 3-3500 godina, iako su njihovi srodnici, ako ne i preci, boravili na tlu današnje Hrvatske (Dalmacija) i prije ~7500 godina.

¹⁰ Oba imena imaju utemeljenje u grčkoj mitologiji. Tako je Ilirius (Illyrius, Ἰλλυριός) bio sin Kadma (prvog kralja Tebe, ~2000 godina p.n.e.) i Harmonije, a “vladao je Ilirijom i od nje su nastali svi Iliri”, a Traks (Thrax, Θραξ) je bio sin boga Aresa.

Rimski uticaj

Grci (Heleni) su preko svojih kolonija bili prisutni na zapadnom Balkanu vjekovima, ali nijesu uspjeli da jače prodru u unutrašnjost i uglavnom su se zadržali na obali, u primorskim gradovima. Nasuprot tome, nova, rimska kultura je imala vrlo mali uticaj na grčku, ali je zato njen političko-jezički uticaj na unutrašnjost bio veći. Romanizacija je praktično otpočela od samog osvajanja ovih krajeva – u priobalnoj zoni su grčke gradove i trgove zamijenila utvrđenja rimskih građana (Oppida civium Romanorum), a veći centri u unutrašnjosti su bili Doklea i Municipijum S...(?) kod Pljevalja.

Pored tih, bilo je i više manjih rimsko-ilirskih naselja širom Crne Gore. Tragova ima puno, a posebno u centralnom dijelu: od natpisa u Riječanima (Banjani) iz I vijeka n.e. u kojem se spominju “Gaj/Kaj (Caius), sin Epikada prvaka ‘opštine’ Dokleata (civitatis Docleatium)” i njegovi sinovi Piasus, Epicadus, Scerdis i Verso, pa do mostova i urbanih lokaliteta. Samo na području Nikšića ih je bilo nekoliko. Poznata je i stara Anderba, za koju još nije pouzdano utvrđeno gdje se nalazila; a zatim i ostaci nikšićke tvrđave (tzv. “Bedem”) ukazuju na to da je osnova bila rimska (III-IV vijek). U Ogradicama, selo Ozrinići, nalazila su se kućišta srasla sa zemljom, a kad su kopani temelji za crkvu otkrivena je ploča sa rimskim natpisom. U selu Zavrh su takođe nađeni temelji kuća, ostaci popločane ulice, kao i primjerci Neronovog kovanog novca. Tu je i čuveni most na rijeci Moštanci, a na zapadu, u već pomenutim Riječanima, je bio rimski “kastum” Saltua kojim je upravljao još jedan Epikadov sin: “Agirro Epicadi filius princeps castelli Salthua”.¹¹

Cijela Crna Gora je uspostavljanjem rimske vladavine (I vijek prije nove ere) pripala Dalmaciji i u to doba u toj pro-

¹¹ Sva navedena, kao i ostala poznata ilirska lična i plemenska imena (vidi *Istoriju Crne Gore* I, TG 1967.) **negiraju neku bližu vezu Ilira i Slovena.**

vinciji nije bilo stalne vojne posade. Zbog toga vojska u početku i nije igrala bitniju ulogu u romanizaciji. Naravno, taj proces je bio najjači u priobalnom pojasu i oko centara kakav je bila Doklea, ali je sve išlo teže u unutrašnjosti gdje su se nalazila razna neprijateljski raspoložena plemena. Ipak, nakon par vjekova mirnog života, i to stanovništvo je poromanjeno, a leksički ostaci romanskih dijalekata su prisutni i danas. Osobito su bili brojni u starijem crnogorskom, narodnom jeziku (ne računajući one tipično “primorske” talijanizme).¹²

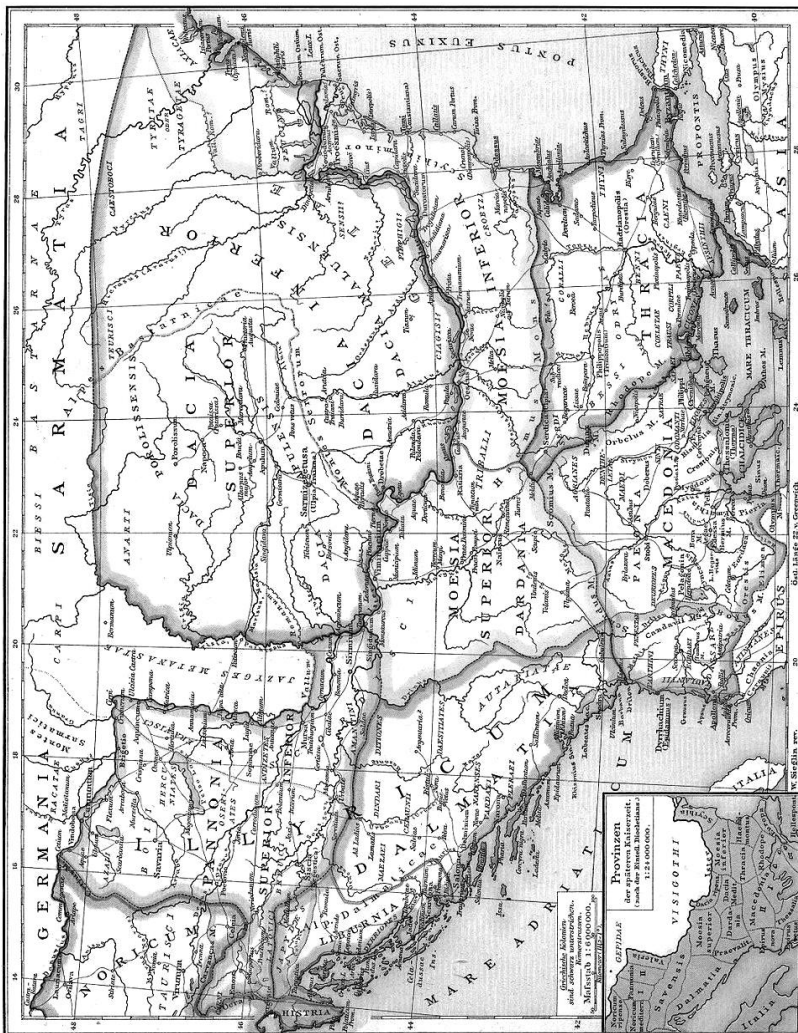
Od II vijeka n.e. su slijedili događaji koji su starosjedioce još više zbližili sa rimskim doseljenicima. Varvarski upadi bivaju sve češći i na Balkansko poluostrvo je prebačena trećina od ukupne rimske vojske – 12 legija, ili 120.000 vojnika.

U trećem vijeku je, reformom cara Dioklecijana, veći dio teritorija Crne Gore i sjeverne Albanije “uklopljen” u provinciju Prevalis, a podjelom carstva 395. godine Prevalis je priključen Istočnom carstvu, ili Vizantiji.

¹² Ako ste pažljivo pogledali karte u prvom dijelu knjige, mogli ste primijetiti da takozvani romanski narodi Evrope nemaju neku posebnu, zajedničku haplogrupu. Čak se može reći da je kod svih (od Portugalije do Italije) jedino izrazito zastupljena R1b, keltska grupa. Izuzetak je samo Rumunija u kojoj prednost ima I2a. Dakle, kad se govori o romanizaciji, prvenstveno se misli na prihvatanje latinskog jezika, odnosno njegovih dijalekata. Naravno, kao što je već rečeno, nije poznato kakav je bio jezik Ilira, ali je izvjesno da su se neki stanovnici zapadnog Balkana, koji se učestalo javljaju u istorijskim izvorima od XII vijeka, pored slovenskog, služili i nekom vrstom dalmatsko-romanskog jezika.

Da bi stekli osnovni uvid o tom jeziku, dovoljno je da uđete u bilo koju kuću u bilo kom selu sjeverozapadne Crne Gore i porazgovarate sa starijim osobama o nazivima za pukućstvo i okućnicu.

O tome i u poglavlju o Vlasima.



Rimske provincije po Gustavu Droysenu (1838-1908)¹³
 (Provincija Ilirik je podijeljena na Gornju i Donju Panoniju /iznad Save/, i Liburniju i Dalmaciju /ispod Save/.)

¹³ Allgemeiner historischer Handatlas in 96 Karten mit erläuterndem Text, Bielefeld, Velhagen & Klasing 1886

“NOVI” NARODI

Ako zanemarimo povremene upade na rimsku teritoriju koje su izvodili Dačani, prvi ozbiljniji napadi novodošlih(?) naroda na granice carstva dogodili su se u I i II vijeku n.e. – kada plemena Sarmata prelaze preko Save i Dunava. Tako su, na pr., 178. godine Jazigi i Roksolani uspjeli da prodru dublje u unutrašnjost Dalmacije.

Sarmati (Σαρμάται, Σαρρομάται) su se, po historiji, pojavili u stepama istočno od rijeke Don i južno od Urala u VII vijeku p.n.e. Bili su ogranak Skita (Σκύθες/Σκύθοι = strijelci), velike grupe nomadskih naroda koji su naseljavali prostor od Dunava do Kine. Plinije Stariji je zapisao da su Sarmati u I vijeku živjeli od rijeke Visle (Poljska) do Dunava i Crnog mora, a njihovi poznatiji predstavnici su bili Alani od kojih, navodno, potiču neki kavkaski narodi. Od IV vijeka Sarmati nestaju iz historijskih izvora, a ime Skita je od strane vizantijskih hroničara i pisaca korišćeno i u kasnijem periodu, ali kao okvirni naziv za različite narode.

Početak III vijeka, na Balkanu se pojavljuju *Germani*. Slično kao i Iliri, ni prvobitna “germanska” plemena nijesu nosila to (sadašnje) zajedničko ime. Julije Cezar ih je uopšte zvao *Suebi* (riječ je izvorno “germanska”) i tako je označavao one koji su govorili istim, nekeltskim jezikom. Sama riječ German je vjerovatno galskog porijekla (ger + mani = susjedi) i odnosila se na malu grupu plemena u sjeveroistočnoj Galiji.

Goti su se 238. godine nalazili po cijelom poluostrvu, a više puta upadaju i s drugim narodima: Karpima, Sarmatima (Alanima)... Četiri decenije kasnije Rimljani napuštaju Dakiju (danas Rumunija) i preseljavaju se na desnu obalu Dunava. Sljedećih stotina godina su u Dakiji boravili i Viktofali, Vandali, Tajfali, Gepidi, Karpi...

U IV vijeku su glavnu ulogu ponovo imali Goti, ali ih 375. razbijaju Huni koji u velikom broju stižu na poluostrvo,

ili tačnije, u Panoniju. Od tada, a naročito poslije 450. godine, pa sve do VII vijeka Goti (koji nesumnjivo nijesu svi bili “IIa Germani”) ulaze u sastav rimske vojske. Već krajem VI vijeka su se nalazili i na komandnim mjestima.

U V vijeku glavna opasnost za Istočno carstvo (*Vizantiju*) postaju pomenuti Huni. Pod Atilom su stvorili prostranu državu i bili su stalna prijetnja okolnim teritorijama. Po Atilinoj smrti država se, kako to obično biva, raspala i uslijedio je novi germanski talas u pravcu zapada, ka Italiji i Francuskoj. Na drugoj strani, izgleda da su se Istočni Goti (Ostrogoti) prvi put pojavili na granicama Prevalisa 459. godine i da su ga tada, zajedno sa Dalmacijom, uključili u svoju državu.

Završetak ove aktivnosti germanskih naroda je na prag Vizantije u VI vijeku doveo Avare, Bugare i Slovene koji su, posebno ovi posljednji, u nešto većem broju odlučili da ostanu na Balkanskom poluostrvu.

Zbog pustoši koja je nastajala na trasama brojnih upada i pljačkaških pohoda, pojedini carevi su planski naseljavali “varvare”, ili su forsirali miješane brakove. Nema podataka o tome da li se to dešavalo i u Prevalisu, ali se može pretpostaviti da su se mnogi Tračani i Grci pridružili Ilirima i Romanima u planinama i gradovima te provincije.

Što se Gota tiče, nije sporno da su se nalazili i na tlu današnjih Crne Gore i Hercegovine u V vijeku, ali su genetski tragovi tih ljudi slabije primjetni od tragova jedne druge germanske linije koja se na ovom prostoru zatekla prije 800-900 godina i od koje je nastalo jedno veliko crnogorsko pleme.

Uspomenu na Germane čuvaju: kalica, štala, luk, lijek, hljeb, stupa, skut, plug, brnjica, stoka, kupiti, goniti...; ime naselja Anagastum (Onogošt → Nikšić), možda Gacko, razni Hum-ovi /nor. *holmi*, st. ger. *hulma-*/ i nekadašnje Zahumlje, a zanimljiv je i toponim Ostrog (Dalmacija, Crna Gora): Ost + hreg/rugge/rüg = *istočni greben* ili *kraj*. Čini se da je ovo objašnjenje bolje od “oštri rog” – za vrh koga, inače, tamo nema.

Sloveni na granicama carstva

Do V vijeka se u prodorima varvarskih naroda preko Dunava ne spominju ni Sloveni, odnosno kako ih raniji grčki i latinski pisci i izvori zovu, *Sclaveni*/Σκλαβηνοί,¹⁴ ni Anti (Ἄνται) koji su, po svemu sudeći, ogranci istog naroda. Međutim, od tada se na donjem Dunavu i u pricrnomorskim stepama oni nalaze u susjedstvu Skita, Huna, Gota, Kutrigura, Bugara...

Prvi grčki, tj. vizantijski (i prilično nepovoljan) zapis o Slovenima na Dunavu ostavio je Pseudo-Cezarije. U tom zapisu su zabilježeni zajedno sa još jednim narodom: “Sklavini i Fisonci koji se nazivaju Podunavcima” (Σκλαβηνοί και Φυσανίται, οι και Δανούβιοι προσαγορευόμενοι).¹⁵

A, prvi detaljniji opis Slovena i Anta dao je Prokopije. Po njemu, njihovo zajedničko ime je u prošlosti bilo *Spori* (?). Živjeli su u nekoj vrsti demokratije, a u borbi su nastupali kao pješadija, oskudno odjeveni i opremljeni. Često su se borili i kao plaćenici u raznim vojskama.

Između 547. i 552. godine Sloveni su, najčešće bez otpora, više puta upadali duboko u Balkansko poluostrvo i tako su, u tih nekoliko godina, jednom “opustošili Ilirikum i doprli do Drača (Epidamnus)”, zatim opsjedali mjesta u Trakiji, pa bježali od vizantijske vojske i “prešli preko Ilirskih planina i upali u Dalmaciju”, da bi, konačno, 551. godine “veliko mnoštvo Sklavina” (Σκλαβηνων πολὺς δμῶος), provalilo u Ilirik i zadržalo se u pljački dugo vremena. Pokazali su izuzetnu surovost, a onda se “sa plijenom vratili odakle su došli, pošto im se niko nije suprotstavljao”. (Prokopije, str. 23-50)

¹⁴ Riječi koje počinju glasovnom kombinacijom “sl”, ili u sebi imaju tu kombinaciju, se u grčkom i latinskom jeziku pišu i izgovaraju na sljedeći način: Σκλ..., Scl... /skl/, ...scul... /skul/, ...sul...

¹⁵ Skoro svi citati u ovom dijelu/poglavljju su preuzeti iz zbornika *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I*, Beograd 1955. Ostali su zasebno navedeni.

Od 60-ih godina VI vijeka se na granicama carstva pojavljuju Avari ili, kako su ih Sloveni zvali, Obri. Već u najranijim vijestima Sloveni se opisuju kao njihovi podanici i sve do sredine VII vijeka taj odnos se nije bitnije mijenjao. Tek sa uspostavljanjem Samove države su neke zajednice uspjele da se oslobode avarske vlasti. Radi boljeg razumijevanja situacije, važno je istaći da su Avari, kad su stigli u stepe zapadno od Volge, imali svega 20.000 ratnika, podijeljenih u dva odreda, ili “tumena”. Pokoravanjem ostatka Huna i drugih azijsko-evropskih grupa formirana su još četiri tumena. Sva ta nomadska plemena (sa oko 60.000 ratnika) bila su udružena u savez pod vođstvom avarskog *kagana*.

Prva naseljavanja Slovena na Balkanskom poluostrvu (Trakija i Grčka) vezuju se za avarsko-slovenski napad na Solun 581. godine. Od tada, po Jovanu Efeskom (507-588), pa “do danas, a godina je 584.,” Sklavini su živjeli po cijeloj Trakiji i Grčkoj “slobodno i bez straha, kao da je zemlja njihova”, jer je car bio u ratu s Persijom.¹⁶

Pod vođstvom Avara, Sloveni su 597. bili u razornom pohodu na Dalmaciju, a početkom VII vijeka su, po kasnijim izvorima, ponovo sa, ili pod Avarima, osvojili više gradova u unutrašnjosti i na jadranskoj obali. Istovremeno je, na istočnoj strani, na prostoru od Dunava do južne Grčke došlo do promjene u sastavu stanovništva. Iz spisa *Čuda svetog Dimitrija II* (anonimni autor, /str. 186-187/) saznajemo da je Solun 614-616. bio okružen Dragovitima, Sagudatima, Vajunitima, Verzitimima i Velegezitimima – plemenima koja su označena kao slovenska (Σκλαβίνων εθνος), ali je intrigantno to što neka od tih imena uopšte nijesu slovenskog porijekla.¹⁷

¹⁶ John of Ephesus, Ecclesiastical History, Book VI, 25. (R. Payne Smith)

¹⁷ To u ovom, kao i u budućim slučajevima, zapravo znači da određene riječi ne postoje u današnjim slovenskim jezicima, ne mogu se povezati s nekom slovenskom riječju, ili nemaju isto značenje kao u slovenskim jezicima – jedan takav primjer imate u sljedećoj napomeni.

U narednom periodu su se Vizantijci reorganizovali i 658. godine je car Konstantin II “pošao protiv Sklavinija, gde je mnoge zarobio i pokorio”. (Teofan, str. 219)

Oko 680. se Bugari doseljavaju u oblast Varne i tamo zatiču sedam slovenskih plemena koja su razmjestili po granicama svoje nove zemlje i od kojih su direktno navedeni samo Severei, ili Severjani (Σεβερειτζ). Osam-devet godina kasnije, car Justinijan II je izveo poluuspješan napad na Bugare i Slovene, a njegova posljedica je bila preseljenje većeg broja Slovena u Malu Aziju (Opsikion). Nakon toga, i u VIII vijeku je bilo i nekoliko “svojevoljnih” iseljavanja Slovena iz bugarske države.

Pored već pomenutih, u Vizantijskim izvorima postoje zapisi i o ovim slovenskim plemenima: Smoljanima, Strimonima, Rinhinima, Milinzima, Jezercima... Svi oni su takođe boravili na istočnoj strani Balkana – današnja Bugarska, Grčka, Makedonija i Srbija, a to što su neka plemena dobila imena po starobalkanskim, neslovenskim nazivima rijeka ili mjesta koja su naselili, govori nam da su se tek na tim terenima formirali kao organizovana grupa/pleme. Tako su, eto, Strimonci/Strumljani dobili ime po rijeci Strimon (Bugarska), a Rinhini, valjda, po rijeci Rihios (u Grčkoj). Tu su i Timočani ← Timacus, a slično je bilo i sa Arentanima/Neretljanima, Konavljanima¹⁸ i Dioklejima iz X vijeka.

*

Za razliku od istočne, u onovremenim izvorima nema detaljnijih podataka o plemenima koja su se kretala po zapadnoj strani Balkana tokom VII/VIII vijeka.

Na osnovu dostupnih dokumenata od VII do X vijeka (do cara Porfirogeneta) se zna da su Avari sa podložnim Slovenima pretežno napadali i naselili zapadni dio poluostrva, a

¹⁸ I danas se u Crnoj Gori koristi riječ *konaval/konoval* = kanal koji odvaja /navodnjava parcele livade, zemljišta. U ruskom jez. *коновал* je veterinar.

Sloveni (i Bugari) s donjeg Dunava istočni. Na pitanje da li je, i u kojoj mjeri, ova kolonizacija zahvatila i područje provincije Prevalis, odnosno djelove Crne Gore, Srbije i Albanije, odgovor je (bez uključivanja genetike) moguće dobiti samo posrednim putem. Razmotrimo sljedeće činjenice:

Sloveni nijesu “zauzeli” Balkan kao organizovana vojska, sa svojim jedinicama, već su se jednostavno doselili kao masa stanovništva. Njihove “izvidnice” su godinama krstarile po poluostrvu i upoznavale ga. Početkom VII vijeka su mogli bukvalno da biraju gdje će se nastaniti, jer ih niko u tome nije sprečavao. Samim tim su najvjerovatnije prednost davali područjima koja su ličila na ona iz kojih su došli, a opšte prihvaćeno mišljenje je da su “tamo” živjeli u ravnijim, šumovitim predjelima i pored voda. Bavili su se zemljoradnjom, lovom, ribolovom, stočarstvom...

Dakle, sasvim je opravdano zapitati se koliko je zaista Slovena došlo i *ostalo da živi* na negostoljubivom tlu Hercegovine, Crne Gore, Albanije?

Rješenje ove zagonetke daje geografija. Da li, recimo, znate koliko ima izvora koji “rade” tokom cijele godine na prostoru od planine Golije pa na jug sve do Nudoljske rijeke i Boke? Čak i kad se pretpostavi da je sve bilo prekriveno šumom u to doba i da su izvori bili nešto jači, opet stižemo do broja 6-7, i to ukoliko nije sušna godina!¹⁹ O obradivom zemljištu se praktično ne može ni govoriti.

Slična situacija je i južno od Nikšića prema moru, oko Nevesinja i u drugim djelovima istočne Hercegovine. Sjeverno i istočno od Nikšića su planine koje dopuštaju (koliko-toliko) normalan život ljudima samo u periodu maj-novembar, a o sjevernoj Albaniji nije potrebno ništa reći.

Kad pogledate kartu, uvidite da su Sloveni mogli ući u Crnu Goru iz nekoliko pravaca: Drina – Tara; Drina – Piva –

¹⁹ Hercegovski izvori, Javljen, Trepačka vrela, Tupanjska vrela, možda Jama Matovića, a na Njegošu se nalazi još i Miljanića česma...

Zeta; Lim – Tara – Morača – Skadarsko jezero; iz srednje Albanije sa istoka..., ali sve to više liči na avanturističko-planinarske poduhvate nego na pobjedničko naseljavanje. Takođe je lako pretpostaviti da su se mogli smjestiti sjeverno od Tare, u Nikšićkom polju, dolinama Zete i Morače i oko Skadarskog jezera. Na zapadu su Gatačko polje i Trebišnjica.

O ukupnom broju se, naravno, može samo maštati.

Prema tome, kad saberete jedan, dva i tri, ispada da su velike površine zemljišta u Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji bile ili nenaseljene, ili su tamo stanovali oni koji su bili prinuđeni da se sklone od došljaka.

Sve ovo potvrđuju i arheološki nalazi, ili, tačnije rečeno, njihov nedostatak. Što se arheologije tiče, može se bez us-tezanja tvrditi da Sloveni u Crnu Goru nijesu ni dolazili! Ima mnogo rimskih, ilirskih, pa i praistorijskih tragova i nalaza, ali nema ničega što bi se moglo pripisati isključivo Slovenima i njihovoj kulturi. Ista pojava je uočena i u Albaniji.

Šta o svemu tome kaže istorija, saznaćemo u narednim djelovima ove knjige.

O porijeklu Slovena

“Stari” Sloveni, odnosno *Slaveni*, su predstavljali i još uvijek predstavljaju jednu od najvećih nepoznanica u historijskoj nauci. To je narod kome se pouzdano ne zna prapostojbina, ne mogu se jasno identifikovati praslovenske etničke, ili protoplemenske skupine, nije razjašnjeno porijeklo i značenje imena, obilježja kulture su nepoznata... Isto tako se ne zna ni koliko je slovenskih plemena došlo na Balkansko poluostrvo, a niko sa sigurnošću ne može da kaže ni hronologiju njihovog naseljavanja, kao ni geografski razmještaj na sredini i zapadnoj strani poluostrva u prvim vjekovima po dolasku. Tek u X vijeku car Porfirogenet piše djelo *O upravljanju carstvom* iz koga se dobija kakva-takva slika o događajima od VI do X vijeka.

Razni istraživači su slovensku prapostojbinu tražili i “nalazili” u Indiji, stepama Azije, od Baltičkog mora do Urala i Panonije, pa i na Balkanskom poluostrvu. Osnovni problem s kojim su se susretali je to što Sla/-ovena (Sklavi/-ena) uopšte nema u zapisima Homera, Herodota, Strabona, Tacita, Plinija Starijeg, Ptolomeja... Zato su mnogi pokušavali da ih prema opisu, ili nekim drugim detaljima (poznatim od kasnijih pisaca) pronađu/prepoznaju među Skitima i Sarmatima (na primjer: Neuri, Stavani /Σταβανοί/...), Zeriuanima, Srbima, ali i Suevima/Suebima iz nekadašnje Germanije.

Ipak, izgleda da je potraga koja ide u sarmatsko-evropskom pravcu do sada dala najbolje rezultate. Ona se, između ostalog, zasniva i na podacima upravo navedenih rimskih i grčkih pisaca iz I i II vijeka n.e. koji u svojim djelima govore o narodu *Veneda* koji je tada živio na teritoriji koja, manje-više, odgovara prostoru na kom i danas žive slovenski narodi. Tako, Plinije²⁰ piše o “oblasti, sve do rijeke Visle, koju naselja-

²⁰ Pliny, Natural History, Book IV (96-97). Prevedeno na engleski prema izdanju John Bostock & H.T. Riley (1855)

vaju Sarmati, Venedi, Sciri...” (quidam haec habitari ad Vistlam usque fluvium a Sarmatis, *Venedis*, Sciris...).²¹

A, Tacit (98. godine n.e.) kaže da su Venedi jedan od naroda u “istočnom dijelu Germanije, iza *Suebiae*” (Švabije?) Međutim, nije bio siguran da li da ih ubroji u Germane, ili u Sarmate: “usvojili su mnoge sarmatske navike, ali su po načinu života Germani” (*Venedi* multum ex moribus traxerunt... Hi tamen inter Germanos potius referuntur...). Takođe, iako je utvrdio da je germanski jezik drugačiji od sarmatskog, nije rekao kojim jezikom su govorili Venedi.²²

U II vijeku Ptolomej (*Geografija*, knj. III, gl. 5) je napisao da se “Sarmatija završava na sjeveru Sarmatskim okeanom na koji se nastavlja Venedski zaliv”. Pomenuo je “Venedske planine” i smjestio Venede duž cijelog Venedskog zaliva (južna obala Baltičkog mora).

7. Κατὰ τὴν δὲ τῶν Σαρματικῶν ἔθνη μέ- | 7. Habitant Sarmatiam gentes maxime
γιστα οἱ τε Οὐενέδιαι παρ’ ὧν τὸν Οὐνε- | *Venedae* propter totum Venedicum sinum;

Germanski naziv za isti narod, ili grupu naroda, je bio Vendi/Vindi (Wenden, Winden, Winedas, Vindr...) i korišćen je i poslije X vijeka, a i danas za Slovene u Njemačkoj.

Pretpostavku da su povislansko-baltički Venedi preteče Slovena najjasnije potvrđuje sljedeći citat iz djela *Getika*, ili *O porijeklu i djelima Gota* (*Getica – De origine actibusque Getarum*) gotskog pisca Jordanisa iz VI vijeka u kome se kaže

²¹ Osim ovih Veneta, Plinije pominje i Venete – galsko pleme koje je živjelo na području današnje Belgije, ili Francuske (Lugdunensis Gallia habet Lexovios, Veliocasses, Caletos, *Venetos*...; knj. IV, 107); zatim, Paflagonijske Enete (...quo loco *Enetos*; knj. VI, 5) koji su bili nastanjeni u sjevernoj Anadoliji u Turskoj i od kojih su, navodno, italijanski Veneti, za koje je Katon kazao da “su potomci Trojanaca” (knj. III, 19).

Nešto ranije, Strabon je u *Geografiji* (knj. IV, 4) rekao da italijanski Veneti vode porijeklo od galskih Veneta, “mada ih zbog sličnog imena, ljudi zovu i Paflagonijci”.

²² Tacitus’ *Germania*, chapter 46; from: www.jassa.org

da: “...od izvora rijeke Visle* na ogromnom prostoru stanuje brojni narod Veneta. Sada su im imena prema različitim porodicama i mjestima promijenjena, ali se uglavnom nazivaju Sklavenima i Antima. Sklavenci žive od Novijetumskog grada i jezera koje se zove i Mursijansko (Balaton-Blatno?) sve do Danastra (Dnjestra) i na sjeveru do Visle. Žive u močvarama i šumama. Anti, koji su od njih i najhrabriji, žive tamo gdje se izvija Pontijsko more (Crno) i šire se od Danastra do Dana-pra (Dnjepra)...”

(...ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venet-harum natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Vis-cla* tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.)²³

Kako i zašto su Venedi/Vendi postali Slaveni i Anti, nije rečeno.²⁴

Takođe nije razjašnjeno ni porijeklo ni značenje imena Venedi, iako postoji nekoliko teorija. Po jednoj, ime potiče od proto-indoevropskog korijena *uen-*, odnosno povezuje se s latinsko-italijanskim glagolom *venire* (venuto, venuti...) = doći, i korišćeno je u smislu: pridošlica, stranac.

Druga pretpostavka polazi od keltske riječi *windo* = bijeli, što bi moglo da se odnosi na svijetlu kosu, ili boju kože određene grupe ljudi; a treća za osnovu uzima staroprusku ri-

²³ Jordanis, *Getica* 34, 35; The Latin Library.com.

* *Vistulae* i “*Viscla*” su valjda nazivi za jednu, istu rijeku.

²⁴ Ali, 1500 godina kasnije, ova Jordanisova podjela Veneta je i genetički potvrđena: današnji zapadni Sloveni (tj. “Sklaveni”) se prepoznaju po haplogrupi R1a-M458, dok kod istočnih (“Anti”) preovladava haplogrupa R1a-Z280.

ječ *wend* sa značenjem voda – Vendi bi, dakle, bili oni koji žive pored vode, ili voda.

Prvo tumačenje se čini manje ubjedljivim od ostalih, a obrazloženje je ovo: preci genetskih Slovena (*nosioci haplogrupe R1a koji se nijesu zvali ni Venedi, ni Sloveni*) su živjeli u sjeveroistočnoj, pa i centralnoj Evropi i prije 4-5 hiljada godina, a i na istočnom Balkanu (u Bugarskoj) su otkriveni ostaci jednog, takozvanog “iranskog”, R1a čovjeka sahranjenog prije ~3700 godina. [U pitanju je podgrupa Z93 koja je danas izuzetno rijetka kod balkanskih R1a muškaraca.]

Neka veća pomjeranja slovenskih plemena odvijala su se od V vijeka, ali se po podacima o njihovom kretanju, kao i rezultatima genetskih istraživanja, može jasno zaključiti da nijesu bili skitačko-nomadski narod (kao Avari, ili Huni) i da su na, otprilike, istom prostoru bar 3000 godina. Štaviše, i kad su panonski Sloveni počeli da prelaze Savu i Dunav, nijesu se ponašali kao drugi narodi, već su ubrzo počeli da prezimljuju, pa i da ostaju po nekoliko godina, da bi se, konačno, jednim dijelom i stalno naselili.

Međutim, nije baš najjasnije da li se u malo prije navedenim i ostalim grčkim izvorima ime Slaveni/Σκλαβηνοί uvijek koristilo u striktno etno-rasnom smislu, ili se ono odnosilo i na druge narode koji, po raznim obilježjima, ne bi mogli biti svrstani u prave, “R1a Slovene”. Naime, to se može zaključiti na osnovu imena nekih plemena (Sagudati, Verziti, Velegeziti ...), ali i vlastitih imena pojedinih vođa: Dabragezas, Svarunas (litvansko-baltička) Ardagast, Piragast, Kelagast (germanska? – ali, sigurno ne slovenska), Artavazd (jermensko), Mezamir, Idariz, Akamir (altajsko-azijska)...

O imenu

Ima više pretpostavki. Po jednoj, ime potiče od riječi “slovo” (sa značenjem *govoriti, riječ*) i po njoj bi Sloveni bili ljudi koji su se razumjeli, ili pripadali istoj jezičkoj zajednici, za razliku od susjednih N(ij)emaca koje “Sloveni nijesu razumjeli i koji su za njih bili *nemi/nijemi*”.

Druga teorija ime izvodi od riječi “slava”.

Treća je zasnovana na “proto-indoevropskoj” riječi (*s*) *lawos* što znači narod...

A, postoji i mišljenje da ime Sloven/Slaven ima veze sa srednjevjekovnom, latinskom riječi *sclavus /sklavus/* = rob (koja potiče od grčkog σκλάβος/Σκλάβος/Σκλάβοί).

Svaka od ovih (i inih/ostalnih) pretpostavki ima svoje pristalice, ali, eto, nijedna od njih nije i zvanično prihvaćena u stručnim krugovima. Tako je, na primjer, prva prilično lako odbijena i to ne zato što ljudi koje ne razumijete nijesu *nijemi*, već zato što riječ словѣнинъ/slověninъ ne može biti stvorena od *slovo* iz prostog razloga što nastavak -ěninъ/-aninъ ide uz izvedenice od naziva mjesta: Riječanin, Baranin, Doljanin... Da je ime nastalo od *slovo* svi Sloveni bi se zvali Slovaci (u jednini Slovak/Slovakinja).²⁵

Istoričari i drugi istraživači obično ne shvataju da je osnova imena Slov(e)-, odnosno *Slav(e)*- i da se samo u tom obliku uz nastavak -nin može dobiti prvobitno ime Slaveni/n/. Takođe se “zaboravlja” da su prvi (i jedini) pisani oblici ovog imena od V do IX-X vijeka upravo sa osnovom Slav- (Slaveni/Σκλαβηνοί) – Slovene niko ne pominje. Taj način pisanja i izgovora (Славянин/Slavjanin/Slaven) je i dalje u upotrebi kod Rusa, Bjelorusa, Hrvata..., a oblik словѣньскы/Словѣне

²⁵ Zemlja koju mi zovemo Slovačka se u stvari zove *Slovensko*, ili *Slovenská republika*, a muškarac tog naroda je tek od 15. vijeka postao Slovak (Slověninъ, Slověn → Slovän, Slovan → Slovák). Žene su bile i ostale Slovenke.

/Sloven se može pratiti tek od nastanka staroslovenskog (prvog pisanog slovenskog) jezika.

Objašnjenje koje izvodi ime od riječi *slava* je proizvod emotivnih zanosa i ideoloških težnji (od XVI vijeka). Međutim, ako bi ta imenica možda i mogla biti dio neke dinastičko/glavarske titule, ona se zaista ne može vjerodostojno povezati sa grupom narodâ čija starija pisana istorija, ipak, ne pruža dovoljno dokaza za takvu tvrdnju – čak naprotiv.

Treća hipoteza (autor Samuil Borisovič Bernštajn) je i najmanje vjerovatna, jer kad kažete da je neka riječ “proto-indoevropska” to u stvari znači da se ne zna ni da li je postojala. Smatra se da je proto-indoevropski jezik bio u upotrebi prije 3500 godina i, naravno, nema pisanih dokumenata na njemu. Riječ (*s*)*lawos* je jednostavno izvedena od starogrčkog *λαός* (*laós*) = narod, stanovništvo.

Što se posljednje od navedenih pretpostavki tiče, ona se, logično, u slovenskom svijetu obično ostavlja po strani, ali je daleko od toga da je naivna, ili proizvoljna. “Nevolja” je u tome što je zaista ista riječ (*sclavus*) korišćena i da bi se označio pripadnik slovenskog naroda, ali i rob, ili sluga – postoji mnogo dokumenata.²⁶ Na primjer, u dubrovačkom arhivu se, u zapisu iz 1305. godine, prepričava prodaja jedne robinje za 12 perpera (...*unam sclavam pro perperis 12 et promisit si dicta sclava haberet*); zatim, 1320-te, dva trgovca iz Italije ugovoraju prodaju robova: “...*et quod unus quisque possit vendere sclavos seu sclavas... de dictis sclavis...*”; a, 1435. god. trgovci prodaju robove i robinje u Veneciji: “*mercatores venditores sclavorum et sclavarum in ipsa civitatem Venetiarum...*”.²⁷

Na isti način, istom riječju, je 1077. godine oslovljen i diokli/ejski kralj Mihailo u papinom pismu, ali kao “kralj Slo-

²⁶ Sa sličnim problemom ćemo se susresti i kad bude bilo riječi o imenu Srbi.

²⁷ Mihailo Dinić, Iz Dubrovačkih arhiva, knj. III

vena” (Michaeli *Sclavorum Regi*), a 1291. se “...u djelovima Albanije blizu Slovena” pominje grad Sava/Svač (in Albanie partibus iuxta *Sclavos*)...

Tačno razdoblje kad je takva “praksa” počela je teško utvrditi (iako se zna da je sclavus = rob već oko 800-te²⁸), ali ponešto se može zaključiti iz načina pisanja slovenskog imena u grčkim i latinskim izvorima VI-VII vijeka. Da ime Slaven/i nije nastalo od riječi *sclavus*, proizilazi već iz onoga kako je ono zapisano u prvim pomenima kod Jordanisa, Pseudo-Cezarija i Prokopija. Kao što je rečeno, oni su ga pisali “Sclaveni” i “Σκλαυηνοί/Σκλαβηνοί”, a isto je i kod T. Simokate, Jovana Solunskog (koji je uveo termin Sklavinja – τῶν Σκλαβινιῶν) i Menandera. Međutim, od VII stoljeća većina grčkih pisaca (Pseudo-Mavrikije, pa nepoznati autor *Uskršnje hronike*, Teodor Sinkel...), uz par izuzetaka, počinje da koristi skraćeni oblik Σκλάβων/Σκλαβοί/Σκλάβος.

Slično je i s latinskim piscima nakon Jordanisa (umro ~552). Tako, biskup Martin od Brage u pjesmi iz 570-ih među panonskim narodima, odnosno ljudima, nabraja i “Sclavus”, a monah Jonas od Bobia (umro ~650) u spisu *Život svetog Kolumbana* govori o “Venetima koji se zovu i Sklavi” (Venetorum qui et Sclavi dicebantur).

U skladu s tim je i Fredegarova(?) *Hronika* iz ~ 630. godine: “Sklavi koji se zovu Vinidi” (Sclavi, cognomento Winidi).²⁹

Otpribliže to je i vrijeme kad taj oblik postaje osnova za naziv Sloven u romanskim i germanskim jezicima, stim što je od XIV vijeka (u engleskom, na primjer) postepeno nestajalo ono *c*, to jest /k/. Tako su nastali današnji: Slav (engl.), Slawe (njem.), Eslavo (špan.) Slavo (ital.), Slave (franc.)...

²⁸ The Merriam-Webster New Book of Word Histories; Merriam-Webster, Inc ; str. 432

²⁹ “Life of Saint Columban” by the Monk Jonas of Bobbio, Section 56; Fredegar, Chronicle, Book IV, 68; The Latin Library.com

Riječ kojom se označava rob je u istim jezicima, uglavnom, zadržala oblik sa *c* /k/: Sklave (njem.), esclave (franc.), esclavo (špan.), sclavo → schiavo (ital.)..., dok je engleski oblik *slave* u upotrebi od 1538. godine (do tada, esclave).

Dakle, nesporno je da su ove dvije riječi lingvistički (i istorijski) povezane, a očigledno je i da je riječ *sclavus* (rob) nastala na osnovu *Sclavus* (Slaven), a ne obratno. Kako je do toga došlo?

Pa, kao prvo, treba reći da onaj skraćeni oblik slovenskog imena (Σκλάβος) kod vizantijskih pisaca nije korišćen sa značenjem “rob” sve dok prvi Sloveni/Sklavi nijesu dovedeni i prodati kao robovi na vizantijskim i arapskim trgovima. O tom običaju, da se “robovi nazivaju imenom naroda iz kog su dovedeni”, svojevremeno je pisao i Strabon (*Geografija*, k. VII): “...među Atičanima (Atika, grčko poluostrvo) su imena Geta i Daka bila uobičajena za robove.”³⁰

Drugo, od pojave Avara na granicama carstva Sloveni su stalno bili u podložnom položaju. Ima puno priča o tome kako su Sloveni za Avare radili, gradili pontonske mostove od stabala pri prelasku rijeka, a u bitkama se borili u prvim redovima, izloženi najvećim opasnostima. Posebno je upečatljivo to da su Avari u kola uprezali slovenske žene.

Ni odnos između Bugara i Slovena nije bio drugačiji – sjetimo se prisilnog premještanja onih sedam slovenskih plemena koja su, pored čuvanja granice, bila obavezna i da plaćaju danak.

Treće, iz zapisa pojedinih grčkih pisaca (Jovan Efeski, Prokopije...) se jasno zapaža da su Sloveni bili omraženi zbog surovosti/bezobzirnosti koju su pokazivali tokom samostalnih upada na Balkansko poluostrvo. S druge strane, može se reći da ni carevi, od Justinijana do Iraklija, takođe o njima nijesu imali visoko mišljenje. Naime, poznato je da su svi oni uz ime

³⁰ Inače, današnji oblik imena Sloven u grčkom jeziku je Σλαβική /Σλαύος i nema sličnih riječi za roba.

dodavali i počasne titule kao *Antikus*, *Germanikus*, *Alanikus* i slično, ali nikad i *Sklavonikus*.

Sve to, uz presudnu ulogu franačko/germansko-slovenskih sukoba od VII do X vijeka, je zasigurno doprinijelo da u latinski jezik postepeno uđe nova riječ kojom su se na isti način označavali i rob i Sloven.³¹ Inače, već postojeća riječ za roba/slugu je bila *servus*.

Ovim je završena ova, za mnoge neugodna, priča, ali i dalje nemamo odgovor na pitanje o porijeklu i značenju imena Sloven. Možda je jedan od razloga za to upravo taj oblik ovog imena, ili, bolje rečeno, to što je neko nekad rekao da je “protoslovenski”, prvobitni oblik imena bio Slověninъ/ Slověně. Samim tim je, isključivo zahvaljujući nečijem slobodnom zaključku, jer naravno nije bilo pisanih, ni bilo kakvih drugih izvora za takvu tvrdnju, cijela potraga krenula u pogrešnom pravcu.

Jedan drugačiji pristup ovoj temi zasniva se na sljedećim činjenicama:

- prvi pisani oblik imena je *Slaveni*;
- u vizantijskim i latinskim izvorima je rečeno da su Slaveni “živjeli u neprolaznim šumama, pored rijeke, jezera i močvara...”, da “je njihovo iskustvo u prelasku rijeka nenadmašno” i da mogu dugo vremena da provode u vodi. (*Strategikon*);
- u zemljama u kojima žive Slaveni i njima susjedni narodi postoje rijeke koje se zovu Sława, Sławica (Poljska), selo Ślavénai na rijeci Ślavě (Litvanija),

³¹ U *Istoriji Arapa* postoji ova rečenica: “Naziv Sloven najprije se upotrebljavao za robove i zarobljenike koje su zarobljavali Germani i drugi narodi među slovenskim plemenima i prodavali ih Arapima. Kasnije se davao svim kupljenim strancima, Francima, Langobardima...”. (Philip K. Hitti, *History of Arabs*, 474, 232)

A, kad smo već kod toga, arapska riječ za Slovene i robove je istovjetna: *saqaliba/ قبالاقص*.

mjesto Slavnica i Slavnický potok (Slovačka rep.), grad Slavuta (Ukrajina)..., a stari slovenski naziv za rijeku Dnjepar je bio Slavuta, ili Slavutič. Na kraju, tu je i riječ *slavina* (česma, tur.) iz iste “porodice”.

- jedno tumačenje imena Venedi polazi od staropruske (germanske) riječi *wend* što znači voda;
- nastavak -enin/-anin obično nastaje u izvedenicama od naziva mjesta, a kraći oblik Slaven/Sloven može biti i pridjev – isto kao i stamen, složen...

Trebalo bi da je to sasvim dovoljno za jedan solidan zaključak da ime Slaveni ima neke veze sa vodom, to jest, da su to (bili) ljudi koji žive pored vode/a.

Da li je on i tačan, ostaje da se vidi...

S(e)RBI, HRVATI I “FRANAČKI” SLOVENI (VII - X VIJEK)

U prvoj polovini VII vijeka je Istočno rimsko carstvo zapalo u veliku krizu. Vojska je bila u ratu s Persijom i Arapi-
ma, a Sloveni, Avari i ini narodi su se bez prepreka kretali po
Balkanskom poluostrvu. Carstvo je tako svedeno na utvrđene
gradove na Crnom, Egejskom, Jonskom i Jadranskom moru,
kao i na veliki broj ostrva. Vizantija je neprikosnoveno gospodarila i morima, što je omogućavalo da se uporišta na kopnu odbrane i povežu u cjelinu.

U isto vrijeme su i pojedina područja poluostrva skoro opustjela. Uzroci su bili varvarski upadi, pohare, bolesti... Žitelji Trakije, Mezije, provincija na Dunavu i posavske Dalmacije su se premjestili (ili su se premještali) u planine i prema pomenutim morima i tamo su formirane manje, ili veće “enklave” starobalkanskog, romanskog i romejskog (vizantijsko-grčkog) stanovništva.

Poslije smještanja novih naroda, dio onih ljudi u planinama je ostao odsječen od ostalih djelova carstva, što je dovelo do toga da Vizantija u kasnijem periodu, kad je ponovo ovladala poluostrvom, te potomke svojih bivših podanika izjednači sa varvarima. U izvorima (od X vijeka) ih srećemo kao Vlahe, Arbanase, Latine...

Ipak, ključni problem je, kao što je već nagoviješteno, to što mi zapravo ne znamo mnogo/ništa o *doseljenicima*. Nema onovremenih informacija o tome ko je sve u VII i VIII vijeku živio na području sadašnje Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovine... Poznato je samo da se na lijevoj obali Save i na srednjem Dunavu u VI i VII vijeku nalazila prostrana avarska država u kojoj su živjeli (i) Sloveni. Slabljenjem centralne vlasti jedan dio Avaro-Slovena se 623. godine odvojio i, pod trgovcem koji se zvao Samo, u zapadnoj Panoniji napravio dr-

žavu. Drugi dio je prešao Savu i naselio se – koja su to plemena bila, ne zna se.

Zato je najveći dio historičara ovaj problem “riješio” na sljedeći način: Porfirogenet je ~950. godine napisao da su to bili Srbi i Hrvati; “srpsko ime” je dio naziva grada Gordoservon iz 680. godine; a, tu je i (Porfirogenetova) Servija u okolini Soluna. Kraj priče?!

Međutim, nepobitna istina je: NIKO, AMA BAŠ NIKO, OD ONOVREMENIH PISACA DIREKTNO NE SPOMINJE SRBE (NI HRVATE) NA TERITORIJI BALKANSKOG POLUOSTRVA SVE DO 822. GODINE!³²

I, ta istina je podstakla nekolicinu historičara i istraživača (Relja Novaković, Radoslav Rotković...) da pokušaju da do odgovora dođu zaobilaznim putem. Uz pomoć par historijskih “podataka” i većeg broja sličnih, ili istovjetnih toponima koji su se nalazili, ili se nalaze u Polabljju (Njemačka) i Crnoj Gori, oni su razvili pretpostavku (prvi dokazujući porijeklo Srba, a drugi porijeklo Crnogoraca) po kojoj su se u centralni dio jugoistočne Evrope doselila tri naroda polapskih Slovena: Sorabi, Vilci (Wilzi ili Welatabi) i Abodriti.

Po Rotkoviću, preci (ako ne svih, a ono većine) Crnogoraca su bili Vilci (Ljutići). Njegova teorija i dalje ima dosta pristalica u “procrnogorskim krugovima”.

*

Pogledajmo sada šta se o Srbima, Hrvatima i ostalim navedenim narodima može saznati iz dostupnih izvora.

Počecemo od nepoznatog franačkog hroničara koga od XVI vijeka zovu Fredegar. On u djelu *Hronika* navodi da se

³² A, što se Gordoservona tiče, on može da ima veze sa Srbima koliko i Serbonis – jezero u donjem Egiptu, Serab (i još najmanje pet drugih, sličnih naziva mjesta) u Persiji/Iranu, Sarbin u Poljskoj, Surbe na Kavkazu, Serbetis u Alžiru... Osim toga, ime može biti složenica od slovenskog “gord-” i latinsko-grčkog “servo” sa značenjem: čuva, pazi, gleda..., ali i od *Gordaei* (nekadašnje ime za Kurde) i ponovo “servo”.

poslije pobjede nad franačkim kraljem Dagobertom (631-2), slovenskom kralju Samu pridružio “i Dervan knez (iz) naroda Surba, slavenskog plemena...” (...et Deruanus dux gentis Surbiorum, qui ex genere Sclavinorum erant...) koje je tada bilo pod franačkom vlašću (ad regnum Francorum).³³

Ako se prihvati da su ovi Surbi, kao i oni iz *Anala franačkog kraljevstva* [“(godina 789.) ...Sklavi čija su imena Surbi, a takođe i Abodriti” (Sclavi cum eo quorum vocabula sunt Suurbi, nec non et Abodriti)], istovjetni sa Sorabima iz drugih (kasnijih) zapisa, jasno se vidi da oni tada nijesu živjeli na Balkanskom poluostrvu.³⁴

Bliže određenje o njihovim staništima dao je Ajnhard (~775-840) u *Životu Karla Velikog*, /gl. 15/: “...taj dio Germanije se graniči sa Saksonijom, Dunavom, Rajnom i rijekom Sala, koja dijeli Turinge i Sorabe” (...ac Salam fluvium, qui Thuringos et Sorabos dividit), a potom i u *Analima** za 782. godinu: “Sorabi Slavi, koji žive na poljima između Labe i Sale” (Sorabi Sclavi, qui campos inter Albim et Salam interiacentes incolunt).³⁵ Dakle, nalazili su se u današnjoj Njemačkoj.

To potvrđuju i *Anali franačkog kraljevstva* u zapisu za 806. godinu: “u zemlju Slavena, po imenu Sorabi, koji borave

³³Chronicle of Fredegar, World digital Library; Fredegar, Chronicle, Book IV, 68; The Latin Library.com

³⁴ Neki istoričari smatraju da je ovaj pomen Surba kao slovenskog naroda iz 631-2. godine i najstariji pomen Srba uopšte, ali se mora reći da se imena sa osnovom Ser(b/v) javljaju i ranije – u I i II vijeku n.e. Na primjer, kod Tacita i Plinija: Serbi kod Kavkaza; a zatim i Ptolomeja: Sirboi u azijskoj Sarmaciji, što je otprilike isti prostor. Na žalost, ne zna se ima li neke veze između tih i slovenskih S(o)rba.

³⁵ Einhard, The Life of Charlemagne (NY: Harper & Brothers, 1880) & Einhard, Vita Karoli Magni, Chapter 15.

* Einhardi Annales (in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recudi fecit), Hanover, 1845., str. 22. Napomena: ovi *Anali* nijesu isto što i *Anali franačkog kraljevstva*!

iznad rijeke Albe/Elbe (in terram Sclavorum, qui dicuntur Sorabi, qui sedent super Albim fluvium...)”, a zatim i anonimni autor spisa *Život i djela cara Ludovika pobožnog* (Vita et Actus Imperatoris Ludovici Pii, zapis za 816. godinu) koji koristi i isto ime: “Sorabos Sclavos”.

Osim Soraba, u krajevima Germanije, “između Rajne i Visle, okeana i Dunava”, živjeli su **Velatabi** (Welatabi), Abodriti i Boemani – “grubi i varvarski narodi”, koji “skoro svi govore sličan jezik, ali se među sobom razlikuju po običajima i izgledu.” (...deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium positae, lingua quidem poene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt).³⁶

Deveti vijek i podaci iz tog vijeka su posebno važni za ovo istraživanje, jer se tada po prvi put neposredno susrećemo sa imenima Srba i Hrvata na Balkanu.

Tako, 822. godine, Ljudevit Posavski iz Siska odlazi kod “Soraba, naroda za koji kažu da zauzima veliki dio Dalmacije” (adventum Liudewitus Siscia civitate relicta ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem optinere dicitur).³⁷

Iste godine je franački car na saboru u Frankfurtu saslušao izaslanike i primio darove od “svih istočnih Slovena, to jest Abodrita, Soraba, Vilaca, Be(h)emijana (Čeha), Marvana (Moravijana?, takođe Čeha), Predenecenata i u Panoniji nastanjenih Avara”. (In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.)

³⁶ Einhard, Vita Karoli Magni, poglavlje 15. U poglavlju 12 je objašnjeno da su **Velatabi naziv za Vilce** na njihovom jeziku. (Wilzi, proprie vero, id est sua locutione, Welatabi dicuntur.)

³⁷ Ovaj i sljedeća dva citata su iz: Annales Regni Francorum, The Latin Library.com. Napomena: Termin Dalmacija odnosi na mnogo veći prostor od današnje Dalmacije.

Na osnovu ove odrednice “istočni”, kao i po “redu navođenja”, Rotković je utvrdio da su neka od ovih plemena bila nastanjena na Balkanu (južno od Save i Dunava), iako se to iz citata i reda navođenja zaista ne može zaključiti, a i jedan pogled na kartu Evrope je dovoljan da se shvati da su Francima i ostalim Germanima Sloveni na Balkanu bili, ipak, “malo” više južno nego istočno.

Pored toga, i zapis iz 824. godine nedvosmisleno kaže da je Car “primio izaslanike Abodrita koji se narodski zovu Predenecenti i žive u Dakiji na Dunavu kao susjedi Bugara” (Caeterum legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt). Ti isti Abodriti /Predenecenti/ su 818-te bili u društvu Guduskana i Timočana koji su pobjegli od Bugara. (Abodritorum videlicet, et Coduscanorum*, et Timotianorum, qui Bulgarum societate relictia.)³⁸

Konačno, činjenica je da su A/Obodriti, Sorabi i Vilci i poslije sabora 822. godine živjeli u predjelima Njemačke. To se vidi i iz objava vezanih za 839. godinu kada su Saksonci bili u ratu sa Sorbima i Vilcima, a Austrazijci (tadašnji sjeveroistočni dio Franačke) i Turinzi sa Abodritima koji su tamo (Meklenburg, Holštajn) boravili i u narednim vjekovima. Nakon toga, Vilci postepno nestaju iz izvora, da bi se u X vijeku (983.) pojavili kao Lutici (Ljutići?), a tokom XIII vijeka su u potpunosti germanizovani.

Za Lužičke S(o)rbe se zna da su i dan-danas na istoj, ili približno istoj teritoriji, a njihovi sadašnji nazivi Serby/Serbja su novijeg porijekla – najraniji pomen je iz 1548. godine.

Na Balkanu, Sorabi su zabilježeni jednom (822) i to u *Analima franačkog kraljevstva*, dakle, u hronici čiji je autor, do tada, izvještavao o Slovenima na prostoru Franačke države

³⁸ Vita et Actus Imperatoris Ludovici Pii, Documenta Catholica Omnia.

* Ovi Guduskani su kasnije/ubrzo postali Hrvati.

i kome su dalmatinski S(e)rbi bili očigledno nepoznati, što se zaključuje po ovome: “Soraba, naroda za koji kažu...”. Stoga je vrlo vjerovatno da ih je samo jezički prilagodio postojećem “stanju na terenu”, odnosno, narodu sličnog imena o kome je više puta pisao u svom djelu.

Prema tome, na osnovu istorijskih podataka se ne može potvrditi pretpostavka da su balkanski S(e)rbi istovjetni sa Sor(a)bima iz Germanije, a ne postoji ni bilo kakva pouzdana informacija o tome da su se pripadnici polapskih slovenskih naroda u većem broju preselili na područje današnje Crne Gore, Bosne i Hercegovine, ili Srbije.

I, upravo tu ćemo se po drugi put u ovoj studiji (sjetite se Sklavena i Anta) susresti sa poklapanjem istorijskih izvora i rezultata genetskih istraživanja. Naime, 2010. godine je obavljeno DNK testiranje nešto više od 200 Lužičkih Srba koje je pokazalo da su porijeklom “bliski Poljacima, potom Česima, Slovacima i nekim germanskim skupinama. *Sorbi se najviše razlikuju od Srba iz Srbije i Crne Gore*, što odražava i znatnu geografsku udaljenost između ovih populacija.”³⁹ [Najvažnija razlika je to što je podgrupa M458 haplogrupe R1a kod Sorba zastupljena granom L260, a kod Srba granom L1029. Na drugoj strani, podgrupe Z280, koja je dominantna varijanta grupe R1a kod Srba, kod Sorba ima vrlo malo.]

Isto to je potvrđeno i u radu iz 2012. godine. Analizirana su 123 muškarca. [Haplogrupu I2a su imala 3 čovjeka, ili oko 2,4%, i nijedan nije bio “Dinarac”.]⁴⁰

Toliko o tome.

³⁹ European Journal of Human Genetics (2011); *Genetic variation in the Sorbs of eastern Germany in the context of broader European genetic diversity* (Veeramah, Tönjes, et al.)

⁴⁰ European Journal of Human Genetics (2012); *Contemporary paternal genetic landscape of Polish and German populations: from early medieval Slavic expansion to post-World War II resettlements* (Rębała et al.)

Što se Hrvata tiče, priča je prilično kratka – njih nema u dosad objavljenim izvorima, a ni u spisku tzv. Bavarskog Geografa (IX vijek). Ljudevit nigdje nije označen kao Hrvat, a isto tako ni knez Borna kod koga je Ljudevit 823. godine došao nakon boravka kod Srba. Borna je bio: “dux Dalmatiae atque Liburniae”, ili “dux Guduscanorum”.

Alfred Veliki (kralj Veseksa od 871. do 899.) je u svojoj *Geografiji Evrope* narod Horita (Horithi) locirao “istočno od Dalamensana” koji su, opet, bili “sjeveroistočno od Moravijana”, ali zaista je teško u njima prepoznati Hrvate.⁴¹

Hrvatska historiografija je utvrdila da se ime Hrvat na Balkanu prvi put pominje sredinom IX vijeka (840-852) u darovnici kneza Trpimira (original izgubljen, postoji prepis je iz 1568 godine), ali zvanično je najstariji (~880) natpis u kamenu iz Šopota kod Benkovca: “Branimiro com... dux Cruatorvm cogit...”.

*

Na kraju, ostalo je da se nešto kaže i o “toponimskoj” teoriji. Da li u Rotkovićevom i Novakovićevom radu ipak ima “nečega”?

Pa, recimo to ovako: priča o nazivima mjesta, i uopšte o jeziku, u Crnoj Gori je vrlo, vrlo komplikovana. Tačno je da slovenskih, ili sloveniziranih toponima ima mnogo (i zato što se ponavljaju na raznim mjestima, ali i prvenstveno zato što su nastajali tokom perioda od 1400 godina), međutim, ni broj neslovenskih nije zanemarljiv – naprotiv.

Nesporno je da je jedan dio toponima o kojima je riječ nastao od opšteslovenskih riječi kao što su: lug, gora, studen,

⁴¹ Alfred takođe bilježi i Surpe “sjeverno od Dalamensana”. (“To the north-east of the Morayians are the Dalamensan; east of the Dalamensans are the Horithi, and north of the Dalamensians are the Surpe”) i, malo kasnije, “Surfe”. /King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World, 37./

golo, bistro, potok, glava, grab, bukva* (ova riječ je preuzeta od Germana), breza, jasen, javor, crno, bijelo, mokro... To istovremeno znači da su svi slični nazivi u Njemačkoj, Poljskoj, Ukrajini, Crnoj Gori... mogli nastati nezavisno jedni od drugih.

Nažalost, nesporno je i to da je veza između najvećeg broja od oko 860 navedenih toponima i drugih naziva u knjizi *Odakle su došli preci Crnogoraca* (do pucanja) nategnuta, ili prosto rečeno, pogrešna. Ovo se naročito odnosi na povezivanje određenih polapskih toponima sa imenima plemena iz Crne Gore. U pitanju su: Cuce, Kuči, Hoti, Malonšići, Bandići... Između ostalog, nemoguće je objasniti sljedeće:

- Ako je istina da su ta imena došla iz Polablja već u VII-VIII vijeku, dakle, u vrijeme kad Sloveni stižu na Balkansko poluostrvo, kako se dogodilo da se ona u Dioklitiji/Zeti/Crnoj Gori ne javljaju *sve do XIV-XV vijeka!*?

- Zašto onda pripadnici tih plemena nasljeđuju haplogrupe J2a, E1b, J2b..., a ne R1a-M458?

Takođe, činjenica je i da neki toponimi, koje mi danas smatramo "slovenskim", nijesu nastali od izvorno slovenskih riječi. To su oni u kojima se nalaze *germanski*: br/ij/eg (*berg*) [+ keltsko *briga* = brdo], hum (*hulma-*, *holm*), greda (*grendel*, *grindel*), ledina (*land*, *lindan*), stijena (*stainaz*, *sten*), ili dolina (*dal*), stim što je vjerovatnije da naši *dolovi*, koji se razlikuju od pravih, izduženih dolina, potiču od starobalkanskog *doliba* /*duliba* = plodna kraška uvala, ili keltskog (velškog) *dól* = pašnjak, livada.⁴²

Slično je i sa svim *rupama* (lat. *ruptura*), *lokvama* (grč. *λακκος*, lat. *lucus*), *livadama* (grč. *λειβάδι*), *selima* (lat. *sella*), *poljima* (srodno s lat. *palam*), *cerovicama* (lat. *cerris*), *kapama*

⁴² Germanske posuđenice u praslovenskom jeziku je obrađivalo više autora. U ovoj studiji je najviše korišćen doktorski rad Saskie Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic: origin and accentuation* (2012-11-28, Leiden University).

(lat. *caput*, ili *cappa*?), *valama* (lat. *vallis*), *veprujama* (lat. *verres*) i naročito *lastvama*, *ublima* (starobalkanske)... širom Crne Gore, odnosno s riječima koje su postojale isključivo, ili i kod predslovenskih stanovnika zapadnog Balkana.

Broj neslovenskih naziva nije jednako “raspoređen” u svim djelovima današnje Crne Gore, ali ih ima zaista svuda.

Na primjer, samo na prostoru Banjana, Krivošija i Zubaca – između planina Somine i Njogoša na sjeveru, i Risna i Trebinja na jugu, upisano je na geografskoj karti više od 50 toponima neslovenskog porijekla: Risan, Plate, Vardar, Pareš, Lirovo polje, Kabao /ger. *kübel* ← lat. *cüpella*/, Bani, Gunjina, Leotar, Domiter, Šubra, Orjen, Rinča, Vutasi, Konišor, Unjarina, Bobjer, Škuljevac, Čopi, Turive doline, Strp, Krotinja, Vrljeroške kape, Tospude, Broćanac, Kaloper, Turmenti, Spila, Vilusi, Velimlje, Pazua (paz = pre/olaz), Češor, Tupan, Šurtin do, Truma, Barbate, Buljev pod, Bardin katun, Baljački do, Štukelina poljana, Droškorica, Turuntaš, Somina, Ćurila, Dragalj (? ger. *drag* /vući/ = lat. *trahere*), Vrčelac, Svrčuge, Bun-ev do... Broj neupisanih je znatno veći.

[Nijesu uzeti u obzir tursko-arapski nazivi mjesta.]

Na drugoj strani, u istočnom dijelu Crne Gore, imamo zanimljivu, ili neobičnu pojavu: slovenske toponime u planinskim predjelima i albanske u ravnijim, a okolnost koja otežava istraživanje i zaključivanje je to što ni za jedne, ni za druge ne znamo kad (i kako) su nastali.

Dakle, otvorilo bi se previše pitanja “za” i “protiv”, a opet se ne bi dobili jasni odgovori.

Bolje je posvetiti se caru Konstantinu Porfirogenetu, to jest, njegovom djelu – inspiraciji mnogih historičara.

VIZANTIJSKI IZVORI

Porfirogenet

Djelo *O upravljanju carstvom* (De Administrando Imperio), predstavlja jedan od najvažnijih izvora za proučavanje historije balkanskih naroda od doseljavanja Slovena do sredine X vijeka, kada, u stvari, ovaj spis i nastaje. Međutim, o vjerodostojnosti podataka cara Konstantina Porfirogeneta se puno raspravljalo. Postoje historičari koji sumnjaju u njegove navode o zasebnom dolasku Srba i Hrvata (~630. godine), a postoje i oni koji mu u potpunosti vjeruju.

Najbolji komentar o ovom tekstu je dao historičar Božidar Ferjančić u *Vizantijskim izvorima II*. U uvodu je napisao da “vijesti o najranijoj historiji Srba i Hrvata stoje usamljeno i ne nalaze potvrdu u drugim izvorima”. Zatim, careva priča je zasnovana i na predanjima i ima dosta pomućenog, ili legendarnog. Sve su to nepobitne činjenice, ali u ovom slučaju olakšavajuća okolnost je to što su u fokusu našeg interesovanja prvenstveno geografsko-etnički, a ne historijski podaci iz ovog spisa.

Za početak, kazivanje o “*Hrvatima i zemlji u kojoj sada stanuju*”:

Avari su zauzeli Salonu (614) i nastanili se u Dalmaciji. Malo kasnije, car govori da su to uradili “*Sloveni koji su se zvali Avari*”. Potom su došli “*Hrvati koji su sada naseljeni u krajevima Dalmacije*” i “*vode porijeklo od nekrštenih Hrvata nazvanih i Beli koji stanuju s one strane Turske (Mađarske), a u blizini Franačke i graniče se sa Slovenima, nekrštenim Srbima. Ime Hrvati na jeziku Slovena znači 'oni koji imaju mnogo zemlje'. Ovi Hrvati dođoše kao prebeglice caru Romeja Irakliju pre nego što Srbi predoše istom caru Irakliju, u vreme kad Avari ratujući proteraše odavde Romane koje je car Dioklecijan iz Rima doveo i naselio...Po naređenju cara Iraklija*

ovi Hrvati, zarativši i odande isteravši Avare, nasele se... u toj zemlji Avara, u kojoj i danas stanuju.” (gl. 31; str. 37-39)⁴³

“Οτι οί Χρωβάτοι, οί εις τὰ τῆς Δελματίας νῦν κατοικοῦντες | μέρη, ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατὰγονται, οἷτινες Τουρκίας μὲν ἐκεῖθεν, Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι, καὶ | συνοροῦσι Σκλάβοις, τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις. Τὸ δὲ Χρωβάτοι τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται, τουτέστιν ‘οἱ πολλὴν χώραν κατέχοντες’. Οἱ δὲ αὐτοὶ Χρωβάτοι εις τὸν βασιλεῖα τῶν

Zatim ide dio “**Srbi i zemlja u kojoj sada stanuju**”.

Prevod je preuzet iz Vizantijskih izvora II:

“Treba znati da Srbi vode poreklo od nekrštenih Srba ... (slijedi sličan opis kao i za Hrvate) Pošto su dva brata nasledila od oca vlast nad Srbijom, jedan od njih preuzevši polovinu naroda prebegne Irakliju” koji “...ga primi i kao mesto naseljavanja dade mu u Solunskoj temi Serviju koja od tada taj naziv nosi. Srbi na jeziku Romeja znači 'robovi', pa se stoga i ropska obuća obično naziva serbula... Ovo ime dobiše Srbi jer postadoše robovi cara Romeja. Posle nekog vremena isti Srbi odluče da se vrate u svoje zemlje i car ih otpusti. Kada su prešli reku Dunav pokaju se i preko Stratega (vojnog zapovjednika) koji je tada upravljao Beogradom jave caru Irakliju da im dodeli drugu zemlju da nasele. I pošto sadašnja Srbija, Paganija i zemlja Zahumljana i Travunija i zemlja Konavljana behu pod vlašću cara Romeja, a te zemlje opuste od Avara /...oni izagnaše Romane koji sada stanuju u Dalmaciji i Draču/ ...to car u ovim zemljama naseli iste Srbe i behu oni potčinjeni caru Romeja. Car njih pokrsti dovevši sveštenike iz Rima i ...izloži im hrišćansko veroučenje.” (str. 46-49)

Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατὰγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοι-

⁴³ Korišćen zbornik *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1959., a tekst na grčkom je iz *Constantine Porphyrogenitus - De Administrando Imperio*; Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins; Washington 1967.

κούντων εἰς τὸν παρ' | αὐτοῖς Βοῖκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία, ἡ ἀβάπτιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε τοίνυν καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατῴκουν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἰς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἤμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλέα Ῥωμαίων, προσέφυγεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεύς, παρέσχεον τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέλιπεν. Σέρβλοι δὲ τῇ τῶν Ῥωμαίων διαλέκτῳ 'δοῦλοι' προσαγορεύονται, | ὅθεν καὶ 'σέρβυλα' ἢ κοινῇ συνήθεια τὰ δουρικὰ | φησιν ὑποδήματα, καὶ 'τζερβουλιανούς' τοὺς τὰ εὐτελῆ καὶ πενιχρὰ ὑποδήματα φοροῦντας. Ταύτην δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχον οἱ Σέρβλοι διὰ τὸ δοῦλοι γενέσθαι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων. Μετὰ δὲ χρόνον τινὰ ἔδοξεν τοὺς αὐτοὺς Σέρβλους εἰς τὰ ἴδια ἀπελθεῖν, καὶ τούτους ἀπέστειλεν ὁ

Zapazite sada sljedeću nedosljednost pri prevodu riječi Σέρβλια: "...vlast nad Srbijom," i: "...u Solunskoj temi Serviju koja...". Na taj način su priređivači *Vizantijskih izvora* valjda željeli da naglase neku razliku između tih "mjesta".

Međutim, ispravan prevod bi morao izgledati ovako: "...vlast nad Serv(1)iom..." i: "...u solunskoj temi Serv(1)iu...". Zatim: "Serv(lo)i na jeziku Romeja znači robovi, pa se stoga i ropska obuća obično naziva servula..." (a ne "serbula").

Dva su razloga za to. Prvi: Porfirogenet nije napravio razliku zato što su ljudi o kojima piše došli iz Σέρβλια-e i car Iraklije ih je naselio u mjestu Σέρβλια, "*koje od tada taj naziv nosi.*" Drugi razlog je to što se u njegovom vremenu, kao i danas, slovo **β** u grčkom jeziku čitalo, ili izgovaralo kao /v/. Uporedite sa: Χρωβάτοι i Σκλάβοι. Strogo profesionalno ponašanje bi nalagalo da se imena Srbi i Srbija koriste samo u komentaru ovih rečenica.

"Zahumljani i zemlja u kojoj sada stanuju":

"Zemlja Zahumljana je prethodno bila u posjedu Romana... ali je opustjela nakon što je narod porobljen od strane Avara. Oni koji sada žive tamo, Zahumljani, su Srbi iz vremena onog princa koji je tražio zaštitu od cara Iraklija... Ime

su dobili po brdu Hum i, zaista, ime Zahumljani na jeziku Slavena znači 'iza brda'...' a potiču "od nekrštenih koji su živjeli na rijeci Visli..." (gl. 33)

ὁ ταύτης λαὸς τὸ παράπαν ἡρήμωται. Οἱ δὲ νῦν οἰκοῦντες ἐκεῖσε Ζαχλοῦμοι Σέρβλοι τυγχάνουσιν ἐξ ἐκείνου τοῦ ἄρχοντος, τοῦ εἰς τὸν βασιλέα Ἡράκλειον προσφυγόντος. Ζαχλοῦμοι δὲ ὠνομάσθησαν ἀπὸ ὄρους οὕτω καλοῦ μένου Χλούμου, καὶ ἄλλως δὲ παρὰ τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται τὸ Ζαχλοῦμοι ἦγουν 'ὀπίσω τοῦ βουνοῦ', ἐπειδὴ ἐν τῷ

“Travunjani i Konavljani...”:

“Zemlja Travunjana i Konavljana je jedna. Stanovnici potiču od nekrštenih Srba iz vremena... Prinčevi Travunije su uvijek bili pod komandom princa Srbije. Travunija na jeziku Slavena znači 'utvrđeno mjesto'...” (gl. 34)

ἐκείνου ὁ Τζουζήμερις. Ἦσαν δὲ οἱ τῆς Τερβουνίας ἄρχοντες αἰεὶ ὑπὸ τὸν λόγον τοῦ ἄρχοντος Σερβλίας. Τερβουνία δὲ τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται 'ἰσχυρὸς τόπος' ἢ γὰρ τοιαύτη χώρα ὀχυρώματα ἔχει πολλά.

“Dukljani* i zemlja u kojoj sada stanuju”:

[*Ovo ime bi trebalo pisati i izgovarati *Diokleji*, ili *Dioklijani*, a zemlja je *Diokleja*, ili *Dioklija*. Oblik Duklja/Dukljani NEMA NIKAKVO ISTORIJSKO UPORIŠTE, ali je iz nekog razloga opšte prihvaćen i sad je to teško ispraviti.]

“I Duklju su ranije držali Romani, koje je preselio car Dioklecijan iz Rima, kao što je rečeno u istoriji o Hrvatima i nalazila se pod vlašću cara Romeja. Avari su porobili i ovu zemlju i ona je ostala pusta, i za cara Iraklija ponovo je naseljena kao i Hrvatska, Srbija, zemlja Zahumljana, Travunija i Konavlje. Duklja je dobila ime po gradu ... koji sagradi car Dioklecijan...” (gl. 35; str. 63)

Ὅτι ἡ Διοκλείας χώρα καὶ αὐτὴ πρότερον παρὰ τῶν Ῥωμάνων ἐκρατεῖτο, οὗς ἀπὸ Ῥώμης μετέκτισεν ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανός, καθὼς καὶ εἰς τὴν περὶ τῶν Χρωβάτων ἱστορίαν εἴρηται, ὑπὸ δὲ τὸν βασιλέα Ῥωμαίων ὑπῆρχεν. Παρὰ δὲ τῶν Ἀβάρων καὶ αὐτὴ ἡ χώρα αἰχμαλωτισθεῖσα ἡρήμωται, καὶ πάλιν ἐπὶ Ἡρακλείου, τοῦ βασιλέως ἐνωκίσθη, καθὼς καὶ ἡ Χρωβατία καὶ ἡ Σερβλία καὶ ἡ τῶν Ζαχλοῦμων καὶ ἡ

Τερβουνία καὶ τοῦ Καναλή. Διόκλεια δὲ ὀνομάζεται ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ τοιαύτῃ χῶρᾳ κάστρου, οὐπερ ἔκτισεν ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανός, νυνὶ δὲ ἐστὶν ἐρημόκαστρον μέχρι | τοῦ νῦν ὀνομαζόμενον Διόκλεια.

“Pagani, ili Arentani i zemlja u kojoj sada stanuju”:

“Zemlja Pagana je prethodno bila u posjedu Romana... Pagani potiču od nekrštenih Srba... Pagani na jeziku Slavena znači 'nekršteni', ali na jeziku Romeja njihova zemlja se zove Arenta...” (gl. 36)

“Ὅτι ἡ χῶρα, εἰς ἣν νῦν οἰκοῦσιν οἱ Παγανοί, καὶ αὐτὴ πρότερον παρὰ τῶν Ῥωμάνων ἐκρατεῖτο, οὗς ἀπὸ Ῥώμης ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανός μετοικίσας ἐν Δελματία ἐνώκησεν. Οἱ δὲ αὐτοὶ Παγανοὶ ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων κατάγονται. ἔξ ἐκείνου τοῦ ἀρχοντος, τοῦ εἰς τὸν βασιλεῖα Ῥράκλειον προσφυγόντος. Παρὰ δὲ τῶν Ἀβάρων καὶ αὐτὴ ἡ χῶρα

Porfirogenet o “granicama” ovih zemalja:

“Duklja je u susjedstvu tvrđava Drača, to jest Lješa, Ulcinja i Bara i ide do Kotora, a iza planinskog područja je susjed sa Srbijom.”

Tervunia/Travunija *“počinje od Kotora i pruža se do Raguze (Dubrovnik), a s druge strane planinskog područja je susjed sa Srbijom...”*. Zahumlje *“se pruža do rijeke Orontius (Trebižat?) i na strani prema obali je susjed Paganima, ali prema planinskom području na sjeveru je susjed Hrvatima, a naprijed Srbiji.”* Paganija *“ide do rijeke Cetine”*. A, od Cetine počinje Hrvatska i ide sve do provincije Istre, dok je Srbija *“ispred svih ovih zemalja, ali je na sjeveru susjed Hrvatske, a na jugu Bugarske.”* (Prevedeno na osnovu *Constantine Porphyrogenitus - De Administrando Imperio*, Moravčik-Dženkins, gl. 30, str. 145)

νία διακείνεται οὕτως ἡ δὲ Διόκλεια πλησιάζει πρὸς τὰ καστέλλια τοῦ Δυρραχίου, ἡγουν πρὸς τὸν Ἐλισσὸν καὶ πρὸς τὸ Ἐλκύνιον καὶ τὴν Ἀντίβαριν, καὶ ἔρχεται μέχρι τῶν Δεκατέρων, πρὸς τὰ ὄρεινά δὲ πλησιάζει τῇ Σερβλία. Ἀπὸ δὲ τοῦ κάστρου τῶν Δεκατέρων ἄρχεται ἡ ἀρχοντία Ῥερβουνίας, καὶ παρεκτείνεται μέχρι τοῦ Ῥαουσίου, πρὸς δὲ | τὰ ὄρεινά αὐτῆς πλησιάζει τῇ Σερβλία. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥαουσίου ἄρχεται ἡ ἀρχοντία τῶν Ζαχλούμων, καὶ παρεκτείνεται μέχρι τοῦ Ὀροντίου ποταμοῦ,

...
βενά τῆς χώρας Σερβλίας. Ἡ γὰρ χώρα Σερβλίας εἰς κεφαλὴν μὲν ἔστιν πασῶν τῶν λοιπῶν χωρῶν, πρὸς ἄρκτον δὲ πλησιάζει τῆς Χρωβατίας, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Βουλγαρίας. Ἄφ' οὗ δὲ κατεσκήνωσαν οἱ εἰρημέ-

Toliko od Porfirogeneta, za sada.

Dakle, ukratko:

- Car vezuje doseljavanje Srba i Hrvata za vrijeme vladavine cara Iraklija (614-641). I jedni i drugi su došli iz svojih postojbina iza Turske (Mađarske) i u susjedstvu Franačke. Samo je za "Pleme patricija i prokonzula Mihajla, sina Viševog, arhonta Zahumlja" jasno rečeno da "potiče od nekrštenih koji su živjeli na rijeci Visli..." (Poljska, istočno od Sor/a/ba).

Komentar: Nijedan izvor do IX vijeka ne zna za Hrvate i "Veliku/Bijelu Hrvatsku" (i isto takvu Srbiju). Prije će biti da su Hrvati u stvari bili Avaro-Sloveni (Guduskani?) koji su *poslije* VII vijeka izašli iz bivše Samove države, prešli Savu i sa sobom donijeli i (staro) ime i predanje o nekoj ranijoj (azijskoj?) hrvatskoj postojbini. A, što se Srba (Σέρβλοι) tiče, po Porfirogenetu, njihova postojbina je bila "u susjedstvu Franačke", ali **istočno** od Hrvata: "Oni iz svojih krajeva zemlje moraju do mora putovati 30 dana, a more, do kojega dođu nakon 30 dana je ono koje je nazvano 'crno'." (Ukrajina?)

- Iraklije je Srbima dao "kao mesto naseljenja" Serviju u solunskoj temi. Iz toga se i danas izvlači zaključak da su se oni nalazili na jugoistočnoj strani Balkanskog poluostrva još u VII vijeku i da je jedan njihov dio preseljen u Malu Aziju prije 680. godine (kad se u Bitiniji pominje grad Gordoservon).

Komentar: U prvoj polovini VII vijeka tema (upravna jedinica) Solun **nije postojala, niti se zna za mjesto Servija**. Ta tema je administrativno-geografski pojam iz docnijeg perioda (početak IX vijeka), a kad i kako je nastala Servija (današnja Σέρβια), nije poznato. Ponovimo, ne postoje podaci iz onovremenih izvora koji pominju Srbe oko Soluna. A, morali

bi se i zapitati: Kolika je vjerovatnoća da tako brojani narod (ukoliko je tada postojao pod tim imenom), koji po napuštanju Servije naseljava čitav niz oblasti pored “sadašnje Srbije”, ostane nezapažen na istočnoj strani Balkanskog poluostrva, a kasnije i na zapadnoj, sve do IX vijeka? Nikakva, naravno.

- Porfirogenetovi Srbi u X vijeku žive na prostoru “*sadašnje Srbije*”, Paganije, Zahumlja, Travunije i Konavala.

Komentar: Zapravo, nije potreban, osim možda da se može opravdano sumnjati u to da je i Paganija bila naseljena Srbima, jer su Neretljani, odnosno Kačići, kao jedna od vodećih porodica, 1350. godine bili Hrvati, ili preciznije, ubrojani su u “Plemstvo dvanaest plemena kraljevine Hrvatske” (Nobiles duodecim generationum regni Croatiae). Takođe je važno istaći da su Jireček i mnogi istoričari nakon njega umjesto izvornog naziva “sadašnja Srbija” izmislili neku “pravu Srbiju” koja ima i dio koji se zove “primorska Srbija”?!

- Diokleji nijesu ubrojani u Srbe – ni u poglavlju 31 (o Srbima), a ni u poglavlju 35 (o Dioklejmima).

Komentar: Ponovo nije potreban, ili tačnije rečeno, nije jasno šta bi trebalo da se komentariše. U poglavlju o provinciji Dalmaciji saznajemo da je Diokleja jedan od “slovenskih regiona”, a onda je u poglavlju o Srbima rečeno da su Avari iz Srbije i Paganije izagnali “*Romane koji sada stanuju u Dalmaciji i Draču...*”. Na osnovu toga bi, budući da je tema Drač obuhvatala i Prevalis, mogli zaključiti da su Romani živjeli i u Diokleji, ali nezgoda je to što je ta ideja negirana u samom poglavlju o Dioklejmima: “Avari su porobili i ovu zemlju i ona je ostala pusta, i za cara Iraklija ponovo je naseljena kao i Hrvatska, Srbija...”⁴⁴

⁴⁴ Ipak, ova rečenica je dio opisa svake zemlje i možda se samo radi o “navici”. Istorija ne zna da su Sloveni i Avari razorili neke od primorskih gradova u Diokleji, naprotiv – Budva (Butua), Skadar (Skodra) i Lješ (Lisus) su ostali vizantijska utvrđenja i poslije pada Salone (614). Bilo

Ono što se može komentarisati su tumačenja raznih istoričara koji su priču o “srpskom porijeklu Dukljana” počinjali sa “poboljšanim” Porfirogenetovim vijestima, a nastavljali i završavali lično svojim. Evo, na primjer, kako je to radio Branimir Đurđević u knjizi *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*: “...Srbija je obuhvatala, po Porfirogenetu, oblast koja se kasnije zvala Raška, zatim izvorište Bosne i oblast Soli.” (? U pitanju je Tuzla, ali ne zna se odakle ovaj podatak.) “Zatim se sa razvitkom državnih tvorevina kod Srba vezuje postanak Zahumlja, Travunije i Paganije... Duklju on spominje, ali ne govori o plemenskoj pripadnosti njena stanovništva. U tim oblastima, *uključujući i Duklju*, započinje državni život Srba.”

Da, zaista, moglo bi se komentarisati, ali bi to bio nepotreban gubitak i prostora i vremena.

- Diokleja se prostirala od Lješa do Kotora, a iza planina se “graničila” sa Srbijom.

Komentar: Sjeverna granica je, kao što vidite, jedan prilično neodređeni prostor koji su mnogi pokušavali da suze, ili prošire. Ali, treba reći da je, u ovom trenutku, priča o tome neumjesna, jer su u vremenu slabe naseljenosti, kako je bilo u ranom srednjem vijeku, granice činili čitavi pojasevi zemljišta, a ne linije.

U svakom slučaju, odgovor na ovo pitanje će dati dokumenti iz narednih vjekova.

kako bilo, dobili smo potvrdu (iz X vijeka) da su Romani izbjegli u planinske predjele Dalmacije i sjeverne Albanije.

O Srbima i Hrvatima – 2. dio

“Ime Hrvati na jeziku Slovena znači 'oni koji imaju mnogo zemlje.’”

“Srbi na jeziku Romeja znači 'robovi', pa se stoga i ropska obuća obično naziva serbula... Ovo ime dobiše Srbi, jer postadoše robovi cara Romeja.”

?

Porfirogenetovo tumačenje imena Hrvati počiva na grčkoj imenici χώρα = zemlja, ali je ono po (svim) istraživačima neprihvatljivo. Što se tiče (bilo kog) “jezika Slovena”, ime/riječ Hrvat nema značenje, a čak ni riječ *h)rvanje*, *h)rvati se*, po svoj prilici, nije slovenska (na primjer, Česi, Poljaci, Slovenci i Rusi kažu: zápasit, borykać się, grabež i бороться).

Zaista su brojne teorije koje su se bavile ovim problemom. Tako, imamo slovenske, koje su ime izvodile iz osnove *hrev* = stablo, iz riječi *hrib*, *hrbat*, ili iz korjena *hruv/hr̥v-* = ples... Zatim, germanske: od *heru* = mač, iz *hruvat* = jelen, iz Herudes... A, tu su i iranske: od imena Χορούαθος/Χορούαθος (II-III v.); od plemena Harahvatiš i njihove zemlje Harahvaiti; iz *haurvatar* = stočar, *haurvaiti* = čuvati, napasati; *huurvatha* = prijatelj...

Činjenica da se ne zna šta ime znači, dovela je do toga ga zainteresovani stručnjaci traže, “nalaze”, ili prepoznaju u Njemačkoj, Poljskoj, Ukrajini, Srbiji, Grčkoj, Albaniji, Indiji, Iranu..., iako ga nema u (evropskim) geografskim i istorijskim izvorima do IX vijeka i iako je u X vijeku bilo u upotrebi isključivo na ograničenom prostoru Like, Bosne do Plive i oko Zadra.

Za razliku od imena, geografsko porijeklo *slovenskog dijela* današnjih Hrvata (24%) više nije nepoznanica – genetska istraživanja su pokazala da su oni u srodstvu i sa istočnim Slovenima (Ukrajina) i sa zapadnim (Česi, Poljaci...).

*

Drugi prevod najvjerojatnije potiče od (latinske) riječi *servus* /množ. *servi*/ = rob, sluga (jer je grčka riječ “δούλος”). Porfirogenet nije jedini Grk koji je koristio oblik Σέρβλοι, ali je poslije njega ime obično pisano bez λ. Njegovo tumačenje (za koje je dato i objašnjenje) imena Srba možda jeste pogrešno, ali nije ni proizvoljno, ni usamljeno – i oni rijetki latinski pisci koji su upotrebljavali to ime u narednih nekoliko vijekova su ga zapisivali na isti način: *Servi*, a jedan od njih je i značenje objasnio sličnim riječima. [Više u: *Izvori na latinskom jeziku*]

Pored toga, zanimljivo je da se i u imenu Sorabi može prepoznati veza s riječju “rob”. Naime, ako prihvatimo da je ovaj naziv slovenskog porijekla, u njemu će se lako vidjeti i, recimo, makedonska riječ *sorabotnik* = saradnik, ili kombinacija ove dvije riječi: *so* i *rabi*. Prvom se označava zajedništvo (sa-braća, sa-putnik...), a druga je poznata slovenska riječ za roba u množini.

Ipak, nema potrebe da dublje ulazimo u ovu priču. To je samo jedan pravac razmišljanja – nauka još uvijek nije objasnila porijeklo i značenje imena Srbi. Nije, takođe, utvrđena ni veza između naših i polapskih Srba i onih Plinijevih i Tacitovih Serba, Serreia (I v.), kao ni Ptolomejevih Sirboi-a koji su živjeli sjeverno od Kavkaza (II v.). Nije poznato ni da li (i kakve) veze s nekim Srbima ima Ptolomejev Serbition u Pannoniji, ili Serbetis u nekadašnjoj Cezarijskoj Mauritaniji (danas Alžiru), a ni Strabonova rijeka Sirbis (Xanthos) i jezero Sirbonis... (*Geografija*, knj. XVI, gl. 2, 32)

Toponimi sa, navodnom, srpskom osnovom: Ser, Sirb, Sarb, Sur, Zer... mogu se naći u Egiptu, Siriji, Iranu, Indiji, na Kavkazu, širom Evrope... Zbog toga danas imamo jevrejske, indijske, iranske, slovenske... teorije o porijeklu Srba i njihovog imena, a postoje i mišljenja da su svi Sloveni nastali od (nekih) Srba(?), ili, tačnije, *Zeriuana*.⁴⁵

⁴⁵ *Bavarski geograf* iz IX vijeka: “Zeriuani, čije je kraljevstvo toliko veliko da, kako oni kažu, sva slovenska plemena od njih vode porijeklo.”

Međutim, sve to je, kao i u prethodnom slučaju, najvećim dijelom posljedica mašte i proste istine da se ne zna šta ime znači.

O “mjestu” porijekla balkanskih “R1a Srba” se, na osnovu dosadašnjih testiranja, može reći da većina nosilaca te haplogrupe potiče iz Ukrajine i Rusije, ali su otkrivene i grane svojstvene zapadnim Slovenima.

*

Ono što se ne bi smjelo zaboravljati, a zaboravlja se, je činjenica da prvobitni “okviri” imenâ Srbi, Hrvati, ili Bugari na Balkanskom poluostrvu u IX vijeku nijesu ni izbliza bili istovjetni današnjim. Tako je i etnonim Srbi izgleda bio ograničen na pojas oko Drine, a onda je od X vijeka naglo proširen Porfirogenetovim uticajem i tumačenjem riječi.

To je, između ostalog, navelo pojedine istraživače da razviju teoriju po kojoj originalni Srbi i Hrvati (kao ni Bugari i Mađari/Ugari) nijesu bili Sloveni. Po njima, ta imena su nametnuta od strane malih grupa stepsko-azijskih nomada koji su, u srpsko-hrvatskom primjeru, kasnije od Slovena došli iz Panonije. U prilog tome su isticali sjevernokavkasku postojbinu Sirboi-a i Serba, kao i običaj “starih” Hrvata (i azijskih naroda) da se hrane kobiljim mlijekom. Zatim, dostojanstva bana i župana (*bajan* i *span*) postoje jedino kod Srba i Hrvata, a smatra(lo) se da su to riječi azijskog porijekla. Na kraju, u istu svrhu su korišćene i vijesti Al Masudija, arapskog historičara i geografa iz X vijeka, ali je on pisao o “*slovenskim plemenima*” Harvatin i Sarbin i naglasio da ovi drugi “slično običajima Indusa” umrle “spaljuju na ognju”.

(Zeriuani, quod tantum est regnum, ut ex eo cuncte genetes Sclauorum exorte sint et originem, sicut affirmant, ducant.). Dokument je dostupan na Internetu pod nazivom: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* /Opis gradova i oblasti sjeverno od Dunava, 35/.

Izvori na grčkom jeziku X-XII vijeka o stanovnicima Diokleje/Zete

U vizantijskim izvorima X-XII vijeka su, pored ostalih, opisani i događaji na tlu (i oko) Diokleje, a dati su i podaci o učesnicima i stanovništvu uopšte. Biće navedeni zapisi svih autora čiji tekstovi govore o ovom prostoru i ljudima.

Prije nego počnemo sa citiranjem zapisa, potrebno je razjasniti sljedeće: u starogrčkom jeziku (koji je korišćen do ~ 600 n.e.) glas /v/ se pisao ovako: υ/Ού. Tako su, na pr., Venedi = Ούενέδαι, a Vali = Ούαλοι. Glas /b/ se pisao ovako: β, kao u Sirboi = Σιρβοι. (Izvor: Claudii Ptolemaei Geographia, Müller)

U vremenu srednjegrčkog jezika (~600-1453), kada su tekstovi koji su predmet našeg interesovanja pisani, umjesto β je korišćeno, kao i danas, malo izmijenjeno slovo β koje je čitano/izgovarano kao /v/ i zato su Βούλγαροι = Vulgari, Χωροβάτοι = H(o)rvati, a Βοϊσλάβος je Vojislav. Iz istog razloga bi se, kao što je već rečeno ranije, i napisana imena Σέρβος, Σερβία (u čitanju i prevodu originalnog teksta) morala čitati kao “Servos” i “Servia” jer *nijesu postojala u starogrčkom jeziku* (za razliku od pomenutih Sirboi-a, ili Tribala/Τριβαλλοι), ali i zato što su ih tako čitali i pisci i njihovi čitaoci.⁴⁶

Isti naziv za geografski pojam Srbija je korišćen i u izvorima i dokumentima na latinskom jeziku (Servia, Servulia), otprilike do XVII vijeka (od kada pisci počinju koristiti ime

⁴⁶ I sada se Srbin na grčkom izgovara Servos, a Bugarin je Vulgaros. To što se danas u većini jezika nazivi Srbija, Bugarska... izgovaraju (i pišu) sa /b/ posljedica je kasnije srpsko-bugarske “intervencije” i upotrebe ćiriličnog pisma koje je nastalo na osnovu grčkih slova. U ćiriličnoj azbuci je upravo ovo slovo (β/B) iskorišćeno za glas /v/, a kako u srednjegrčkom, kao i novogrčkom jeziku nije bilo slova za glas /b/, upotrijebljen je stari znak β, ili je β modifikovan da bi se napravilo slovo Б.

Inače, /b/ se u novogrčkom jeziku piše kombinacijom μπ (Κόμπρα, Μπρούσκο ...), stim što se u sredini riječi obično izgovara kao/mb/.

Serbia), a i sam Stefan Nemanja se u pismu papi Inok/ćentiju (1199.) titulirao kao “Magnus Jupanis totius Serviae” (Veliki župan cijele Servie).⁴⁷

Druga stvar koju je svaki istraživač, ili historičar morao imati u glavi tokom čitanja i analize vizantijskih izvora X-XII vijeka je problem koji je otvorio Porfirogenet u svom djelu, a koji je sigurno uticao na način razmišljanja grčkih hroničara i, uopšte, njihovu “neodređenost” pri određivanju etničke(?) pripadnosti ljudi o kojima govore.

Naime, već je rečeno da mnogi historičari negiraju Porfirogenetovo tumačenje po kom Srbin na jeziku Romeja znači “rob”. Ali, pri tome svi zaboravljaju ovu činjenicu: da je Porfirogenet bio CAR koji je U X VIJEKU izrekao tako nešto! Dakle, ako je CAR mislio i napisao da su Srbi u stvari *servi*, da li se to može promijeniti time što neko DANAS kaže da CAR NIJE DOBRO PROTUMAČIO IME SRBIN?! Postoji li ijedan razlog da i ostali hroničari nakon njega ne razmišljaju na isti način, jer, naravno, ne znaju pravo značenje te riječi?! Možda je upravo to uzrok pometnje oko imena Srbi u XI i XII vijeku koja je nastajala zbog toga što su “vizantijski pisci XII veka retko nazivali Srbe odgovarajućim(?) imenom, već su im pridavali arhaična imena onih naroda koji su nekada živeli na ovoj teritoriji (Dalmati, Tribali, Dačani...)”.

“Хонијат Србе назива Трибалима, понекад Далматима... често и Србима”⁴⁸

Isto tako, možda je baš u tome odgovor zašto u XI vijeku Servija nema definisane granice i zašto kasniji pisci više upotrebljavaju opšte ime Dalmacija.

Ostali, latinski izvori i pisci, kao što ćete vidjeti, obično koriste termin Sclavonia koji obuhvata i Srbiju, ili Srbija i

⁴⁷ Monumenta Montenegrina III 102; (Farlati, VII, 32-3)

⁴⁸ Rečenica iz knjige *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom IV, u napomeni 195 na strani 164. Prethodni citat [bez (?)] je str. 176.

Raška kad govore o toj zemlji, dok je za Diokleju i dio primorskih zemalja u XI i XII vijeku “u opticaju” naziv Gornja Dalmacija, ili Dioklija i Dalmacija.

*

A, sada izvori i dokumenti.

Na početku, olovni pečat arhonta Petra iz X vijeka na kome piše: “Petar arhont Dioklije Amen“. (Numizmatička zbirka u Berlinu, crtež Dardelasa u Šlumberžeovoj zbirci; 1884)



Slijede (uglavnom) izvodi iz zbornikâ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III i IV* u kojima je sakupljeno (skoro) sve što je na grčkom jeziku zapisano o balkanskim narodima poslije Konstantina Porfirogeneta do kraja XII vijeka. Σερβία je u svim prevodima Srbija, a Διοκλεία je Duklja. Σέρβος je Srbin, a Διοκλεις su Dukljani i to nije mijenjano. Savjet je da, ukoliko niste upoznati sa pojedinim imenima i događajima, ne analizirate svaki tekst posebno, nego da samo obratite pažnju na geografsko-etničke odrednice.

Prva dva navoda se ne odnose direktno na Diokli/eju, ali pokazuju ko je, po ovim piscima, živio zapadno od Bugara. Iz 921. imamo tekst *Teofanovog nastavljača* u kome piše:

“*Simeon, arhont Bugarske, pokrenu vojsku protiv Hrvata i započe rat sa njima...*” (Vizantijski izvori III, 12)

A, iz 927. godine, je ostala vijest *Simeona Logoteta*:

“...okolni narodi – Hrvati i ostali (οἱ τε Χρωβάτοι και οἰλοιοποι) saznavši za Simeonovu smrt nameravali su da zara-
te protiv Bugara.” (Isto, 9)

Jedan od najcitiranijih pisaca je **Jovan Skilica** iz XI v. Evo njegovog zapisa o dioklejskom knezu Vladimiru:

“...dok je Trimalijom i obližnjim oblastima Srbije vladao Vladimir, po kćeri Samuilov zet, čovek pravičan i miro-
ljubiv i pun vrlina, prilike u Draču su bile mirne...” (Τρυμα-
λιας και των άρχοτάτω Σερβίας μερών). (Isto, 117)

[Iz razloga koji, kao što će se ubrzo otkriti, imaju veze s nekim ključnim saznanjima do kojih se došlo u ovoj studiji, biće komentarisani samo određeni tekstovi. Tako, na primjer, iz ovog navoda se vidi da Trimalija, tj. *Tribalija* nije isto što i Srbija, i trebalo bi da se pod njom podrazumjeva Diokli/eja.]

Isti autor o pobjedi cara Vasilija II nad bugarskim carem Samuilom 1014. godine:

“Caru priđoše, posle potčinjavanja Bugarske, i susedna plemena Hrvata (τα όμορα έθνη των Χορβατών)...” (Isto, 136)

O Stefanu Vojislavu i njegovim djelima Skilica je zapisao ovo:

“I Srbija (Σερβία) koja se posle smrti cara Romeja bila odmetla ponovo se pokori. Jovan posla caru... deset kentenarija zlata, ali brod... udari na ilirske obale (τοἱς Ἰλλυρικοῖς) i razbi se. Zlato prigrabi Stefan Vojislav, arhanst Srba (Στέφανος δ καὶ Βοῖσλάβος, δ των Σέρβων άρχων), koji je pre kratkog vremena pobegao iz Carigrada i zauzeo zemlju Srba (Σέρβων), proteravši odande Teofila Erotika...”

Zatim ide priča kako je zbog krađe car opomenuo Vojislava, ali se ovaj na to nije obazirao. Car koristi priliku i preduzima pohod. Iako je u daljem tekstu ponešto skraćeno radi lakšeg razumijevanja, nijedan naziv teritorije, ili naroda, nije i neće biti izostavljen:

“Pošto je Stefan Vojislav bio pobegao, kao što je ranije rečeno, iz Carigrada i zauzeo ilirske planine (τα Ιλλυρικά) i Tribale i Srbe (Τριβαλλούς και Σέρβους) i okolna plemena podložna Romejima napadao i pljačkao, Monomah... pismeno naredi arhontu Drača – bio je to patrikije Mihailo... da prikupi stratiotsku vojsku... i da... krene na Tribale i da savlada Stefana... Skupivši snage kako mu je naređeno... on upade u zemlju Tribala, prolazeći putevima strmim i kršnim... Srbi su njima... namerno dozvolili... da ulaze, dok se on nije brinuo niti o povratku niti je ostavljao jaku stražu na tesnacima. Provalivši, ovaj je pustošio i palio polja dok su Srbi zauzeli i čuvali tesnace i ...čekali na povratak...” (Isto, 156-161)

Iza ovoga je opis čuvene bitke kod Tuđemila i poraza vizantijske vojske.

[Srbi, Tribali, ilirske planine, ilirska obala, okolna plemena?! Ko su Tribali? Da li je u pitanju pominjani trački narod koji je nekad živio “od ravnica Kosova do Dunava” ili je to, kod ovog pisca, u ovom tekstu, sinonim za Srbe?]

O Stefanu Vojislavu su još pisali **Kekavmen** (1042):

“Tako uradi u Duklji Travunjanin Srbin (Vojislav) katepanu Drača Mihailu...” (ὅποιον ἐποίησεν ὁ Τριβούνιος ὁ Σέρβος) “...Pomenuti, naime katepan, upavši u Duklju (Διοκλείαν), opljačka je, a vraćajući se... bi zarobljen”.

I, malo kasnije: *“Beše u gradovima Dalmacije u Zenti i Stonu toparh Vojislav Dukljanin...” (τα κάστρα Δαλματίας εἰς τὴν Ζένταν καὶ εἰς τὴν Στάμμον τοπάρχης Βοϊσλάβος ὁ Διοκλητιανός).* (Viz. izvori III, 210-213)

Jovan Zonara, prvo o Samuilovom porazu:

“Kad Bugarska bi pokorena, vlasti Romeja se priklo-niše i plemena Hrvata (καὶ τα τῶν Χορβάτων ἔθνη), a pored toga i Sirmijum/Srem (το Σίρμιον).”

A, onda o Stefanu Vojislavu:

“Neki skitski čovek, po imenu Vojislav, pobegne iz Vizanta i oko sebe okupi četu i skrivaše se po ilirskim brdima kao divlja zver – pljačkajući obližnja i Romejima potčinjena plemena Tribala i Srba (Τριβαλλούς τε καὶ Σέρβους) i njima srodnih.” (Isto, 251, 254)

O periodu kralja Mihaila i sina mu Bodina, opet **Jovan Skilica**:

“...Mihailo, Stefanov sin, koji je poslije oca bio postao vladar Tribala i Srba (Τριβαλλών και Σέρβων αρχηγός), sklopi ugovor sa carem i bi upisan među saveznike i prijatelje Romeja, i bi počastvovan protospatarskim sanom.” (Isto, 162)

[U ova dva teksta Tribali i Srbi nijesu isti narod. Istorijski je utemeljeno smatrati Tribale Tračanima, ili ne-Srbima koji su živjeli na prostoru od Makedonije do Diokleje. Skilica ih ponekad nije razlikovao od Srba iz istog razloga zbog koga i citirani, kao i naredni pisci, nijesu razlikovali Srbe i Hrvate, Srbe i Bugare, Diokleje i Hrvate... – bilo im je svejedno.]

Skiličin Nastavljač:

“Prve godine njegovog carstva (vizantijskog cara Mihaila Duke, 1071. g.) narod Srba koje i Hrvatima nazivaju (των Σέρβων έθνος, ους και Χροβάτας καλοῦσι), krene da potpuno osvoji Bugarsku. (...) Istaknuti ljudi Bugarske zamole Mihaila [koji je u to doba bio vladar pomenutih Hrvata i imao sedište u Dekateri i Prapratni i imao pod sobom ne malu zemlju] da im pomogne i s njima se udruži i da im da svoga sina da ga proglase carem Bugarske... On im se rado odazove i sabravši trista svojih ljudi predade ih svom sinu Konstantinu, zvanom i Bodin i pošlje ih u Bugarsku.”

Iza ovoga se opisuju vizantijske pripreme za napad na Bodina. Stiže vizantijski vojskovođa koji “skupivši svoje, odmah zametne bitku sa Srbima. I nastala strašna bitka i još stra-

šnji poraz Romeja. Jer padoše mnogi Romeji i Bugari (Βούλγαροι).”

[Srbi = Bugari?!]

Iako poraženi, Vizantijci/Romeji nastavljaju borbu, jer “*Stigavši... s neprojeanim mnoštvom Bugara, Petrilo (Bodinov vojskovođa, također došao iz Diokleje) je počeo da se sprema za rat. A Romeji i njima pridruženi krenu protiv njih... pobiju i mnogo Bugara, zarobe i onoga koji je u Hrvata bio odmah posle Petrila.*” Petrilo pobjegne nazad u Diokleju, a Bodin ubrzo bude zarobljen. Kralj Mihailo šalje u pomoć vojsku sastavljenu od “*Langobarda i Srba*”, ali se vojskovođa, inače Grk, pridružio Romejima/Vizantijcima... Bodina su kasnije izbacili mletački trgovci. (Vizantijski izvori III, 177-183)

Biskup devolski Mihailo, oko 1118. godine, navodi da je kralj Mihailo, “*tadašnji vladar onih koji su se zvali Hrvati*”, stolovao u Kotoru i Prapratni. (Istorija Crne Gore I, 299)

Nićifor Vrijenije (koji je, u stvari, Brijenije):

“*...a narod Slovena (Σκλαβίνων) odbivši pokornost Romejima, pustošio je i pljačkao zemlju Bugara. ...S druge, opet, strane Hrvati (Χωροβάτοι) i Dukljani (Διοκλειῆς) pobunivši se ceo Ilirik zlostavljahu.*” Car je razmišljao šta da radi, pa pozva Vrijenija (Duku) da smiri situaciju. “*I doista, ...toliko umekša narod Slovena da oni ponovo pod jaram Romeja stupiše...*”

“*...Kako su Hrvati i Dukljani zlostavljali Ilirik, ...Mihailo (car) ...ga premesti iz Bugarske u Drač, glavni grad Ilirika. ...Zadržavši se tamo kraće vreme... povede vojsku protiv Dukljana i Hrvata.*” (Vizantijski izvori III, 237-241)

Jovan Zonara (1072):

“*Trećeg indikta njegovog carevanja (Mihaila Duke) narod Hrvata, koje neki nazivaju i Srbima (Χωροβάτων ἔθνος,*

ους δη και Σέρβους τινές καλοῦσι), *beše se podigao preduzimajući da zauzme zemlju Bugara.*” (Isto, 255)

Ana Komnina:

Duka Drački je “*Bodina i Mihaila, egzarhe Dalmata* (τους ἐξάρχους των Δαλματών) *učinio svojim prijateljima...*”

U vezi sa borbom protiv Normana ona govori o stavu vizantijskih dostojanstvenika da se Normani uznemiravaju i iscrpljuju, a trebalo bi “*narediti da to isto rade Bodin i Dalmati* (τῶ Βοδίνῳ καὶ τοῖς Δαλμάταος) *i ostali glavari zemalja koje leže u okolini...*”

Zatim, Caru Aleksiju je zamjereno da je prerano počeo rat sa Normanima, budući da je mogao da sačeka njihovo uznemiravanje “*od onih koji se zovu Arbanasi i od onih iz Dalmacije, koje je poslao Bodin.*” (παρά τε των ἀπο Δαλματίας παρά του Βοδινού πεμπομένων)⁴⁹

I slično: “*...da povede borbu sa Dalmatima* (Δαλματών). *Jer onaj, zvani Bodin... nije hteo da ostane unutar svojih granica...*”

“*...a s druge strane da Bodin i Dalmati namjeravaju da prekrše dogovore...*” (Vizantijski izvori III, 376-385)

Treba napomenuti da je, izgleda, ime starog plemena *Dalmati* nastalo od ilirske(?) riječi *delma/dalma* = ovca (sačuvana u albanskom *deljma*). Dalmati su, znači, prvobitno bili “ovčari”; živjeli su između Krke i Neretve; pominje ih Strabon početkom nove ere i smatrani su Ilirima “*u širem smislu*”. Po njima je nazvana rimska provincija Dalmacija.

Stanovnici Diokli/-eje su prvi(?) put označeni kao Dalmati (tj., “ljudi iz Dalmacije”) i razlikovani od Srba početkom XII vijeka u pohvali koju je vizantijski dostojanstvenik *Manojlo Stravoroman* uputio caru Aleksiju Komninu, jer je uspio

⁴⁹ Naslov ovog teksta na str. 382: БОДИНОВИ СРБИ УЗНЕМИРАВАЈУ НОРМАНЕ

da potčini “područja koja su držali Srbi, i skitski narod, a i Dalmati koji su se oslobodili ropstva”. (Σέρβοί... Σκυθικόν ἔθνος καί... Δαλμάτας)⁵⁰

Međutim, neki pisci su nekad u Dalmate ubrajali i Srbe/Rašane. Na primjer, **Jovan Kinam**:

“...car Manojlo prodrevši u Dalmaciju razori tvrđavu Ras”, i “Dalmati... su njemu (caru) sa Desom i Urošem došli, izjavljujući da će se onom pokoravati koga on izabere.”

A, nekad nijesu. Ponovo Kinam:

“U međuvremenu je Jovan Duka savladao Dalmaciju i predao je Nićiforu Halufi... Prošavši kroz zemlju Srba (Σέρβων) uđe u nju (Dalmaciju) i sva vlast ubrzo u najvećem delu pripade caru. Tada dođoše pod romejsku vlast i Trogir i Šibenik... narod Kačića (Κατζικίων ἔθνος) i čuveni grad Diokleja ...” (Vizantijski izvori IV, redom: 23..., 38 i 87-8)

Kasniji događaji imaju mnogo manje dodira sa Dioklijom, ili Zetom, pa su stoga i podaci u izvorima sve rjeđi.

Nikita Honijat, poslije 1166.:

“Beše, naime saznao (car Manojlo) da je satrap Srba (των Σέρβων σατράπης), tada to beše Stefan Nemanja, postao smeliji nego što treba... (i) žestoko napada svoje saplemenike i mačem se obraća svome rodu i ne znajući za sopstvenu meru, on potčinjava Hrvatsku i prisvaja vlast nad Kotorom.”

Malo iza toga je pojašnjeno ko su “saplemenici”:

“Naime, on (Nemanja) se plašio da sam ne bude na neki način lišen vrhovne vlasti nad Srbima i da vlast ne bude prenesena na one koji su dostojniji od njega da vladaju, a koje je on zbacio popevši se na vlast.” (Isto, 144-7)

⁵⁰ Radivoj Radić, *Manojlo Stravoroman. Prilog istoriji vizantijsko-južnoslovenskih odnosa krajem XI i u prvim godinama XII veka*, ZRVI 27–28 (1989) 96.

[Dakle, radi se o međusrpskim sukobima prije “potčinjavanja Hrvatske” i Kotora. Nema potrebe za raspravom o tome da li je Hrvatska = Diokleja, jer će se ono što je bitno razjasniti u poglavlju *Srpski izvori i “Pomorska zemlja”*.]

Isti pisac je oko 1190. godine za Nemanju rekao da je “vladar Tribala” što, zavisno od stanovišta, može biti posljedica poistovjećivanja Srba i Tribala, ili osvajanja teritorija.

I, na kraju ovog dijela, evo još jednog pečata.



U Arheološkom muzeju u Istanbulu nalazi se olovni pečat kralja Bodina koji je javnosti predstavljen 2008. godine. Na licu/aversu pečata je poprsje Svetog Teodora koji u desnoj ruci drži koplje, a u lijevoj štit. Na naličju/reversu je poprsje svetog Đorđa. Kružni natpisi na grčkom jeziku su dosta oštećeni, ali se smatra da piše: “*Konstantin, protosevast* (prvi, glavni vladar) *i eksusijast (?) Dioklije i Srbije*” /καὶ ἐξουσιαστ(η) Διοκλίας (καὶ) Σερβ(ίας)/.

*

To bi bio najveći i najvažniji dio onoga što je na grčkom jeziku zapisano o prostoru i stanovništvu današnje Crne Gore i šire okoline.⁵¹

⁵¹ Georgije Ostrogorski je u svojim radovima skrenuo pažnju i na povelju Lavre svetog Atanasija na Atonu (993.) u kojoj se nalazi uzgredna napomena da su na ostrvcetu Gimnopelagision boravili, kao saracenski

Skiti, Srbi, Hrvati, Tribali, Iliri, Dalmati, Diokleji...
Vojislav je i "Travunjanin Srbin" i "Dukljanin" i "Skit"...

Iako je to, blago (i iskreno) rečeno, neozbiljno, razni historičari i neistoričari su se svojski trudili da na osnovu svega ovoga, ili bolje rečeno, *pojedinih djelova*, dokažu... šta god su već željeli da dokažu. Tužno je koliko je radova/knjiga nastalo na takav način.

Analizom zapisa je moguće doći do koliko-toliko povezane istorijske priče, ali zaista ne i do jasnog, ili bilo kog "željenog" zaključka o etničkoj strukturi Dioklije.

Dva prikazana i opisana pečata zapravo predstavljaju i dva najbolja "dokumenta" koja imamo na grčkom jeziku. Oni u svega nekoliko riječi precizno pokazuju da je Petar (ko god on bio i kad god da je živio) vladao Dioklijom, a da je Konstantin, nakon osvajanja, vladao i Dioklijom i Srbijom.

I, to je (nepromjenljiva) osnova, a Porfirogenetov spis i svi ostali tekstovi su samo djelovi velike slike koja tek treba da se otkrije.

Zanimljivost: U drevnoj Frigiji (danas centralno-zapadniji dio Turske) se u rimsko i vizantijsko doba nalazio grad Διοκλεία ili Dioklia/Dioklea, što će reći, naselje sa istim imenom kao i ono u današnjoj Crnoj Gori.

zarobljenici, i "srpski poslanici" koji su pošli caru Vasiliju II. Iako u povelji, kao ni u drugim dokumentima iz tog vremena, nema nikakvih drugih informacija o tom poslanstvu, Ostrogorski je ipak, volšebno utvrdio da su poslanici bili iz Duklje!?! (Originalni tekst je u: Actes de Lavra I, edd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, Paris 1970, n. 10, 124)

IZVORI NA LATINSKOM JEZIKU DO XIII VIJEKA

Većina dokumenata citiranih u daljem tekstu je preuzeta iz zbornika *Monumenta Montenegrina I-X*, a ostali izvori su posebno naznačeni. Navedene su samo rečenice u kojim se spominju imena naroda, učesnika događaja, geografski nazivi i slično. Naknadne “intervencije” i mišljenja historičara su izostavljeni. Razlog je to što često ti komentari iskrivljuju, ili netačno prikazuju ono što piše u originalnom tekstu. Evo jednog dobrog primjera:

U zborniku Franja Račkog, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (iz 1877.), na strani 211-2, priređivač je dao svoj kratak opis papinog pisma dioklejskom kralju Mihailu iz januara 1078. godine. U tom opisu je, u zagradama, upisana riječ *Serborum*

Papa Gregorius VII Michaeli Slavorum (Serborum) regi respondet, discrepantibus a Petri, legati sui, renunciotione eius litteris statui non
koje u originalnom tekstu pisma

Sclauorum regi. Gregorius episcopus, seruus seruorum dei, Michaeli Sclauorum regi¹ salutem et apostolicam benedictionem. Cognoscat NEMA!

Drugi, jednako indikativan primjer, je iz zbornika *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (I. Kukuljević, 1874). Riječ je o crkvenom saboru u Splitu 925. godine. Na strani 79 se nalazi ovaj dio teksta:

Dalmatiarum peragrantes ciuitates et Croatorum atque Serborum
a, u najstarijem rukopisu i ostalim prepisima stoji: “*ciuitates et Croatorum atque Vrborum...*”!⁵²

*

Pregled izvora počinjemo od jedinog domaćeg spisa.

⁵² *Codex Diplomaticus...* iz 1967. Uredio Marko Kostrenčić; sakupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović

Regnum S(c)lavorum, ili *Kraljevstvo Slovena* je djelo osobe koja nije pouzdano identifikovana, ali se pretpostavlja da je u pitanju barski nadbiskup Grgur – čovjek koji je živio u XII vijeku. Izvor je poznat i pod imenom *Ljetopis Popa Dukljanina*, ali ga ne bi trebalo tako zvati, jer se u njemu ne nalaze godine.

Mišljenja o “*Kraljevstvu Slovena*” su kontradiktorna i kreću se od potpunog odbacivanja kao istorijskog izvora, pa do potpunog prihvatanja. U svakom slučaju, riječ je o jedinom dokumentu na latinskom jeziku koji detaljnije govori o Slovenima i Gotima na zapadnom Balkanu.

To djelo je, po autoru, “latinski prevod sa slovenskog pisma knjižice o Gotima” (*libellum Gothorum*), koja se na latinskom jeziku imenuje *Kraljevstvo Slavena* (*Slauorum dicitur Regnum*). Sastoji se iz tri dijela: Gotsko-slovenskog rodoslova do X vijeka, priče o knezu Vladimiru i dioklejske povijesti XI i XII vijeka. U prvom dijelu je, zavisno od shvatanja, data istorija jedne države, ili su isprepletene istorije gotskih i avarsko-slovenskih državnih tvorevina u Hrvatskoj, Raškoj i Diokleji, a treći dio daje jednu haotičnu sliku prilika u Diokleji, posebno poslije Bodinove smrti.

Kako je istorija i sporna i manje zanimljiva, pažnju ćemo usmjeriti na geografske i etničke podatke iz tog spisa.

Pisac u glavi V kaže da su Bugari zauzeli Makedoniju, a onda i “čitavu provinciju Latina, koji su se u to vrijeme zvali Romani, a sad se nazivaju Morovlasi, ili crni Latini.” (*totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Moroulachi, hoc est nigri Latini, vocantur.*)

O stanovništvu se govori i u glavi VI: “...Goti, koji su i Slaveni i Bugari” (...*Gothi, qui et Slavi et Vulgari*) i napominje se da Sloveni i Bugari govore istim jezikom.

Glava XII: Na saboru (sinodu) u Dalmi (866.?!), kralj Svatoopluk/Svetopelek je podijelio oblasti svog kraljevstva i utvrdio granice: Zemlje uz tok rijeka koje teku od planina i

ulivaju se u more prema jugu nazvao je *Maritima* (Primorje/Pomorje), a zemlje kroz koje rijeke teku prema sjeveru i ulivaju se u Dunav nazvao je *Sumbra/Surbia*, ili *Transmontana* (“iza/preko planina”). Ove oblasti su ponovo podijeljene, i to Maritima na *Bijelu Hrvatsku*, ili *Donju Dalmaciju* (od Dalme do mjesta *Valdeuino*) i *Crvenu Hrvatsku*, ili *Gornju Dalmaciju* (od Dalme do Drača/*Dyrrachium*); a *Surbia/Transmontana* na *Bosnu/Bosnam* (od Drine na zapad) i *Rašku/Rassam* (od Drine na istok do Lipljana? /*Lapiam*/ i Laba na Kosovu).⁵³

U glavi XV [Brojevi poglavlja se razlikuju od izdanja do izdanja.] je rečeno da je: “Razbivoj vladao Primorjem, a Vladimir Surbiom. On uze za ženu ćerku ugarskog kralja..., te je nastao mir između Ugara i Slavena (Vngaros et Sclausos).”

Glava XXIV: Kralj Predimir/Prelimir je vladao Crvenom Hrvatskom. Zemlju je podijelio četvorici sinova i svaki je dobio po jednu oblast: Zetu, Travuniju, Hum i Podgorje (“na slovenskom”, a “*Submontana* na latinskom”). U Podgorju su bile sljedeće župe: *Onogoste* (*Onogošt/Nikšić*), *Moratia* (*Morača*), *Comerniza* (*Komarnica*), *Piua* (*Piva*), *Gerico*,⁵⁴ *Netusini*(?), *Guisemo*(?), *Comitatum* (= oblast) *Debreca*(?), *Neret* (*Neretva*) i *Rama*.

Ista podjela zemlje je navedena i u glavi XXV.

Nešto o granicama između Diokleje/Pomorja i Raške, ili Srbije/Surbije može se naslutiti iz teksta glave XXI, kao i iz glave XXXIX. U prvom slučaju se pominje pohod kralja

⁵³ U nekim verzijama (V. Mošin, Zagreb, 1950.) stoji: “*ad Lapiam et ad paludem Labeatidem*”, što je prevedeno: “do Laba i Labskog (Skadarskog) jezera”. Iako je “*lacus Labeatis*” bilo staro ime za Skadarsko jezero, ovaj prevod se ne može smatrati ispravnim, jer je upravo rečeno (a u daljem tekstu je i potvrđeno) da je Srbija/Raška obuhvatala rijeke koje idu prema sjeveru, a osim toga, *palus/paludem* označava močvaru. Radi se o sezonskom “jezeru” na Kosovu koga pominju i kasniji pisci. (Vidi i str. 120)

⁵⁴ *Gerico* /*Geriko*/ je u stvari naziv za Jerihon, stari grad na rijeci Jordan. Po nekima, *Gerico* je Gacko, a *Netusini* Nevesinje (??).

Bela na Rašku i bitka koja se odigrala uz rijeku Lim (*Limo*). Izgubio je narod Raške, a kralj ih je progonio sve do rijeke *Ylibro* (Ibar?). U drugom se kaže da je vojska došla iz Raške i bitka se “zametnula u Duklji na rijeci Morači (*Moracea*)”. Tada su izgubili Zećani/Dioklijani.

Glava XXVI: Bugarski car Samuilo je prognao dioklejskog kneza Vladimira “u krajeve Ohrida, u mjesto po imenu Propa (Prespa)”, a onda je bezuspješno “napao Ulcinj (Dulcinium) i počeo da pali i pljačka cijelu Dalmaciju (totam Dalmatiam). Gradove Decaterum i Lausium /Kotor i Dubrovnik/ je spalio. “Pustošio je kako *primorske tako i planinske oblasti* sve do Jadra (Zadra), a poslije se *preko Bosne i Raške vratio* u svoj kraj.” (Monumenta Montenegrina X, 62-124.)

Komentar: U Regnum S(c)lavorum-u su pomenuti Bugari, Ugari (Mađari), Grci, Latini/Romani, Goto-Sloveni..., ali nema i narodâ koji se zovu Hrvati i Srbi, ili, tačnije, “Surbi”/“Sumbri”/“Sorbi” – pošto je jednom, u glavi XII, nabrajajući biskupije dioklejske mitropolije, pisac naveo i *Sorbiu*.

Što se kralja Svatopluka/Svetopeleka tiče, on jeste bio istorijska ličnost, ali je po dokumentima i pismima iz 880-1. i 890. bio kralj Moravijana u Panoniji (“imperator Centupulcho regi Marorum”).⁵⁵ Međutim, za ovo istraživanje je mnogo važnija podjela teritorije, koja je, onako kako je opisao “Dukljanin”, vjerodostojna, jer su isti nazivi: Srbija (Srpske zemlje) i Pomorje (Pomorske zemlje), kao i granice, bili prihvaćeni i od strane srpskih vladara u narednim vjekovima. Takođe, popis župa u Podgorju i izraz/ime *Transmontana* upućuju na to da se Srbija nalazila iza planina Durmitor, Sinjajevina i Komovi (to jest, da je granica išla rijekom Tarom, što je najlogičnije) i sjeverno od Neretve. O tome će biti riječi i kasnije.

⁵⁵ Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, 63, 66, 71 (Kukuljević Ivan; Zagreb 1874-6) & *Annales Witichindi Monachi Corbeiensis*. Widukind’s “Deeds of the Saxons”, book 1, 19.

Dokumenti, pisma i putopisi

U zborniku *Monumenta Montenegrina* se nalazi mnogo pisama i drugih dokumenata na latinskom jeziku, ali je samo mali broj od važnosti za temu kojom se bavimo. Dodatna otežavajuća okolnost je, kao i u slučaju sa vizantijskim izvorima, jedna zapanjujuća nonšalantnost i nepreciznost koju otkrivamo u pismima iz papske kancelarije. Posebno je upečatljivo uporno nabranje nekih kraljevstava o kojima se u historiji (liše tih pisama) ništa ne zna.

Na primjer, u poslanici pape Benedikta iz 1023. godine se pominju: “kraljevstvo Zahumlje i Srbija i Tribunija, kao i gradovi Kotor, Bar, Ulcinj...” (regno Lachomii et Sorbulii, et Tribunia, vel civitate Katarinensi, aut Antivarensi, seu Ulcini ...”, a slično je i u pismima pape Grgura iz 1077., (protiv)pape Klimenta III iz 1089. ...

Na osnovu nekih od tih pisama se zaključuje da su ova kraljevstva djelovi dioklejske države. Tako, 28. 09. 1121. godine, papa Kalikst šalje pozdrav i blagoslov “episkopima Gornje Dalmacije, ili Duklje” (Superioris Dalmatiae, seu Diocleae) i, po već ustaljenom običaju, nabroja kraljevstva (Zacolmi, Servilie, Tribuniaeque) i gradove pod vlašću dubrovačkog arhiepiskopa. (Monumenta Montenegrina III, 58, 66, 76, 78)

Međutim, u parnici između ragužanske (dubrovačke) i barske arhiepiskopije (~1250.) su ponovo nabrojana tri kraljevstva: “kraljevstvo Zahumlja (Zachulmiae), kraljevstvo Srbije - koje je Bosna, (Serviliae, quod est Bosgna) i kraljevstvo Tribunije (Tribuniae)”, iako je tada zvanično postojalo samo srpsko kraljevstvo. Takođe je rečeno da se “kraljevstvo Zahumlja prostire do provincije Split” (provinciam Spalatron); “Kraljevstvo Srbije do provincije Kolocen”, a “Kraljevstvo Tribunije se prostire do provincije Drač.” (Regnum Serviliae extenditur usque ad provinciam Collocen. Regnum Tribuniae extenditur usque ad provinciam Dirachinam.). (Mon. Montenegrina III, 112)

Komentar: Tri sporna “kraljevstva” su, zavisno od pape na “vlasti”, nekad bila u nadležnosti dubrovačkog, a nekad barskog nadbiskupa. Nijedno od njih, sve do 1217., i nije bilo (samostalno) kraljevstvo u pravom smislu riječi. Svim tim zemljama su, sa izuzetkom Mihaila Viševića koji je bar jednom označen kao “rex Sclavorum”, u IX i X vijeku “vladali” samo župani i arhonti. Čak ni Desa koji je 1151. godine “*Dei gratia Dioclie, Stobolie (Travunije?), Zacholmie dux*”⁵⁶ nije imao titulu kralja (rex, regi), nego “duksa” – otprilike u rangu vojvode. Iz citiranog pisma pape Kaliksta (1121), kao i dokumenata iz 1089, 1198 i 1199. [bule Klimenta III i pisama Vukana Nemanjića u kojim se tituliše kao “kralj Duklje i Dalmacije” (*Dioclie atque Dalmatie Rex*)], vidi se da su (primorska) “kraljevstva” bila dio teritorije Gornje Dalmacije, tačnije Dioklije – jedinog pravog kraljevstva na tom prostoru u XI i XII vijeku.

Provincija Kolocen, do koje se prostiralo “kraljevstvo Srbije”, nalazila se između Save i Dunava.

Vladari i podanici

Prvi zapis govori o tome ko su bili stanovnici zapadnog Balkana u IX vijeku:

- Franački car Ludovik (“pobožni”) je 817. godine primio poslanika vizantijskog cara Leona po imenu Nikifor. Predmet razgovora, “izuzevši prijateljstvo i savezništvo, bile su granice između Dalmata, Romana i Slavena”. (*Legatio autem, excepta amicitia et societate, erat de finibus Dalmatarum, Romanorum et Sclavorum.*)⁵⁷

Slijede dokumenti vezani za dioklijske kraljeve:

- Sa samog početka 1078. godine sačuvano je pismo pape Grgura VII “sluge sluga božjih”, upućeno sa pozdravom

⁵⁶ Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, 45

⁵⁷ Vita et Actus Imperatoris Ludovici Pii, Documenta Catholica Omnia

“Mihailu kralju Slavena” (Gregorius episcopus Servus servorum Dei Michaeli Sclavorum Regi salutem...).⁵⁸

- Hroničar “Lupo Protospata” u *Analima Barija* (Annales Barenses) za 1081. godinu piše o Bodinovoj ženidbi: “... i u mjesecu aprilu Arhiriz je dao sinu Mihaila, kralja Slavena, svoju kćer za ženu.” (Archirizi perrexit ad Michaellem Regem Sclavorum...). [Monumenta Montenegrina X, 108, 117]

- Protivpapa Kliment III je 8. januara 1089. godine, na molbu “Bodina, slavnog kralja Slavena” (Bodini regis Sclavorum gloriosissimi), izdao povelju kojom se barskom nadbiskupu Petru odobrava upotreba nadbiskupskog ogrtača i podređuju biskupije i svi latinski, grčki i slovenski manastiri (...tam Latinorum, quam Grecorum seu Sclavorum) uz poruku: “Krst da se nosi pred tobom kroz cijelo dukljansko kraljevstvo...” (Crux quoque per omne regnum Diocliae feratur ante te).⁵⁹

- U svom izvještaju o prvom krstaškom pohodu (1096-1099), Rejmond d' Ažil /Raimundus de Agiles/ je zapisao: “...poslije teških napora i opasnosti, stigli smo do Skadra kod kralja Slavena (Bodina).” (...tandem post inulta laborum pericula, apud Scodram ad Regem Sclavorum peruenimus.)⁶⁰

Evo i jednog pisma iz Dioklije, s kraja XII-og vijeka:

- U njemu poslanici pape Inoć/kentija III pominju “narod Dalmacije i Duklje” (populo Dalmatiae et Diocliae) i navode da “u krajevima Dalmacije i Duklje sveštenici imaju žene...” (in partibus Dalmatiae, atque Diocliae).⁶¹

I, na kraju, dva izvoda iz putopisa Giljelma, Tirskog nadbiskupa (Guilielmus, Tyri Archiepiscopus 1130-1186):

⁵⁸ Monumenta Montenegrina III, 66; Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (1877), 211-2

⁵⁹ Monumenta Montenegrina III, 68

⁶⁰ Monumenta Montenegrina X, 118, 123

⁶¹ Monumenta Montenegrina IV, 78 (Farlati, VII, 29-31)

Opisujući put grofa Tolosana (Comes Tolosanus) kroz Dalmaciju, Giljelmo /Vilijam/ govori o zemlji “domorodačkih Slavena Dalmata” (Sclavi Dalmatae, tanquam indigenae) kroz koju su naporno putovali i kaže: “...došli smo do mjesta, kome je ime Skadar, gdje smo našli kralja Slavena”. (laborioso itinere regionis partem transcurrissent, pervenientes ad locum, cui Scodra nomen, Sclavorum regem ibi repererunt).

Nešto kasnije, kad je s carem Emanuelom bio u Srbiji, zapisao je sljedeće: “...car se neko vrijeme zadržao u Srbiji /Servia/ koja je planinska oblast... i leži u sredini Ilirije između Dalmacije i Ugarske, sa buntovnim Srbima /Servi/... Imaju prastare običaje, a sav ovaj narod vodi porijeklo od onih koji su u te krajeve upućeni i dovedeni u progonstvo da sijeku mermere i kopaju rude, pa im zato i ime dolazi od ropstva /servitutis/... Imaju vladare koji se zovu župani i nekad su služili caru...” (Detinebatur porro eo temporis articulo imperator in Servia quae regio montosa et nemoribus obsita, difficiles habens aditus, *inter Dalmatiam et Hungariam et Illyricum media jacet*, rebellantibus Serviis... Habent vetustae traditiones hunc omnem populum, ex deportatis et deputatis exsilio, qui in partibus illis ad secunda marmora et effodienda metalla damnati fuerant, originem habuisse, et inde etiam nomen traxisse servitutis... Hi magistratus habent, quos suppanos vocant; et domino imperatori aliquando serviunt...)⁶²

Komentar: U najstarijem citiranom zapisu se spominju Dalmati, Romani i Sloveni i čini se da je to bio realan prikaz stanja na terenu. Ali, u dokumentima koji se tiču diokli/ejskih kraljeva ističe se isključivo titula “kralj Slovena”, što je vrlo neobično i teško shvatljivo, jer su, iz nekog razloga, svi pisci, a pape naročito, zanemarivali nespornu činjenicu da su, pored Arbanasa u unutrašnjosti, u svim primorskim gradovima (koji

⁶² Historia Rerum in partibus Transmarinis gestarum, knj. II, gl. XVII i knj. XX, gl. IV; The Latin Library

su činili okosnicu kraljevstva) Sloveni, u odnosu na Romane, bili ubjedljiva manjina.

Putopis Tirskog nadbiskupa, na drugoj strani, govori o *domorodačkim Slovenima Dalmatima* i, iako te ljude razlikuje od Srba, (ni)malo (ne) doprinosi rasvjetljavanju etničke slike na zapadnom Balkanu u XI i XII vijeku – po katoličko-latin-skim piscima, ovdje su tada živjeli samo Sloveni.

U tekstu o Srbiji se nalazi vjerovatno jedini pomen naziva /naroda/ Srbi (Servi) u spisima, ili izvorima na latinskom jeziku koji se tiču balkanskih zemalja od “Soraba” iz 822. godine pa sve do XV-XVI vijeka. Iako su stalno koristili geografski termin Srbija, latinski pisci su uporno izbjegavali (!) ime Srbi. Zaista, ponekad naiđete na oznake “Grci i Rašani šizmatici” (Graecis et Rascianis Schismaticis), “Šizmatici i Rašani” (Schismaticis et Rascianis) ali, u najvećem broju dokumenata, i žitelji Srbije/Raške su Sloveni, a njihovi vladari su kraljevi, ili kraljice Slovena:

“...Viro Magnifico Urosio illustri Regi Sclavorum”

“...Elenae Regine Sclavorum illustri”⁶³

U istom tekstu imamo i jedno lociranje Srbije u XII vijeku “u sredini Ilirije između Dalmacije i Ugarske”, koje samo po sebi ne govori mnogo, ali je, opet, i prilično precizno.

*

Pred nama su srpski izvori i dokumenti XIII-XV vijeka.

⁶³ Monumenta Montenegrina III, 118-9, 120; (Farlati, VII 46-7 & 48)

SRPSKI IZVORI I “POMORSKA ZEMLJA”

Šezdesetih godina XII vijeka raški župan Nemanja započinje svoja ratovanja i Diokli(ti)ja pada pod srpsku vlast do 1189. godine. Od tada nastupa period u kome su najjasnije, u različitim vrstama izvora i dokumenata, prikazani dioklitijsko/zetska zemlja, stanovništvo i kasniji vladari.

Iako je to (u stručnim krugovima) neuobičajeno, ovaj dio knjige će otvoriti vijesti iz objavljenih srpskih rodoslova i ljetopisa. Istina je da su rodoslovi nastali nekih 150-200 (pa i više) godina od Nemanje, i to uglavnom na osnovu predanja i malobrojnih dostupnih izvora, ali ubrzo ćete vidjeti da najveći dio citiranog nije sporan, ili u suprotnosti sa prethodnim vizantijsko-grčkim i savremenim zapisima srpskih vladara i njihovih podanika.

Svaki srpski Rodoslov kreće od Nemanje, i u svakom on vodi porijeklo od rimskog cara Likinija sa početka IV vijeka (navodno, Srbina?!). Likinijev daleki (nepoznati) potomak je pobjegao u “готску земљу”, živio i rodio sinove, a onda se “преселио у србску земљу”. Tamo mu se rodio sin Bela Uroš (čovjek sa mađarskim imenom i prezimenom – *bel* je srce, a *uroš* gospodin) koji, po Karlovačkom, Zagrebačkom i Vrhobrezničkom rodoslovu “изгнан би од бугарскога цара и пребегну у тврду земљу Захумље”, a po Pajsijevom: “...у Зету, тврду земљу, која је Захумље...” gdje je dobio sinove Tehomila i Čudomila. Od Tehomila je i Stefan Nemanja.⁶⁴

Uz pomoć podataka iz rodoslova se lako mogu utvrditi (jugozapadne) granice Srbije/Raške prije Nemanjinog osvajanja Dioklitije i susjednih teritorija. Nemanja:

“Прво сазда цркву светога Ђорђа у Расу... по томе сазда цркву светога Николе у Топлици... цркву пресвете богородице на Косалници (гѣјеси), и сазда цркву светога

⁶⁴ Stojanović Ljubomir – Stari srpski rodoslovi i letopisi, Sremski Karlovci 1927; 14-17

Николе у Ибру... и многе друге храмове уздиже из темеља и обнови у својој области. Сазда и велику красну цркву при ријечи Студеници (...) По том примјеру и старија браћа почеше зидати свете храмове: Завида сазда цркву светих апостола при ријечи Лиму; Срацимир сазда цркву пресвете богородице при ријечи Морави...; Првослав сазда цркву светог Ђорђа у Будимљи при ријечи Лиму.”⁶⁵

[Значи, granica prema jugu je išla rijekom Tarom (kao što je ranije pretpostavljeno na osnovu Dukljaninovih župa) i, najvjerojatnije, linijom Vjelasica-Komovi. Tome se nema što ni dodati ni oduzeti.]

По завршетку освајања Немања је постао “жупан велики и самодржац свих српских и поморских земаља, Диоклитије и Далмације и Травуније и Захумља.”

Даља обавјештења о простиранију ових земаља могу се добити и из распореда епископа нове српске архиепископије. Наиме, Сава руколожи првог епископа: “у Хумској земљи у Стону..., другог у Зети, диоклитинском приморју..., трећег у Дабрјех/Дьбриех, (Дебру, по Лјетописима = Вања код Прибоја?)..., четвртог у Будимл/љи..., петог у Расу..., шестог у Хвосну..., седмог у Призрену...” itd. (По данашњој Србији.)⁶⁶

[Dakle, od “dioklitijskog primorja” (Prevlaka kod Tivta) do Budimlje (Berane) nije bilo posebnih episkopija.]

Skoro svi ljetopisi počinju pričom o Nemanji “првоме господину српскому...”, а као разлог nastanka лјетописа је наведено то што piscи нису нашли ништа у грчким хроникама о Србима, “а подобно је поменути о српској земљи како уређена би, ко ли у њој владаше...” (Isto, XLVIII, LXXIX)

Кomentar: Да ли је Likinije био Србин, или не, наравно, није много битно. Не треба се ни чудити зашто Bela, ако је већ

⁶⁵ Isto, 18-21

⁶⁶ Isto, 23, 24-27

“imao belu kosu na rođenju”, nije dobio ime Beli? Mnogo zanimljivije je to što pisci rodoslova kažu da je Bela iz “srpske zemlje” prebegao u Zahumlje/Zetu.

Pored toga, mogli ste primijetiti da je Nemanja po rodoslovima i ljetopisima *prvi srpski vladar*, što jasno pokazuje odnos pisaca prema prethodnim raškim/srpskim županijama i oblastima (Časlavljevoj “državi”, na primjer), a uz to otkriva i nesrpski karakter dioklejske države i njenih vladara sa kojima (kad smo već kod toga) Nemanja nije bio ni u kakvoj rodbinskoj vezi – ni po rodoslovima, a ni po drugim, onovremenim izvorima.⁶⁷

*

Pogledajmo sada dokumente i zapise samog Nemanje i njegovih potomaka.

Hilandarska povelja iz 1199. godine. U njoj piše:

“Бог премилостиви утврди Грке царевима и Угре краљевима... дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да владају овом земљом српском... и постави ме за велијег жупана, нареченог у светом крштењу Стефана Немању. И *обнових* своју... пропалу *дедину* и *стекох*: од Морске земље Зету с градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб...”.

⁶⁷ Pojedini istraživači, koji su smatrali/smatraju da je Nemanjin otac bio “vlastelin Zavida”, tvrdili su/tvrde da je Nemanja bio ujak posljednjeg dioklejskog kneza Mihaila i do te veze su došli maštovitim čitanjem jednog pisma iz 1180. u kome se nadbiskup barski Grgur žali splitskom kanoniku Gvalteriju da je “njihov grad” (Bar) “u velikoj svađi s velikim županom” (Nemanjom), a da im knez Mihailo ne može pomoći jer “je napadnut od strane ujaka”. (Itaque magna controversia superveniente civitati nostre a magno jupano factum... Knesius quouque Michael, cui Dioclitane ecclesia cura et sollicitudo non modica est, ab avunculus molestatus...). /Farlato Daniele, *Illyrici Sacri VII*, str. 26/

Pitanje bez odgovora: Kako je iko, ikada, mogao zaključiti da su čovjek koji je napao Mihaila (avunculus = ujak) i čovjek koji je u svađi sa Barom (Veliki župan) jedna ista ličnost?!

Slično je pisao i Rastko/Sava, Nemanjin sin, u *Studeničkom tipiku* (pravilniku) 1208. godine:

“И, пошто **обнови** очеву дедину и боље је утврди... **придоби** од Поморске земље Зету с градовима, а од Рабна Пилота оба, а од грчке земље...”⁶⁸

[Kao što vidite, ni Nemanja, ni Sava nemaju nikakvih nedoumica oko toga šta je bila njihova, srpska zemlja, ili *dedina*, šta je pomorska, a šta grčka zemlja i nedvosmisleno razdvajaju ono što je *obnovljeno* od onoga što je *pridobijeno/stečeno/osvojeno*.]

Na isti način su ovi događaji opisani i u *Hilandarskoj povelji* Stefana Nemanjića (1200-2.): “...И **обнови** дедовину своју и боље утврди Божјом помоћу и својом мудрошћу, даном му од Бога. И подиже своју пропалу дедовину, и **приобрете** од морске земље Зету и с градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб с Липљаном...”⁶⁹

Međutim, u *Žitiju* (biografiji) *svetog Simeuna* /Nemanje/ (1216. ?) Stefan je unio neke izmjene:

“Иако ме тада није било нити памтим што је било о рођењу његову, ипак сам слушао да је био велики метеж у овој страни српске земље, и Диоклитије и Травуније, и да су родитељу његову браћа му завишћу одузели земљу, и он изиђе из буна њихових у крај рођења својега, по имену Диоклитија.”

[Roditelj Nemanjin je ostao bez zemlje i “ON iziđe... u крај рођења својега”!? Ко?! Otac, ili Nemanja?! Zatim, *metež* je bio i u Dioklitiji i Travuniji, a ipak se ON sklonio od buna u Dioklitiju?!]

Dalje priča ide ovako – Nemanja se rodio i: “...у крају званом Рибница, у храму пресвете и пречисте Богоро-

⁶⁸ Ђ. Sp. Radojičić – Antologija stare srpske književnosti XII-XVII veka, 26, 29

⁶⁹ Stefan Prvovenčani, Sabrani spisi, 55; BG 1988.

дице, будући да су у *земљи тој латински јереји*, извоље-
нијем божјим удостоји се примити латинско крштење.

А, кад се вратио отац његов у столно место, опет се удостоји да прими друго крштење из руку светитеља и архијереја *усред српске земље*, у храму светих и свеславних апостола Петра и Павла...”

Slijede osvajanja sa ugarskim kraljem:

“Придодаде земљи отачаства свога област нишавску до краја, Липљан и Мораву... Поврати Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје *takođe* дедину своју, коју је насиљем држао грчки народ, и градове у њој сази-дане од руку њихових, тако да се прозвала грчка област... Котор остави, утврди га и пренесе свој двор у њ... Остале градове пообара и поруши, и претвори славу њихову у пустош, истреби грчко име... а народ сав (свој*) у њима неповређен остави да служи држави његовој са страхом и уреченим данком...”

[?! U Nemanjinoj “dedini” su “grčki gradovi”, zove se “grčka oblast” i “nasiljem” je drži “grčki narod”?! Ali, eto, u toj “grčkoj” zemlji su “latinski jereji”, odnosno, katolički sveštenici?! Dalje, Nemanja je poštedio narod u gradovima, ali je, opet, srušio kuće tog naroda do temelja?! Vrlo zanimljivo, s obzirom na to da su se gradovi u to doba osvajali opsadama, a ne topovima.

* Riječ *svoj* u originalnom dijelu teksta: “а народ свој у њима...” nije dobro prevoditi kao “svoj” u prisvojnom smislu, jer narod u tim gradovima ni po čemu nije bio njegov prije nego ih je osvojio. Zato je i naglašeno: “да служи држави његовој са страхом и уреченим данком”. Danak (ili, moderno rečeno, *reket*) se ne nameće svojim sunarodnicima. “Svoj” ovdje ima značenje sav/cijeli/čitav kao i u “По свој земљи...”.]

Što se tiče dijela rečenice: “*Поврати Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје такође дедину своју* ...”, on je, bez sumnje, namjerno prepravljen u sklopu “pripre-

mnih radnji” čiji je konačni cilj bio podizanje Srbije na rang kraljevine – i Stefan i Sava su se u pregovorima s papom Honorijem III pozivali na tradicije dioklitijskog kraljevstva, odnosno, preciznije, na predanje da se “и отац њихов роди по божанском самотрењу у месту званом Диоклителија које се зове велико краљевство од почетка”.⁷⁰

I njihov brat Vukan je imao sličnu ambiciju, pa je u tu svrhu koristio okolnost da je vladao “Dukljom i Dalmacijom” i smatrao se nasljednikom dioklijskih vladara. Ali, kao što je poznato, priznanje koje je dato “kraljevstvu od prva” *nije prenešeno* na novu državu 1217. godine. Sam Stefan je 1220-te, u Žičkoj hrisovulji (povelji o osnivanju) istakao da je “...Стефанъ по Божији милости венъчани *први* краљъ въсе Србскиѣ земле, Диоклитие и Травуниѣ...”,⁷¹ a to isto potvrđuje i savremenik Toma Arhiđakon: “Stefana gospodara Srbije, ili Raške” (Servie sive Rasie), nazvanog i “veliki župan” krunisao je papski legat, “te ga u njegovoj zemlji postavio za *prvog* kralja.”⁷²

Na kraju, treba reći i ovo: istoričari zapravo samo nagađaju ko su bili Nemanjin otac i deda. Nepobitna činjenica je da ni Nemanja, ni Sava, ni Stefan Prvovjenčani, ni Vukan u svojim poveljama i drugim dokumentima nikada nijesu pomenuli imena svojih predaka!

⁷⁰ Domentijan, Žitije svetog Save, glava 19. (Stara srpska književnost I)

⁷¹ Solovjev Aleksandar, Odabrani spomenici srpskog prava, BG 1927, 17-8; Miklošić, Monumenta Serbica..., 11

⁷² Historia Salonitana Thomae Archidiaconi, glava 25, 3-6 (ST, 2003)

πασης Σερβιας και Διοκλειας (Titule srpskih vladara)

Rimske pape su se u pismima i dokumentima na latinskom jeziku srpskim vladarima obraćale kao kraljevima “Raške” ili “Srbije”, ili kao kraljevima “Slovena”. Svakako, za ovo istraživanje je važnije kako su svoje titule zapisivali sami Nemanjići, odnosno njihovi pisari po dvorovima i manastirima.

- Stefan Nemanja je, dakle, bio: “Велики жупан и самодржавни господин свих српских земаља и поморских, Диоклитије, Далмације, Травуније, Захумља.”

- Vukan je krajem XII vijeka bio “kralj Dioklije i Dalmacije” (Dioclie atque Dalmatie Rex), a 1202-4. je, kao veliki župan, vladao “srpskom zemljom i zetskom stranom i pomorskim gradovima i niševskim predelima.”⁷³

- Stefan Nemanjić, Prvovjenčani je 1220. godine u pismu papi Honoriju III: “Bogu hvala krunisani kralj cijele Srbije, Duklje, Travunije, Dalmacije i Zahumlja” (Stephanus Dei gratia totius Serviae, Diocliae, Tribunia, Dalmatiae, atque Ochlumiae Rex coronatus). Ili, nešto kasnije: “вели краљ... господин все србске земље и Диоклије и Далматие и Травуније и хумске земље...” (Miklošić, Monumenta Serbica..., 9)

- Iz 1290. je ostao natpis o Jeleni, ženi Stefana Uroša I: “Sjećaj se Bože sluškinje tvoje Jelene Kraljice Srbije, Dioklije, Albanije, Huma, Dalmacije i Pomorskih oblasti.” (Helene Regine Serviae Diocliae Albaniae Chilmiae Dalmatiae et Maritimae regionis). (Mon. Mont. III, str. 136)

- Kralj Stefan Uroš I je iz titule izbacio Travuniju, Zahumlje i Dioklitiju, a potpisivao se kao: “краљ све српске земље и поморске”, “краљ српски“, ili “краљ“. Njegovi sino-

⁷³ Monumenta Montenegrina, III 88-98, Istorija Crne Gore II, 6

vi Milutin i Dragutin su bili samodršci “свих српских и поморских (и подунавских) земаља”. (Odabrani spomenici, 105)

- Uroš II (Milutin) je 1309.: “Urosio Servie, Chelmie, Dioclie ac /i/ Albanie regi illustri”. (Listine I, 239)

- Kralj Stefan Uroš III je 1329. godine bio “господин свих српских земаља и поморских: Далмације, Травуније, Захумља и Диоклитије”.⁷⁴

- Prije nego je postao car, Dušan je, po zapisu iz 1346-7., имао “српску земљу и на Загорје тамо до Будина, грчку земљу до Морунца града, Христопоља на Солун, и Диоклитију сву до Драча.” (Srpski zapisi..., str. 35)

- U povelji manastiru Dečani (1343-5) Dušan je: “Стефан въ Христа Бога верны краль всех Србских и Поморских земель и пределъ Грчькихъ и Българскихъ”, а 1348. је био car “свих српских и поморских и грчких земаља” и “самодржац Србљем и Грком, Поморју и Западној страни”. Pri kraju vladavine se potpisivao kratko kao “цар Србљем и Грком”, а u povelji manastiru na Menikejskoj gori, 1354. године, је био “...vjerni kralj i samodržac Srbije i Romanije” (πιστός κράλης καὶ αυτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας).⁷⁵

- Poslije Nemanjića, knez Lazar je, u povelji Hilandaru iz 1380., био “самодржавьный господинъ Срьблємъ и Подоунавью”, а po zapisu iz 1388-9. био је “самодржац све српске земље”. (Srpski zapisi, 55).

[Naravno, Lazar nije vladao “pomorskom zemljom”.]

- Ali, zato njegov sin Despot Stefan jeste – 1427. године је био “господин свих Срба и Подунавља и Посавља, и дијела угарске земље и босанске, такође и поморју зетскому”. (Srpski zapisi, str. 77)

⁷⁴ Stojanović Ljubomir, Stari srpski zapisi i natpisi I/1, BG 1982., 25...

⁷⁵ Stari srpski zapisi i natpisi, 36; Monumenta Serbica..., 139; Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava, 190

- Despot Đurađ Branković je 1430. godine “господин Србљем и поморју зетскому”. (Srpski zapisi, str. 84)

I tako dalje i dalje... Sve jasno i precizno. Samo na osnovu titula se mogu pratiti promjene i u unutrašnjoj politici, a naročito u veličini države – od Nemanje kao župana srpske zemlje, zatim srpske i pomorske, pa Milutinovog dodavanja Podunavlja, pa Dušanovih srpskih, pomorskih i grčkih zemalja i, konačno, srpskih, pomorskih zemalja i predjela grčkih i bugarskih. Nakon raspada carstva, Lazar je opet (samo) samodržac srpske zemlje, da bi, tridesetak godina kasnije, njegov sin ponovo vladao prilično velikom, multietničkom teritorijom.

“Pomorske zemlje” su, sa izuzetkom od nekoliko Dušanovih godina, dosljedno razdvajane od “srpske zemlje” (ili grčke, bugarske, ugarske...) tokom cijelog trajanja srednjovjekovne srpske države. Razlog tome definitivno nijesu “različite istorije *srpskih* zemalja i njihove posebne tradicije” kao što je rečeno u *Istoriji Crne Gore* (II/1, 13), nego činjenica da je *srpska država* XIII-XIV vijeka bila geografski okvir, a u njemu su se nalazile različite istorijske i etničke cjeline. Svi vladari, biografi, pisari u manastirima... su to znali i poštovali.⁷⁶

⁷⁶ Osim Teodosija Hilandarca koji je “preradio” Domentijanovo *Žitije svetog Save* i očigledno (u vremenu kad je pisao svoju verziju, 1292.) nije dobro znao geografiju tog doba i to ne samo zato što je napisao da je župan Nemanja bio vladar: “свим српским земљама што се зову: Диоклитија, Далматија, Травунија”, nego što je tvrdio da se te zemlje približavaju: “на истоку Илирији”, a na zapadu se naslanjaju na: “Римску област”. (?) [Teodosije, *Žitija /Žitije sv. Save/*, 4]

Inače, Domentijan je u svom *Žitiju svetog Save* napisao da je “жупан Немања самодржавно царевао свом српском и поморском земљом, и Диоклителијом и Далмацијом и Травунијом”. (Glava 1)

Povelje

Ko su, dakle, bili stanovnici Pomorja zetskog, ili Dioklitije?

Kad su u pitanju srpski izvori, *uvod* u odgovor na to pitanje će nam dati povelje srpskih vladara i arhiepiskopa koje su se odnosile, uglavnom, na manastire na prostoru današnje Crne Gore.

U tom smislu su osobito interesantne povelje, odnosno, njihovi prepisi iz “Zbornika monaha Gavрила” koji se ne nalazi u Crnoj Gori od 1887. godine. Originali su slabo (ili nikako) čitljivi. Sam monah je zapisao da su povelje: “од многих времена престарале и продрте и замрљане”, a zatim je priznao i da je pri prepisivanju vršio ispravke!

Povelje i komentare objavio je B. Šekularac u knjizi *Dukljansko-zetske povelje* (mada se neke nalaze i u *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Miklosich, Franz, 1858.), a u ovdje citiranim djelovima se insistira na etničkim i geografskim odrednicama, kao i ranije.

Među prvim je ona iz 1223. godine u kojoj Sava Nemanjić objašnjava da:

“Епископ зетски (Parion)... први би светитељ зетске земље кога ја поставих (постављен мнојо)”, a u potpisu stoji: “Сава божијејо милостијо архиепископ српске земље и поморске.”⁷⁷

- Povelja kralja Vladislava iz 1242. godine, u uvodu:

“...родитеља... светопочившега Стефана, краља све српске земље и поморске” i “архиепископ све српске земље и поморске кир Сава”, a u drugom dijelu se propisuje: “...да не има ту области ни мој властелин, ни владалац... ни Арбанасин да не има ту зимовишта...”

⁷⁷ Primijetite kako je Sava izdvojio (naglasio) zetsku zemlju od šire, pomorske, a onda i razdvojio pomorsku zemlju od srpske.

- Povelja kralja Uroša I, oko 1255. godine. Prilično je oštećena, ali se iz rekonstruisanog dijela može razabrati:

“...селех или људех... или Арбанасин, или Вла(х)... прими... наказаније... 500 перпера.”

- Povelja kraljice Jelene (Gavrilov prepis), nedatirana:

“Ако ли неко од властеле велике и мале.. или Србин или Латин или Арбанас или Влах дрзне и испакости... светом храму да прими гњев и казну...”

- Povelja kralja Milutina (Gavrilov prepis), oko 1296.:

“Краљ свих српских земаља и поморских... (prilaže manastiru) од Црне Горе од Арбанаса, Василија са децом да буде работник светог Николе” i на крају povelje: “од властеле велике и мале ко што обрете или што друго испакости дому св. Николе... или Србин или Латин, или Арбанас или Влах да прими гњев и казну од краљевства...”⁷⁸

Komentar: Na prvi pogled, sve je jasno – u Zeti su živjeli Srbi, Latini, Arbanasi i Vlasi – četiri etničke grupe.

Međutim...

Prvi pogled vara i rijetko kad je dovoljan za izvođenje valjanih zaključaka. Nije pametno tvrditi da su svi navedeni nazivi u ovim poveljama korišćeni isključivo u etničkom smislu. Zapravo, to se samo može reći za ona dva posebna pomena Arbanasa. Problem je upravo fraza: “od *vlastele velike i male* ...ili Srbin ili Latin, ili Arbanas ili Vlah” koja je korišćena u posljednje dvije povelje i koja neupućenog čitaoca može lako da odvede na pogrešan put.

Naime, u srpskim dokumentima Latini su bili i Romani u gradovima (na pr. Dubrovčani) ali, prije svega, oznaka za katolike. Zarez iza dijela “Srbin ili Latin”, kao i postavljanje

⁷⁸ Šekularac Božidar, Dukljansko-zetske povelje, Titograd, 1987.: 54-5, 59-61, 62-3, 67-8...

riječi Latin odmah iza riječi Srbin, stoga *može* da upućuje na vjersko, a ne na etničko suprotstavljanje ovih grupa.⁷⁹

Druga (*važnija*) stvar je ovo: u ovim, a i kasnijim po-veljama (stim što kod Dečanskog, druga decenija XIV vijeka, nema nabiranja “...ili Srbin ili Latin, ili Arbanas ili Vlah”) se ponavlja ista hipotetička konstrukcija: “ako li neko od vlastele velike i male...” što nedvosmisleno govori da se ta prijetnja odnosi na pripadnike povlašćene klase ljudi, a ne na obično, nevlastelinsko stanovništvo. U vezi s tim treba istaći sljedeće:

a) srpska vlastela je, zajedno s ostalima, bila nesporna činjenica u Zeti. (Više o tome na stranama 118-9.)

b) obično, nevlastelinsko stanovništvo (koje očigledno ničim nije moglo ugroziti “suverenitet i teritorijalni integritet” manastira), kao što će se vidjeti iz narednog poglavlja, *ni u je-dnom dokumentu* u periodu XIII-XV vijek nije označeno kao Srb(lj)i.

Slijede razni izvori i dokumenti iz XIII, XIV i XV vi-jeka.

⁷⁹ To proizilazi iz, na primjer, Dušanovog zakonika, odredba 7. “O јереси латинској ...да поврате хришћане од јереси латинске, који су се обратили у веру латинску...”

Ili, Novobrdskog zakona o rudnicima Despota Stefana Lazarevića (1412): “Ко се од Латина и од грађана њихове вере нађе у месту да је обратио човека... од хришћанске вере у латинску веру, такав да откупи главу своју од казне.... И поп латински, који се нађе да је крстио хришћанина да му се подсече нос”.

IZVORI I DOKUMENTI XIII - XV VIJEKA

Istorijski izvori iz XIV i XV vijeka često Zetu smatraju dijelom širih geografskih prostora: *Dalmacije, Sclavonie /Schiavonie i Albanie*.

Schiavonia/Skjavonija predstavlja jezički (latinski → italijanski) prilagođenu varijantu **Slavonie**/Slavonije, a ujedno je i produžetak tradicije po kojoj se za Slovene i robove upotrebljavala ista riječ (ital. *schiavo* = rob).

S(k)lavonija je za latinske pisce od XIII do XV vijeka cijelo područje od Istre do Bojane. Po Gijomu Adamu, arhiepiskopu barskom, Slavonija je 1332. godine obuhvatala “*više kraljevstava*” (...multi regna, videlicet Rassie, Servie, Chelmenie, Croatie, Zente).⁸⁰ U pismu pape Bonifacija VIII (1289) provincije Slavonije su “krajevi Srbije, Raške, Dalmacije, Hrvatske, Bosne i Istre.”, a slično je i kod pape Jovana XXII: “U oblastima Srbije, Raške, Dalmacije, Hrvatske, Bosne i Istre... u kraljevstvu Ungarije i provinciji Sklavonije.” (1327).⁸¹

Nekad se pod Slavonijom podrazumijeva samo Raška/Srbija, a nekad samo Hrvatska.

Kraljevstvo Raške (Regnum Rasie) je ovako opisano 1308. godine: “Sastoji se iz dva dijela, jednog koji je važniji i zove se Rasia – u toj zemlji su Raška, Hum, Dioklija i Primorje; i drugog koji se zove Srbija – ona leži u blizini Ugarske.” (secunda pars vocatur Servia; est enim hec pars regni cita circa Ungarum).⁸²

Balšići su označavani kao “gospoda iz Skjavonije” (signori de Schiavonia),⁸³ ali i kao podanici “kraljevstva Raške”.

⁸⁰ K. Jireček - Istorija Srba II, 2

⁸¹ Monumenta Montenegrina IV, 194, 240

⁸² Anonimus, Opis istočne Evrope (u M. Dinić, Srpske zemlje..., 41, 129)

⁸³ Da su Dubrovčani željeli da (nacionalno) označe Balšiće kao “gospodu srpsku”, kao što je prevedeno u *Istoriji Crne Gore II/2* (str.137), učinili bi

Tako je, u pismu pape Bonifacija IX iz 1391. godine, “Đurađ Stracimirović Balšić, gospodin i vladar Zete u kraljevstvu Raške...” (Georgius Strazimiri de Balsa, dominus et princeps Gente in Regno Rasie)⁸⁴, iako tada nije bilo nikakvog raškog, ili srpskog kraljevstva.

[Kad se ovo pismo poveže sa onim iz poglavlja *Dokumenti, pisma i putopisi* u kojim se pominju “kraljevstva Zahumlja, Srbije i Travunije”, prosto se nameće pomisao da su pape jedan drugom u nasljedstvo ostavljale neki poseban način razmišljanja, ili neku političku kartu Balkana na kojoj nikako nije bilo mjesta za Diokliju/Zetu, ali začudo, za Istru, na primjer, jeste(!) – vidi ponovo oblasti Slavonije u papskim pismima iz 1289. i 1327. godine na prethodnoj strani.]

Kao dio Sclavonie, Dubrovčani navode Zetu kad pišu ugarskom kralju Žigmundu (koji je po tituli i “rex Servie”) o svojim trgovačkim problemima i mole ga: “pošto je Slavonija njegova, da se brine o Zeti kao i Dalmaciji”. Istovremeno su tražili i od srpskog despota da se založi za njih kod Žigmunda “jer Zeta pripada Slavoniji, Balši i njemu”.

Opet, drugom prilikom (1425.), isti ti Dubrovčani su propisali da: “Ako se (iz Zete) namjerava u Skjavoniju, da se ide preko Danja (danas u Albaniji), zapravo, u *pravcu Novog Brda, Prištine, Rudnika i tih granica...*” (E Schiavonia se intende el Dagno in ver(o) Novomonte, Pristina, Rudnich e quelli confini do zornade.)⁸⁵

Skjavonija (Srbija) i Zeta su 1440. posebno navedene u tituli despota Đurđa Brankovića u italijanskom prevodu privilegije Budvi: “Per la gratia de Dio signor de Schiavonia, de Zenta, despoto Zorzi”, a takođe i 1441. u prepisci Crnojevića

to kao što jezik i nalaže: “signori Serviani”, ili “signori Rasciani”. Na isti način je “*Giorgi Strazimir signor de Zenta*” = “gospodin iz (od) Zete”, a “zetski gospodin” može biti samo u geografskom smislu.

⁸⁴ Monumenta Montenegrina III, 202 (Farlati, VII 369)

⁸⁵ Liber Viridis, c.199, Branislav Nedeljković, BG 1984.

sa istim despotom u vezi slanja i prijema pisama iz Zete: “de mittendo ad dominum dispotum Sclavonie pro sua avisatione litteras receptas de Zenta...”⁸⁶

Na kraju, treba pomenuti i tužbu iz 1447. godine koju je, 1. septembra, dubrovački kurir podnio protiv dvojice “Nikšića od Tare” (Nichsichi de Tara) koji su ga, kad je išao sa pismima “*in Sclauoniam*“ (Srbiju), uhvatili i prodali Turcima.⁸⁷

*

“Ime provincije Albanije ili grada Albanije, za mnoge regione i gradove u Aziji, Britaniji, Panoniji, Laciju, Iliriku, koje se ne mogu ni nabrojiti, zajedničko je i kod starih i mlađih geografa. Naša ilirička Albanija obuhvata krajnji dio Dalmacije... između Drima i zaliva Rizonika (Risanskog)...”⁸⁸

Naziv **Albanija** za Gornju Dalmaciju, odnosno Zetu i Pomorje, javlja se u raznim dokumentima, ali i titulama srpskih vladara. Tako se, u pismu iz 1288. godine, kaže da su:

“Od strane gospodarice Marije (supruga srpskog kralja Radoslava) iz kuće Kieriz (Chieriz) iz Francuske, kraljice Zete, ili donje Misije/Mezije (Mysiae inferioris) u krajevima Albanije (in partibus Albaniae)”, poslije muževljeve smrti, osnovani manastiri u Skadru (Scutari), Kotoru, Baru i Ulcinju. (Farlati, *Illyricum sacrum* VII, 59)

U povelji iz 1349. Dušan je car: “свих српских и грчких и поморских земаља, рекуже Албаније...”. Docnije se i Đurađ Branković tituliše kao “despot cijelog kraljevstva Raške i Albanije” (Rascie, Albanieque dominus; despotus totius regni Rascie et Albanie).

U sporu između Budve i Kotora 1431. godine javlja se kao predstavnik despota Đurđa u Zeti/Albaniji vojvoda Alto-

⁸⁶ Starine X, 6; JAZU, ZG 1878.; Sima Ćirković, Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, 51

⁸⁷ Iz Dubrovačkog arhiva, knj. III, 113-14; Dinić Mihailo

⁸⁸ Monumenta Montenegrina V, 22

man: “Dominus Altomanus, vaivoda in Albania pro domino despoto.”, a pet godina kasnije isti čovjek je despotov opuno-moćenik u sporu između Kotora i Despotovine: “Altomano vaivoda in Genta (Zeta) pro domino despoto Rassie”.⁸⁹

Dokle se protezala Albanija pojasnili su opet Kotorani 1439. i 1440. godine. U Veneciji su prvo dobili obavještenja od kotorskog kneza da se ambicije Stefana Vukčića neće zadržati samo na dijelu Gornje Zete, već na “cijeloj despotovoj Albaniji”, a zatim je i jedno kotorsko poslanstvo zatražilo da Venecija “uzme Budvu i Zetu i druga mjesta u Albaniji koja pripadaju despotu” (accipiamus Budua ac Zentam ac alia loca Albanie dicti domini despoti).⁹⁰

I pojedini strani vladari su Zetu smatrali dijelom Albanije – Alfons Aragonski kaže u povelji da su “Ostrog i okoli-na na granicama Albanije” i to na osnovu iskaza ljudi hercega Stefana.⁹¹

Dakle, teritorija današnje Crne Gore se s jedne strane uključuje u geografski pojam Sklavonije, a s druge u takođe geografski (i nikako ne “državni” u istorijskom smislu) pojam Albanije. Ne treba iz toga izvlačiti bilo kakve zaključke. Zanimljivo je samo pominjanje Ostroga kao graničnog mjesta. Naime, kad su Turci osnivali sandžake, Ostrog je ponovo bio na razmeđu, ovog puta Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka. Ne treba zaboraviti ni legendarnu “Vukovu među”, koja u jednom luku dijeli prostor Crne Gore južno od Tare: od Bijele gore, preko Pustog lisca, Budoša, Ostroga, Prekornice, Morače do Komova. Ta “ograda” je, po svoj prilici, rezultat razgraničenja bosanskih i zetskih vladara, a naknadna granica između sandžakâ je samo “hod po utabanoj stazi”.

⁸⁹ Ivan Božić, *Nemirno Pomorje XV veka*, 180; *Istorija CG II/2*, 138

⁹⁰ *Listine IX*, 118; S. Ćirković – Stefan Vukčić..., 48, 53

⁹¹ Mihailo Dinić, *Zemlje Hercega svetoga Save*, 178

O stanovništvu i još ponečemu

Par dokumenata iz XIII-og i jedan iz XIV vijeka:

- Odluka kotorskog vijeća iz 1246. godine : “...da ako bilo ko od sugrađana (Kotorana) nepravedno i drsko bude tukao nekog Slovena iz Grblja, ili Arbanasa, ili Budvanina, ...po zakonu ovo učinivši neka bude kažnjen sa 10 perpera” (...sub tali condicione ut quicumque de conciuibus injuste aliquem Sclauum de Gripuli uel de Arbanensibus, aut Buduensibus).⁹²

- Izjava dubrovačkih trgovaca iz 1278.: “Dolazili smo iz Brskova u Kotor... u stražarskoj pratnji Kotorana, jer nas je gospodin kralj poslao u Kotor... i došli su *Arbanasi* i napali nas...” (Nos veniebamus de Brescoua in Catarum... et omnes in custodia Catarinorum, quia dominus rex mittebat nos Catarum... et eundo sic uenerunt *Albanenses* et assaliuerunt nos...). [Monumenta Montenegrina IV, 316 (Res Albaniae, 113)]

Dvije godine kasnije (1280) slično se desilo i Dubrovčanima koji su u Kotoru opljačkani od Vlaha (Blachi). (Gregor Čremošnik, Kancelariski i notarski spisi, 1278-1301., 34; BG. 1932.)

Francuski “monah Brokar” (Gijom Adam?) u svom izvještaju iz 1332. ističe u srpskoj kraljevini, pored Slovena, još i “Arbanase i Latine koji su pokorni rimskoj crkvi. Latini imaju 6 gradova i toliko biskupija. Prva je biskupija Bar, gde je i nadbiskup, pa Kotor, Ulcinj, Svač, Skadar i Drivast, a u gradovima tim ne žive drugi do Latini i narod koji je u okolini tih gradova... Arbanasi su znatno jači; mogli bi staviti na bojno polje više od 15 hiljada konjanika... Oba naroda, i Latini i Arbanasi, jako su ugnjeteni pod nepodnosnim i teškim jarmom vrlo morskog i odurnog im slovenskog gospodstva...”⁹³

Slijede izvodi iz kotorskih statuta i drugih izvora:

⁹² Sindik I Dušan, Zbornik “Grbalj kroz vjekove”, Kotor-Grbalj, 2005, 157

⁹³ Glasnik srpskog učenog društva, knj. XLIX, str. 133; BG, 1881.

- Član 351 statuta iz prve decenije XIV vijeka kaže: “...ako neki od naših građana bude imao parnicu... sa bilo kojim Slovenom (vel cum quocumque Sclavo)”.⁹⁴

- Član 417 (iz 1339.) navodi u Grbaljskoj župi kao se-ljake “Arbanenses et Sclavi”.

- Član 92: “...ako se ubistvo ne može dokazati, knez i sudije mogu radi saznavanja istine staviti na muke Arbanase, Slovene i Vlahe...” (Comes et Iudices, habentes Deum prae oculis, possint ipsum Albanensem, Sclavum vel Vlachum poni facere ad tormentum.)⁹⁵

- Na natpisu u crkvi sv. Šimuna u Tivtu iz 1326. stoji: “Ja Domani sin Slovena* (filius Sclaonis) zajedno sa svojom braćom podigosmo ovu crkvu...”.⁹⁶ [*Sclaonis je oblik u množini, tako da je ispravniji prevod “slovenski sin”.]

- Odluka kotorske opštine sa početka 1333. godine “da niko ne smije bez razloga zarobiti bilo kojega Vlaha” (et quod nullus possit capere aliquem Vlaccum sine ratione)... već ga treba voditi sudijama koji će dijeliti pravdu.⁹⁷

- Kotorani su 1446. tražili dozvolu od Mlečana da protjeraju “slovenske popove” (presbyteros Slavos). Pisari za slovenski jezik su označavani kao “cancelarus lingue sclave”, ili “interpretes sclavus”, a ćirilica je bila “curilica *serviana*”.⁹⁸

- Zbog pobune u Grblju, 1450. “...dovedeni(?) su Morlaci/Vlasi i drugi” (...condur Morlachi et altri). [Listine IX, 319]

⁹⁴ *Pisci srednjevjekovnog latiniteta*, 186 (CT, 1996) Tamo: Sclavo = Srbin

⁹⁵ Statuta et leges civitatis Cathari, izdanje 1616. Venecija

⁹⁶ B. Šekularac – Tragovi prošlosti Crne Gore, 143

⁹⁷ Antun Meyer, *Monumenta Catarensia*, Vol. 2., 60. (ZG, JAZU 1981.)

⁹⁸ Farlati, *Illyricum sacrum* VI, 465; (I. Božić – Nemirno Pomorje...)

Ćirilичni dokumenti i zapisi:

- Na pomenutu dubrovačku preporuku da se u Skjavoniju “ide preko Danja” i dalje “u pravcu Novog Brda, Prištine i Rudnika i tih granica”, nadovezuje se i rečenica iz povelje Balše II Dubrovčanima iz 1385. godine u kojoj se propisuje da: “и трговци који минују (odlaze) у *Србље* на Дању да не плате ништа...”. (Stare srpske povelje i pisma I/1, 109-110)

- 1399. godine je Pašait (turski predstavnik) pisao Dubrovčanima: “трговци у *Србље* на Морачу и на Лим да греду” i davao im svoju vjeru “до Мораче”. U Brskovu su (Dubrovčani) plaćali carinu: “...има и една царина на Брсково”, a nešto ranije su se žalili da su im “Турци и неки Власи опљачкали трговце на Тари”.⁹⁹

- Žalba koju su Dubrovčani uputili Jeleni, suprugi Balše III, 1411. godine: “И ми на наше уфање (vjerovanje) наручиство нашим трговцима да туда иду... а то сад да зна господство, јер су наши трговци из *Србаља* ишли и скупише се Бјелопавлићи и Озринићи, Мазнице и Малоншићи с војском и заробише нашу властелу и трговце и узеше им сребро, оружје и све друго што су носили...”.¹⁰⁰

Konstantin Filozof, u djelu *Žitije despota Stefana Lazarevića*, nakon bitke kod Angore 1402.: “...кренувши лађом са острва Митилине, (despot) стиже у *Арбанасе* (Zetu). Ту га сретe са великом љубављу господар тих страна, његов зет. Овај *арбанашки* господар, по имену Ђурађ Страцимировић (Balšić), беше узео Јелену сестру његову за жену, од које роди сина Балшу... Притом Деспот је био обавестио о свом доласку и благочестиву госпођу матер своју, а и његов споменути зет даде му војске по могућности да

⁹⁹ Stare srpske povelje i pisma I/2, 218-220; M. Dinić, Srpske zemlje u srednjem веку, 154

¹⁰⁰ Stare srpske povelje i pisma I/1, 387

га прати на путу. И тако се он приближавао *пределима српским*, где је прва архиепископија српска.”

У истом *žitiju* су date i informacije o kasnijim događajima. Тако је 1421. godine Balša otišao u Srbiju i ubrzo umro na dvoru svog ujaka, a Zeta је ubrzo pripojena Despotovini: “Ђега са великим љубочашћем... (despot Stefan) погребе. Затим, улучивши згодно време и узевши сву своју војску, пође на Арбанасе. ...Узе тај крај ратовавши мало под неким градовима, а под Скадар дошавши, опседаше га...”¹⁰¹

- То jezgrovito potvrđuje i srpski Letopis: “1421. умрли су Кришчиа амир, и бугарски цар Константин, и Балша зетски и деспот узе Арбанасе.”¹⁰²

- А у Rugarčevom rodoslovu postoji zapis po kome је: “Стефан деспот од Диоклитијанске стране, која јесте *арбанашка* земља, и од Црнојевића госпођу узе Анђелију себи супружницу...” (Stari srpski rodoslovi i letopisi, 55)

[Stefan na koga se ovo odnosi је despot Stefan Branković, али се pisac rodoslova i istoričari не слажу око toga чија је Анђелија била кћер.]

Ostali dokumenti vezani за Balšićе i Crnojeviće биће наведени у одговарајућем дијелу.

Укратко: За разлику од страних писача i zapisa који су понекад (као што смо видјели i раније) naprecizni i zbunjajući, ćirilични dokumenti су поново “neumoljivi”: dubrovačke trgovce који су išli “у Србље”, или су се враћали “из Србалја”, napadali су Arbanasi, Vlasi, Bjelopavlići, Ozrinići, Malonšići...

Iz Zete се иде “у Србље” преко carine у Danju, или Brskovu, а онда “у правцу Novog Brda, Prištine...i тих граница”.

Srpski despoti су imali zeta i tasta(?) у Zeti/Dioklitijanskoj strani која је “arbanaška zemlja”.

¹⁰¹ Stara srpska književnost XI, 97 i 120

¹⁰² Stari srpski rodoslovi i letopisi, str. 118, 225

Po tekstovima na latinskom jeziku, u okolini Kotora su živjeli Arbanasi, Sloveni i Vlasi.

Mnogi historičari su smatrali, ili smatraju da su Sloveni iz Grblja, Tivta... zapravo bili Srbi. Jedini valjan argument za tu tvrdnju bi mogao biti to što je naziv Srb(l)in iz ćiriličnih dokumenata preveden u latinskim kao Scлавus, ili obratno, ali je problem u tome što ne postoji nijedan ćirilični dokument u kom su stanovnici tog, ili nekog drugog dijela Zete/Pomorja izričito etnički označeni kao Srbliji!

Srpska vlastela u Zeti

Srpska vlastela je bila činjenica u Zeti, ali i ne samo u njoj, već u svim krajevima koji su kraće, ili duže bili pod vlašću raznih srpskih vladara. Tu pojavu, bar što se Zete tiče, lijepo objašnjava jedan vrijedan dokument iz 1445. godine, a na osnovu njega se može utvrditi i brojnost srpske vlastele. Naime, kad je došlo do sukoba oko međa između Mataguža i Hota spor je vodio: “По милости божијој и господина ми Гиорга (Ђурђа) деспота, ја Томо, бивши воевода зетски...” Prema iskazima svjedoka Tomo je utvrdio granicu, a prepis presude je poslao u “ризницу господина ми деспота”.

Na kraju presude su zabilježeni “porotnici” i to: “от србских властел” tri čovjeka: Altoman (Otoman), Vuk Biomužević i Đurađ Biomužević, a zatim “и от зетских од Грља, Подгорице, Бериславића, Бушати, Малоншићи, Лужани и остали Зећани мали и големи...”¹⁰³

Srpski kraljevi i despoti su u svakom mjestu, ili dijelu Zete, imali svoje predstavnike koji su samim tim odmah postajali “srpska vlastela”. To su bili neki od Kotorana, Paštro-

¹⁰³ Solovjev A., Zetska presuda iz 1445. godine (preuzeto iz *Nemirno Pomorje XV veka*, Ivan Božić, 187-8)

vića i Đuraš Ilijić pod carem Dušanom, ili vlastelin Žarko pod Urošem, vojvoda Mazarek pod despotom Stefanom... Ali, da je ova oznaka/“titula” bila čisto pravno-državne prirode može se vidjeti po tome što su pripadnici te vlastele bili i Romani i Arbanasi. Upravo takvu prirodu odnosa između vladara i lokalnih povjerenika potvrđuje i primjer Paštrovića koji su ugovorom s Venecijom 1423. godine postali *mletačka* vlastela.¹⁰⁴

Srpska vlastela je dosljedno razlikovana od zetske isto kao što su i Zećani razlikovani od Rašana/Srba.

Posljednji srpski vojvoda u Zeti je bio neki Miloš koji je živio na Medunu. Krajem 1453. godine on je s vojskom dobijenom iz Srbije pokušao da obnovi despotovu vlast u Zeti, ali je u bici sa Stefanom Crnojevićem (*mletačkim vlastelinom* – kad već govorimo o tome) doživio poraz. Nakon toga su Podgorica, Žabljak (na Skadarskom jezeru) i ostali djelovi Zete pripojeni matici. Medun je, ipak, ostao pod Milošem do 1456. godine, kad ga je predao Turcima.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Članom 4 tog ugovora bila je predviđena zaštita “u slučaju da, bože sačuvaj, na Paštroviće krene ili despotova /tj. srpska/, ili turska vojska...” (superventus exercitus dispoti vel Turchorum). Listine VIII, 226

¹⁰⁵ Ljubić, Listine X, 151

Jedan opis Srbije iz 1481. godine

Malo djelo poštovanoga gospodina Martina de Segonis nacije kotorske, a porijeklom Srbina iz Novog Brda (nacione Catharensis origine Serviano de Novo Monte), po milosti božijoj episkopa ulcinjskog – preblaženom Sikstu IV, rimskom papi.

*...Ova prosto nazvana Srbija ili Raška, u staro doba Mezija, leži u krajevima Evrope. Sa sjevera je okružena... poznatim rijekama Drinom, Savom i Dunavom..., zatim predjelima Dačana ili Vlaha, sa istoka planinskim lancem Rodopa, rijekom Cibricom i Donjom Mezijom, sa juga se naslanja na granice Tribala i Dardanaca ili Makedonaca, a na zapadu je opasana planinama Dalmacije... **

...Prema opisima starih pisaca u njoj se razlikuju tri dijela ili naroda: prvi Rašani... drže onu oblast koja leži prema Drini i Savi, a onaj, pak dio koji je prema Istru (Dunavu) drže Mezijci. U toj oblasti su ovi gradovi i gradići: Beograd, Smederevo, Golubac, Ostovica, Kruševac...

Sredinu pokrajine naseljavaju Vlasi... Ostali narodi srodni Makedoncima su Srbi... A drže ove gradove: Novomontem ili Novo Brdo... Sjenica, Trepča, Jeleč, Brorum, Prizren i Vučitrn. I ovu pokrajinu optiču rijeke: Mala Morava..., sa Nišavom, ranije Timokom... Bijeli Drim ili Drilo... Sitnica ... prvo se spaja sa Labom kod jezera na polju Kosovu, zatim sa Ibrom blizu tvrđave Zvečana i uliva se u Veliku Moravu nedaleko od Kruševca. [Veza sa tekstom i napomenom br. 53 na strani 91.]

* Pozicija Dalmacije i “njenih planina” je precizirana u istom tekstu, na sljedećoj strani: “...Drina nastaje pod Sokolom gradom Dalmacije (Šćepan Polje?), gdje uvećana tokom dviju rijeka Pive i Tare i tekući kroz Bosnu... utiče u Savu.”¹⁰⁶

¹⁰⁶ Pisci srednjevjekovnog latinитета, 250-252; lat. tekst 227-229

Balšići i Crnojevići

Opšte prihvaćeno je da se **Balšići** prvi put pominju u septembru 1360. godine u dokumentu cara Uroša, mada je neki *Stipco Balsic de Cerna Gora* naveden 1348. u jednoj oporuci.¹⁰⁷ U toj povelji Uroš “царском вјером” uvjerava dubrovačke trgovce “да греду... на Зету на Балшиће...” i time im potvrđuje određenu samostalnost na njihovoj teritoriji.¹⁰⁸

Balšići su uglavnom označavani kao baroni, ili župani, a lično su se nazivali “gospodarima Zete”, “samodržavnom gospodom”, gospodarima “zetskoj i pomorskoj strani” ili “Pomorju zetskome”. Balša III je imao titulu “Самодржавни господин Балша по милости божијој дука (vojvoda) велики и господар земљи зетској и свему западном Поморју”.

U pismu od 25. maja 1368. godine papa Urban V se obraća “Stracimiru i Đorđu, braći Balšić županima Zete” kao katolicima i traži od njih da se brinu o vjernicima koji žive u njihovoj zemlji. Zvanično su postali katolici 29. januara 1369. godine – što je datum njihovog iskaza o odbacivanju pravoslavlja (professio fidei catholicae et abiuratio schismatis).¹⁰⁹

To je, pored drugačije etničke pripadnosti, i odgovor zašto je Đurađ I “izostavljen” u ovom zapisu srpskog Letopisa za 1371. godinu: “6880....прими начелство кнез Лазар, сербско краљевство, но три краља беху сербска у то време: у Призрену Лазар, у Босни Стефан Твртко, у Прилепу Марко Вукашинов.” (Srpski rodoslovi i letopisi, str. 209)

Međutim, četiri godine kasnije, poslije smrti srpskog patrijarha Save, knez Lazar i Đurađ Balšić “koji тада началствоваху” sazivaju sabor za izbor novog patrijarha.¹¹⁰ Razlog

¹⁰⁷ K. Jireček – Zbornik II, 126

¹⁰⁸ Stare srpske povelje i pisma I, 98-99

¹⁰⁹ Monumenta Montenegrina III, 198

¹¹⁰ Stara srpska književnost VII, 132 (Iza “načalstvovahu” *nema* nastavka “srpskom zemljom” koji se može naći u knjigama pojedinih istoričara.)

zašto knez Lazar nije sam sazvaio sabor (pošto je nešto ranije sam radio i na izmirenju grčke i srpske crkve) nalazi se u rečenici zapisanoj 1378. godine na početku Simeunovog tipika iz 1372. Taj zapis kaže: “Престави се (умрије) мјесеца јануара 13 дан... Ђурађ Балшић, који тада владаше земљом зетском и поморском и *половином српске земље* и дијелом грчке.”, а познато је да је Пећ, као сједиште патријаршије, 1375. била у Ђурђевој “половини српске земље”. Поред тога, познато је и да он, као католик, није присуствовао поменутом савору – тачније, о томе не постоји ниједан документ.¹¹¹

У повелји Дубровчанима из 1373. године Ђурађ се јавља као обласни господар који полаже право на tzv. “dmitarski dohodak”, али то потраживање иде уз опрез: “...Ако тко буде цар господин *Србљем и властелом у земљи српској* (онда) да нијесу дужни властеле дубровачке дати ми доходак више писаного...” и да тако буде докле он буде господар “овој земљи приморској која је око Дубровника”.

Ипак, са растом амбиција мијенјaju се и тон и “argumentacija” којом се образлаже право на одређене територије. На примјер, током sukoba s bosanskim kraljem Tvrtkom oko Konavala, Trebinja i Dračevica (1376-7.) Ђурађ Балшић је истакао “porijeklo по женској страни” од Вукана Немањића, а врхунац осионости је свакако повелја Ђурђа II из 1386. у којој се позива на молитве и мишљење “прародитеља Симеуна Немање и светитеља Саве” и потврђује Дубровчанима повелје које су имали са “господом српском и са родитељем мојим Срацимиром и са Ђурђем и Балшом...”¹¹²

[Problem је “samo” био то што су исту причу причали и сви остали претенденти на дјелове бивше српске државе, а затим и то

¹¹¹ У издању Lj. Stojanovića *Stari srpski zapisi i natpisi VI*, стр. 93, изостављен је дио текста, и то бах онај који казује да Ђурађ “обладаваше и пол србские земље, а от чести же и грчкију”. В. Šekularac – Tragovi prošlosti CG, 283-4

¹¹² Stare srpske povelje i pisma I, 110-111.

što su Srbi i Dubrovčani vrlo dobro znali ko su Balšići. Vjerovatno je to i objašnjenje zašto se “arbanaški gospodin” nakon 1386. više nikad nije pozvao na mišljenje “прародитеља”.]

Godine 1389. se odigrala bitka na Kosovu, ali, danas je to nesporno, bez prisustva zetske vlastele, ili Zečana. Iako je Đurađ II bio zet kneza Lazara, očigledno se nije osjećao obaveznim da pritekne u pomoć tastu, već se početkom jula nalazio u Budvi gdje su ga posjetila dva dubrovačka poslanika i pozvala da posjeti Dubrovnik.¹¹³ Takođe je činjenica i da je upravo on doveo Turke koji su godinu dana ranije poraženi u blizini Bileće. On dakle, nije neposredno osjetio posljedice bitke na Kosovu ne samo zato što su Turci u proljeće/ljeto 1389. bili daleko od njegove oblasti, nego i zato što je bio u sprezi s njima i koristio ih u borbi protiv Tvrtka I. Ta veza s Turcima je prekinuta 1391. godine kad je, zbog brata od strica Konstantina Balšića, Đurađ izgubio sultanovu naklonost i prešao u “antiturski tabor”. Papi Bonifaciju IX je obećao svoje zemlje ukoliko ostane bez nasljednika. Međutim, naslijedio ga je Balša III, a o njemu su srpski biografi iz XV vijeka i ljetopisci ostavili jasne podatke.

*

Iako u suštini samostalni vladari, *Crnojevići* su sa prekidima priznavali vlast ili Mletačke republike, ili sultana, a u prvoj polovini XV vijeka su bili u sjenci Balšića i srpskih despota. Od 1455. godine se javljaju kao gospodari Gornje Zete (Stefan) i time zauzimaju prvo mjesto u političkom životu zemlje. Pored njih, velikim dijelom teritorije današnje Crne Gore vladali su i: herceg Stefan Vukčić – Kosača, despot Đurađ Branković koji je prvobitno bio “gospodin Srbijem”, a onda (od 1430.) i “gospodin Srbijem i Pomorju zetskom”¹¹⁴ i, naravno, Turci.

¹¹³ Istorija CG II/2, 54

¹¹⁴ Istorija srpskog naroda II, 226

Istoričari pretpostavljaju da su “Crnojevići zvani Đuraši” (Zernoevichi chiamadi Giurasi) bili siromašna vlastela.

Porijeklo rodonačelnika Crnoja je nepoznato, ali se smatra da se na njega odnosi dokument iz 1331. godine u kome su Dubrovčani “primili od Crnoja zvanog Kalodurađ i njegovog katuna (de Cernoe nomine Calogureg et a suo catone) svoje stvari...”¹¹⁵

Prvi Crnojević koji se pominje u izvorima je bio Radič, koga Đurađ II Balšić u pismu Duždu naziva “uništitelem domovine” (patrie destructor), i od koga su strahovali Kotorani 1396. godine. Kad su tada nudili svoj grad Mlečanima, poručivali su im da će, ukoliko ih oni ne prihvate, “morati da se potčine ili Arbanasima, ili Slovenima, ili Turcima” (aut Albanensibus, aut Sclavis, aut Turcis).¹¹⁶

Kako im je, tom prilikom, prijetila opasnost od Radiča Crnojevića, Sandalja Hranića i turskih odreda, sasvim je jasno koga su odredili kao Arbanasa.

Na više podataka o ovoj porodici nailazi se tek od vremena vojvode Stefana (vladao 1451-1465), o kome je već bilo riječi, i o kome je Stefan Vukčić 1461. godine pisao Duždu podsjećajući ga da je “njegovu svetost odavno upozorio na arbanašku narav” Stefana Crnojevića (et alhora avisti vostra serenita de li suoi costumi albaneschi).^{*117}

Porodični grb Crnojevića je bio dvoglavi bijeli (ili, po nekim novijim istraživanjima, zlatni) orao na crvenoj podlozi. Crtež se nalazi u pregledu grbova mletačkog plemstva u Veneciji, a tu su označene i boje. Sličnog orla, ali crnog, na crvenoj podlozi isticao je i Đurađ Kastriot Skenderbeg. Osim njih,

¹¹⁵ Antun Meyer, Monumenta Catarensia, Vol. 1., 265. (ZG, JAZU 1951.)

¹¹⁶ Listine IV, 356, 377

¹¹⁷ Istorija CG II/2, 137

* Pripadnici bratstva Crnojević iz Građana, Riječka nahija, su nosioci haplogrupe I2a. Po predanju, oni potiču od neke “bočne” grane srednjevjekovnih Crnojevića. (?)

dvoglavog orla na svojim grbovima imale su i kuće Dukađin i Musaki, a orao Dukađina je bio takođe bijel.¹¹⁸

Za razliku od Balšića koji su bili vjerski nestalni, Crnojevići su (i pored toga što su Stefan i Ivan bili mletačke vojvode) bili zaštitnici pravoslavne crkve. Poznato je da je Ivan praktično spasio zetsku mitropoliju i njenu crkvenu organizaciju od raspada (jer srpska patrijaršija nije postojala više od 20 godina), a osnivanjem Cetinjskog manastira je obezbijedio i njen dalji život. Da je ovaj postupak bio rezultat lične inicijative, vidi se iz njegove povelje: “...И оградих храм у мјесту званом Цетиње... и назвах га Митрополијом зетском... И поставих ту митрополита зетског кир Висариона, који је у то доба, да влада свијем и послије њега (његови) наслѣдници”.¹¹⁹ Dakle, zetski gospodar je preuzeo “pod svoje” crkvu u svojoj zemlji i ništa više (ili manje).

Njegov nasljednik Đurađ je vladao od 1490. do 1496. i po riječima savremenika Marina Barlet/cija (~1460-1513) bio je: “u ime Hrista knez arbanaški”. (Crnogorski anali, 26, 41)

Posljednji (vladarski) predstavnik ove porodice bio je Staniša, odnosno Skenderbeg Crnojević (1457-1530) koji se titulisaio kao “sandžak crnogorski, primorski i svoj dioklitijan-skoj zemlji gospodin”.

¹¹⁸ Istorija CG II/2, 227-8; M. Šuflaj – Srbi i Arbanasi, 132

¹¹⁹ Franz Miklosich, Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, 530-534; B. Šekularac, Crnogorski anali, 95-6

III

STANOVNIŠTVO JUGOISTOČNE CRNE GORE

TRADICIJA, PISANI TRAGOVI I GENETSKI NALAZI (uporedna analiza)

“Cijeli zbor Zete” (tuto el convento de Xenta), to jest, spisak plemena, opština i katuna na čelu sa velikim vojvodom Stefanom Crnojevićem, u ugovoru s Venecijom iz 1455. godine izgledao je ovako:

Maraguzi	Golubovizo	Svoie	Lubizi
Hoteni	Daibabe	Merche	Fichsta
Gerli	Stanisauligi	Novizane	Machalani
Luxeni	Cupusse	Rogame	Bachsi
Potgoriza	Radotiesi	Tazide	Cruessi
Grude	Stansichi	Pobresani	Ivaini
Cuzi	Branovich	Nichsizi	Arbenexi
Piperi	Colubovich	Spitiha	Draghigne
Stanchovich	Itabiovichi	Lasina	Hinossi
Gernzii	Luxane	Bexichi	Spatar
Chatharichii	Malonzhichii	Tigomiri	Churezi
Busati	Bielopaulichi	Nelmiza	Suirivlage.
Berisanzi	Plasunzi	Cheuchi	

Commemoriali XV. c. 12, u mlet. arhivu.

Neka od nabrojanih imena su neslovenska, neka slovenska, a ima ih i neodređenih. Bilo je puno istraživača koji su se bavili procentima i (lošom) analizom imena, ali je to zaista i nepotrebno i beskorisno, jer se na osnovu imena i prezimena ne može vjerodostojno određivati etnička pripadnost ljudi u Zeti/Pomorju XIV i XV vijeka.

Svi postojeći izvori i podaci iz XIV i XV vijeka (uključujući i *Žitije Stefana Dečanskog* od Grigorija Camblaka i, naročito *Skadarski zemljišnik* iz 1416. godine) ukazuju na to da su tada “Arbanasi” bili većinsko stanovništvo na jugoistočnoj (nešto manjoj) polovini današnje Crne Gore – Camblakova “арванитска земља”.¹²⁰

¹²⁰ Upravo Skadarski zemljišnik najbolje pokazuje slabosti analize po imenima. Na primjer, u selu Capenico (Kapenik?) u kome je bilo Slovena po imenu i prezimenu: Bogdan Budemir, Novak Milić, Ratko Bogoje..., postoji i više ljudi sa slovenskim imenima i neslovenskim prezimenima:

Iz priče koja slijedi vidjećemo da je naziv Arbanas podrazumijevao/obuhvatao neke četiri haplogrupe, ili četiri različite etno-rasne “kategorije”.

Sloveni su, po latinskim izvorima, i u Diokli/eji i u susjednim sjevernim i zapadnim zemljama u periodu od IX do XII vijeka očigledno bili vladajuća klasa, ili plemstvo koje je prihvatilo obilježja starije kulture, ali i uspostavilo sopstvena (na primjer, crkve koje su djelovale na slovenskom jeziku). Pretpostavlja se da ih je najviše bilo u dolinama rijeka (Zeta, Morača) i oko Skadarskog jezera. Međutim, po kasnijim, srpskim izvorima, ti ljudi su ustupili mjesto Arbanasima.¹²¹

Čak i tamo gdje su u XIV i XV vijeku dosljedno spominjani, kao u Kotoru i njegovoj (široj) okolini, Sloveni su činili tek jednu od četiri zabilježene etničke grupe. (Ostale tri su: građani Kotora – Latini/Romani, Arbanasi i Vlasi.)

A, tokom vremena se, zbog nečega, broj Slovena postepeno smanjivao, a broj Vlaha i Arbanasa povećavao.

Genetika je, znači, samo (po treći put u ovoj studiji) potvrdila, ili “ozvaničila” ono što je istorija nagovještavala.

Bogdan Sossa, Rat(i)ko Fruga, Radoslav Bethcassa, Stojčo Petrusi, Novak Romestina... Ko su oni? Pored toga, nijedno od najčešćih imena: Martin, Ivan/Jovan, Stefan, Marko, Petar, Pavle, Nikola, Dmitar, Lazar, Andrija, Đorđe... uopšte nije slovensko (po porijeklu) i među Slovene su počela dolaziti od VIII-IX vijeka. To istovremeno može da znači i da: Dmitri Bogiči, Juan (Jovan) Golobin, Pali (Pavle) Bogšiči, Gin Cernoglavi ... mogu, ali i ne moraju biti Sloveni. Na kraju, zaista je zanimljivo da se u popisu nalazi i jedan broj ljudi sa prezimenom, ili oznakom (?) Sclavo/Schiavo, ali nijedan od njih nema i slovensko ime. (Izuzetak je Stani Sclauo čije “ime i prezime” su, valjda, odvojeno napisano ime Stanislav.)

¹²¹ Tradicionalna (istorijska) teorija koja kaže da su “mase Slovena” u Albaniji vremenom “albanizovane” je neodrživa. Da je bilo tako, genetska analiza bi ih nepogrešivo otkrila – slično kao što je otkrila i da u Njemačkoj stanovništvo slovenskog porijekla (17%) ima malu prednost u odnosu na stanovništvo germanskog porijekla (16%).

Srednjevjekovni Arbanasi i današnji Albanci, Srbi, Crnogorci...?

Porijeklo naziva Arbanas se dovodi u vezu sa mjestom (predjelom) Arbanon (Ἀρβανόν), ili Raban – kako ga je zvao Sava Nemanjić (“a od Rabna Pilota oba”). Čini se da se radi o prostoru oko grada Kroje/Krujë. Oblik “Arvanit”, “arvanitska zemlja” je rezultat doslovnog čitanja grčkog slova β.

Stefan Vizantijski (VI vijek n.e.) u svom geografskom imeniku pod naslovom *Etnika* (Ἐθνικά) navodi “u Iliriji grad *Arv/bon*” (Ἀρβών, πόλις Ἰλλυρίας) i narod *Arv/bonios* i *Arv/bonites* (ἔθνικὸν Ἀρβώνιος καὶ Ἀρβωνίτης).¹²²

U XI v. Arbanase pominju vizantijski historičar Mihailo Ataliates (Arvanitai, 1078.) i već citirana Ana Komnina: “od onih koji se zovu Arbanasi i od onih iz Dalmacije, koje je poslao Bodin.”

Vidjeli smo da su se Arbanasi u određenom broju nalazili na teritoriji Zete/Dioklitije i u XIII vijeku, a tokom XIV i XV vijeka dolazi do njihovog pomjeranja, pa počinju da se nastanjuju i u drugim djelovima Crne Gore, ali i po današnjoj Hercegovini. Već 1455. godine su mnogi od njih bili ravnopravni članovi Zetskog zbora, vjernici pravoslavne crkve i govorili su i slovenski jezik. Slovenskim jezikom (pored grčkog, latinskog i albanskih dijalekata) su se služili i oni koji nijesu živjeli u granicama zemlje Balšića i Crnojevića. Evo par pisama iz 1378. i 1458. godine koja to potvrđuju:

“От Леке Дукагин и Павла брат му властелом частнога град Дубровника пишу вера ви моја и мога брат гредет слободно по моји земли не боите се ниша...”

“Ва име оца и сина и духа светога амин ми гпн *Гуорг Кастриот* речени *Скендербег* даимо на видение всаком кому се достоит и пред кога се изнест ови наш лист

¹²² Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt, 111; A. Meineke, 1849.

отворени, а под печатом прстена мојега зламенованогa ме-
гио нами с комуном дубровцима...”¹²³

Ipak, u narednom periodu, (od XVI vijeka) neki zetski (i “brdski”) Arbanasi (p)ostaju katolici, a zatim i muslimani i postepeno se udaljuju od slovenskog jezika i od (etnički i ge-
netski srodnog) stanovništva pravoslavne vjere.

Da bi saznali ko su zapravo bili Arbanasi, moramo pr-
vo riješiti problem zvani “porijeklo Albanaca”.

Poznato je da je najveći broj evropskih naziva s osno-
vom Alba-, uključujući i Albaniju, kao i keltsko (Gaelic) ime
Alba za Škotsku, srodan s latinskim *alba* = bijela, ili “prain-
doevropskim” *albho-* istog značenja.

Trenutno postoje četiri osnovne teorije o porijeklu lju-
di koji se danas zovu Albanci. Po prvoj, oni su potomci Ilira;
po drugoj su Tračani, po trećoj Dačani i, po četvrtoj, nasljed-
nici prastanovnika Balkana, Pelazga. Pored ovih, “u opticaju”
su i pretpostavke po kojima Albanci vode porijeklo od Italika,
ili sa Kavkaza, a zasnivaju se na činjenici da se ime *Albania*
javljalo u drevnoj geografiji Italije i Kavkaza.

Što se jugoistočne Evrope tiče, *Albanon* i naselje *Al-
banopolis* su prvi(?) put pomenuti u II vijeku n.e. “u meditera-
nskoj Makedoniji”. (Ptolomejeva *Geografija*; knj. III, gl.12).

Opšte mišljenje je da su, zato što su živjeli u nepristu-
pačnim planinama današnje sjeverne Albanije, preci Albanaca
u rimskom periodu bili samo djelimično romanizovani. Iz is-
tog razloga su, nakon doseljavanja Slovena i tokom kasnijeg
postojanja srpske srednjevjekovne države, izbjegli i jaču slo-
venizaciju i srbizaciju. Zahvaljujući toj izolovanosti uspjeli su
da sačuvaju i jezik koji sâm predstavlja jednu granu indoevro-
pskih jezika, iako ima leksičkih sličnosti sa romanskim, slove-
nskimi i drugim jezicima (grčkim i turskim, na primjer).

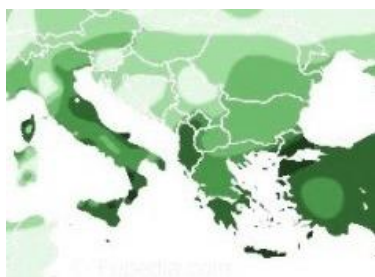
¹²³ Lj. Stojanović – Stara srpska pisma i povelje II, 213, 215

Međutim, ovo se, uglavnom, odnosi samo na jednu od dvije grupe sadašnjih Albanaca – Gege. Druga grupa, Toske, je bila nastanjena južno od rijeke Škumbin (Škumbe) na “pitomijem” terenu i razlikovala se od prve i po porijeklu i jeziku /dijalektu. Dijalekat Gega je sve do 1972. godine bio korišćen kao književni jezik na Kosovu i učio se u školama, a dijalekat Toska je bio zvanični jezik u Albaniji. Od 1972. ovaj drugi je postao jezik svih Albanaca.

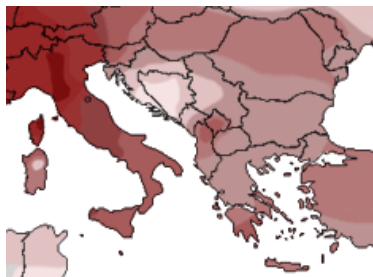
Razlika u porijeklu ovih etničkih zajednica se najbolje ogleda u zastupljenosti pojedinih haplogrupa u muškom dijelu stanovništva. Naime, kod Gega je dominantno prisutna haplogrupa E-V13/E1b1b (+40%), dok je kod Toska značajnije zastupljena haplogrupa J2 (+25%).

Pored navedenih, kod Albanaca (ili, od XVII vijeka, Shqipëtar) se u dvocifrenom procentu nalazi i keltska haplogrupa R1b (15-20%), dok je slovenska R1a zabilježena u prosjeku od oko 7-8%. Ono što je posebno upečatljivo je veoma mala učestalost haplogrupe I2a kod Gega (ispod 3%) i znatno veća kod Toska (do 18% oko Elbasana i Berata).¹²⁴

Ključ za odgonetanje tajne o porijeklu Albanaca (i susjednih naroda) je upravo tu. Pogledajte prvo ove dvije mape:



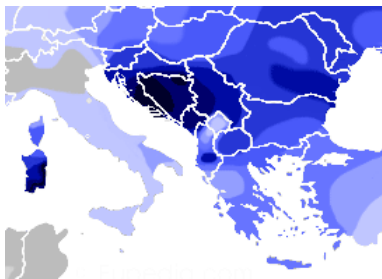
Haplogrupa J2



Haplogrupa R1b

A, potom i ove dvije:

¹²⁴ Na osnovu: Sarno, 2015; Peričić, 2005; Semino, 2000; Bosch, 2006; Battaglia, 2008...



Haplogrupa I2a1



Haplogrupa E-V13

Praznina, ili blijeda plava boja na Kosovu i u sjevernoj Albaniji i braon boja na istom području “rječito” govore da taj “E-V13 narod” nije istog porijekla kao “plavi I2a1 narod” u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori... Po historiji i geografiji, “smeđi ljudi” bi morali biti Tračani, a “plavi” Iliri. Ali, ne može se tvrditi da je haplogrupa I2a1 (bila) *ilirska*, a E1b *tračka*, jer su i jedni i drugi bili genetski/etno-rasno raznorodni narodi koji su na prelasku iz stare u novu eru živjeli na zapadnom (Ilirija/Ilirik) i istočnom (Trakija, Mezija...) Balkanu. Štaviše, trenutna saznanja govore da su I2a1 linije **tada bile više (ako ne i isključivo) zastupljene na istočnoj strani poluostrva**, a mora se naglasiti i da su prije 2000 godina, ne samo u jugoistočnoj, nego i u ostatku Evrope, I2a1 ljudi bili jedna od najmanje brojnih etno-rasnih skupina (koja je svoju demografsku eksploziju doživjela u posljednjih +/-1500 godina).

Moguće je, takođe, da su Iliri “u užem smislu” pripadali jednoj, a oni “u širem smislu” drugoj haplogrupi, a nije neutemeljeno ni da su neka plemena bila J2a/J2b, druga R1b, treća I2a, a četvrta E-V13. Isto vrijedi i za tračka plemena.¹²⁵

¹²⁵ Haplogrupa J2b2 je, na primjer, pronađena u ostacima čovjeka koji je oko 1600 godina p.n.e. živio u Dalmaciji (Veliki Vanik, Mathieson at al. 2017), u oblasti koju su kasnije nastanjivali Dalmati, Vardei, pa i Daorsi. Nosilaca te grupe (M 241) i sada ima u državama bivše Jugoslavije.

Dalje, kad smo već kod različitih ilirskih plemena i različitih haplogrupa, Plinije st. u *Naturalis Historiae* (III, 102) i Festus (Sextus Pompei Festi, II v. n.e.) u *De verborum significatu, quae supersunt, cum*

Ipak, da pojednostavimo stvari – radi lakšeg razumijevanja – “plavi” neka budu *geografski* (i etnički najmlađi) Iliri, a “smeđi” Tračani.

E sad, kad se malo prije izrečena hipoteza da su “*preci Albanaca u rimskom periodu živjeli u nepristupačnim planinama sjeverne Albanije*” ispravi na sljedeći način: Preci dijela Albanaca i dijela nealbanskih stanovnika Crne Gore (i drugih država) su u predrimskom i rimskom periodu stanovali u predjelima (današnje) Srbije, Bugarske, Makedonije i Grčke, ali su upadima Slovena, Bugara, Avara... razbijeni i prinuđeni da se sklone u planinama sjeverne Albanije, sjeverozapadne Makedonije i na Rodopima; onda stižemo do očiglednog zaključka da je oko 40% kosovskih muškaraca, ili (približno) svaki treći državljanin Crne Gore *tračko-istočnobalkanskog* porijekla – haplogrupa E-V13.

Dakle, ukratko, srednjevjekovni Arbanasi su bili potomci onih tračkih rodova koji su se razvili na Balkanu, a “starinom” potiču iz sjeverne Afrike (Tribali, Dardanci...?); zatim, starih Helena i drugih mediteranskih grupa (čije predstavnike, osim u Albaniji i Grčkoj, nalazimo u Italiji, na Levantu... – hg J2a/b); pa Kelta (Skordisci...) i nekih starijih, (pra)balkanskih R1b zajednica koje su tu više od 5000 godina i, konačno, u najmanjem procentu, “I2a1 Ilira”.

Pauli epitome (60, 248) naglašavaju *ilirsko porijeklo* plemenâ Poedikuli, Peligni i Dauni iz jugoistočne Italije. Upravo taj dio te zemlje (Apulija/ Pulja) je jedan od značajnijih centara grupe E-V13 (~ 20%) u Italiji (što je dijelom i rezultat doseljavanja Arbanasa (Arbëreshë) od XV do XVIII-og i Albanaca od XX vijeka), a isto tako i jedino područje na kom zastupljenost hg I2a1 prelazi 3%. [Sardinija se ne računa, jer je u pitanju druga podgrupa.]

Još dvije jake “jugoistočno-balkanske” oblasti u Italiji su Kalabrija i Sicilija (J2a/b 21-23%, E-V13 18-20,5%).

Zetska, brdska i malisorska plemena

Plemensko uređenje kakvo je u XIV/XV vijeku postojalo u Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji nije zabilježeno u drugim krajevima bivše Jugoslavije, pa ni na Balkanu uopšte. U istorijskim izvorima od XII do XVI vijeka (a i docnije) *nema nikakvih “srpskih”, ili “slovenskih” plemena*, a pogotovo ne onog tipa kakvi su bili Kuči, Bjelopavlići, Piperi, Klimenti, Drobnjaci, Tuzi... Svako od ovih i ostalih plemena nastalo je ili kao rezultat narastanja broja porodica koje imaju istog pretka, ili udruživanjem različitih, manje ili više bliskih, rodova koji su živjeli na istom terenu. Genetska istraživanja pokazuju da je ovaj drugi princip, uz par izuzetaka, najviše došao do izražaja u “staroj” Crnoj Gori.

Važnu ulogu u formiranju većine plemena odigrala je i katunska organizacija. U dubrovačkim i kotorskim dokumentima iz XV vijeka često se pojavljuju ljudi iz katuna po kojima su plemena dobila imena (Banjani, Drobnjaci...). Takođe, i svi oni karakteristični zaštitni znaci crnogorskog i albanskog plemenskog uređenja (krvna osveta, data riječ ili *besa*, kruta moralna načela, pobratimstvo...) baština su jednog davnog doba, očuvana kroz katunsku, a ne župsku, ili bilo koju drugu slovensku organizaciju.

Kod svih crnogorskih i albanskih (preciznije, *malisorskih*) plemena su jako razvijeni tradicija i predanje.¹²⁶ Poznata je, na primjer, priča o braći Ozru, Pipu, Vasu, Krasu i Otu, od kojih su nastali Ozrinići, Piperi, Vasojevići, Krasnići i Hoti. Po drugoj obradi istog predanja neki Keči, koji je rodonačelnik Hota i Zatrepčana, je sa svojih šest sinova (među kojima su i Pipo, Vaso i Kastro) zbog nečega dobjegao u ove krajeve.

¹²⁶ Dio Crne Gore na kom žive potomci Tuza, Hota, Klimentata, Gruda... zvaao se (i zove se) Malesija, a njeni stanovnici su Malisori/Malesori. Malesija se sa albanskog jezika prevodi kao “Brda”, a Malisor je zapravo “Brđanin”.

Ipak, iako ova priča prilično dobro odražava historijsko-etničku stvarnost na prostoru Crne Gore u XIV i XV vijeku, istraživanja pokazuju da stvari nijesu tako proste, kao i da se jedno od navedenih plemena nikako ne uklapa u ovu grupu.

Ozrinići, ili tačnije, ljudi s tim prezimenom (Osdrichinich Nenoye), se već 1355. godine pominju kao jemci nekom Grubši Toliću u jednom ugovoru, a potom su 1369. sami sebe i ostale iz grupe označili kao *Vlahe*. (Nos /Mi/ Nichola Grub-sich, Cusich Manovich, Bacel Voanovich, Glava Hosrichnich, Cosan Osrichinich, Vochotta Tolich, Vithoye Popovich, Petan Pribojevich, Biladin Vladoyevich, *Vlaci...*)¹²⁷ Smatra se da su oni već u tom periodu imali neke veze s današnjim Čevom.

Ozrinići nijednom nijesu navedeni u društvu Pipera, Vasojevića, Hota..., nema ih u *Skadarskom zemljišniku* 1416., a ne nalazimo ih ni u spisku Zetskog zbora iz 1455. godine(?). Što se imena plemena tiče, ono je dobijeno po nekom Ozri(h)-ni, a ne Ozroju, ili Ozru (→ Ozrojevići, ili Ozrovići), mada to suštinski nije velika razlika, jer je korjen imena isti.¹²⁸

Kao što smo vidjeli ranije, 1411. godine Ozrinići su sa susjednim Bjelopavličima i Malonšićima opljačkali dubrovačke trgovce koji su se vraćali “iz Srbalja”.

Po obrađenim Y-DNK nalazima muškaraca iz više od 35 bratstava, pleme Ozrinići pripada haplogrupi I2a1.

Piperi se, kao članovi porodice s tim prezimenom, javljaju u Kotoru 1397. godine, a 1416-te je u selu Doxanni (u okolini Skadarskog jezera) živio Calozorzi Piperi.¹²⁹ Kao dru-

¹²⁷ Risto Kovijanić, Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima I, 188-9, 220; Cetinje 1963.

¹²⁸ Ime (H)Ozro, ili (H)Ozroje (= “dobrog imena, poznat”) je po porijeklu avestansko/persijsko – poznati su persijski carevi Ozroje I i II. Da je ime dobijeno po planini Ozren, kao što se ponekad može čuti, pleme bi se zvalo “Ozrenci”.

¹²⁹ Istorija CG II/2, 363; Starine XIV, 44

žina, Piperi se, zajedno sa Vasojevićima i Bjelopavličima, pominju 1444. godine zbog pljačke i ubistva na pograničnom terenu “između despota (Đurđa Brankovića) i vojvode Stefana (Crnojevića)”. Među razbojnicima su bili: “Radogna Ruxich et Radosauus Dimitrouich, ambo /obojica/ Bilopaulichi” a tu su se našli i “despotovi ljudi zvani Piperi i Vasojevići koji žive između Meduna i Rikavca.” (...homines despota, nominati Piperi et Vasojeuichi, qui stant apud Medonum ad Ricaças).¹³⁰

Jedanaest godina kasnije, Piperi više nijesu bili pod despotovom vlašću, nego u spisku plemena i katuna Zetskog zbora.

Iz 1485. godine je ostao zapis o nekom Mihailu Piperu, a 1489. je zabilježen Vuk Piperović.

Ime Piper se obično povezuje sa latinskom riječi *piper* /biber/, ali može biti da je to kraći oblik (navodno atestiranog) germanskog imena Pipericus. (Varijanta Pipo je takođe i nadimak od Filip.)

Narodno predanje zna da su Piperi po svom dolasku u oblast Kopilja, Crnaca i Seoca zatekli starosjedioce **Lužane** i da je u Crncima, više Studenoga, “stajao ban Lužanski”.¹³¹ Tu je vjerovatno bilo središte ranije Luške župe koja je obuhvatala znatno veću teritoriju nego što je oblast Lužana u Piperima. Međutim, 1485. godine Lužani su naznačeni u defteru kao pusto selo “u vlaškoj nahiji Piperi”, što jasno pokazuje da je u XV vijeku slovenska župska organizacija prestala da postoji. Slično se desilo i sa župom Gračanicom, župom Komarnicom, Vrsinjem... “Novodošla” plemena su dala svoja imena bivšim župama: Nikšić, Drobnjak, Zupci...

Pored Lužana (koji su u spisku Zetskog zbora) i Pipera, u predjelu Kopilja su kao poseban rod živjele i Mugoše či-

¹³⁰ Lamenta de foris 1444. f. 124; (cit. K. Jireček)

¹³¹ Izrazom ban se označava feudalni (možda slovenski) upravnik te oblasti. Vlasi i Arbanasi nijesu imali banove i župane.

je je ime (odnosno prezime) možda rumunskog, ili mađarskog porijekla.¹³²

Testirane osobe porijeklom iz Pipera su uglavnom haplogrupa R1b (Lutovci). Pored njih, otkriveni su i E-V13 rodovi (Mugoše), kao R1a bratstvo (iz Mrka).

U blizini Pipera su **Rogami**, koji su takođe nabrojani među plemenima, ili opštinama Zetskog zbora. U Skadarskom zemljišniku iz 1416. god. pomenuti su Bencho Rogamo, Petro Rogami, Pali Rogami... Nema podataka o haplogrupama današnjih stanovnika Crne Gore porijeklom iz ovog mjesta.

Družina pod imenom **Vasojevići** se 1444. godine, kao što je već rečeno, sa Piperima nalazila na prostoru od Meduna do Rikavca (Rikavačkog jezera). Ipak, po predanju, kolijevka plemena je Lijeva rijeka. Prema turskom popisu iz 1485. “selo Rječica, drugo ime Vasojevići, pripada Piperima...” i imalo je 18 kuća, ali zanimljivo, nijedan od domaćina se nije zvao Vaso, ili Vasoje. Od popisanih ljudi, među kojima su možda bili i preci današnjih bratstveničkih grupa Rajevića, Miomanovića, Dabetića i Novakovića, posebno je istican Radosav Hercegović, čije prezime je istraživače navodilo na zaključak da je njegov otac doselio u oblast Lijeve rijeke sa posjeda Hercega Stefana/Stjepana Vukčića - Kosače. Međutim, samo pleme nije moglo nastati od Hercegovićâ, jer je ono postojalo (znatno) prije nego je Kosača počeo da nosi tu titulu – 1448. godine.

U prilog tezi da Vasojevići potiču iz Hercegovine navođen je i knez Arađije Vasojević (umro u prvoj trećini XV vijeka, u okolini Foče), ali se, po genetskim nalazima, ipak postavilo da su ljevorječki Vasojevići u (bliskom) srodstvu sa nekadašnjim vlaškim rodnom Bobani iz okoline Dubrovnika.

¹³² U Rumuniji je u XIX vijeku bilo više mjesta sa imenom Mogoşani, Mogoşesci i Mogoşoie. (Jireček: Frundescu, Dictionaru topograficu și statisticu alu României, Bukureşt 1872.)

Kao pravo pleme Vasojevići, navodno, nijesu bili formirani do kraja XV vijeka, a tradicionalno su se “rođakali” s Hotima i Krasnićima.

Ime rodonačelnika Vasa, ili tačnije, Vasoja je skraćeni oblik od Vasilije ← grčka riječ *vasilevs* = car, vladar.

Ovo pleme je dobro genetski analizirano i rezultati pokazuju visoku homogenost, ili povezanost bratstava – E-V13 (BY14151). Istu grupu (ali različite linije) nasljeđuju i brojna nevasojevićka bratstva iz sjeveroistočne Crne Gore.

Na tom prostoru su pronađene i druge haplogrupe. Posebno su brojni rodovi koji nose varijante haplogrupe I2a1 (na primjer: Veličani, potomci Vuka Ljevaka, “tarski” Nikšići...). Zatim, u Petnjici, Beranama... ima više srodnih R1b bratstava (uz poneko G2), a u Šekularu i Andrijevići je zastupljena i J1 (rod Radmuževići). J2 je zabilježena kod nekoliko bratstava, a R1a kod starosjedilačkih, i plemenski nepovezanih porodica.

Pleme *Hoti* (Otti) je 1455. godine upisano kao drugo u spisku zetskih plemena. U Dečanskoj povelji iz 1330. godine su navedeni Hotina gora i mjesto Hotiš (u okolini Plava). U *Skadarskom zemljišniku* su pomenuti Nicola Otto i Radogosti de Otti. Sredinom XV vijeka Mlečani su ih zvali “nobiles Albanenses”. Kao i Klimenti, Hoti su do XVIII vijeka govorili i slovenski jezik.

Po malobrojnim DNK nalazima, pripadnici ovog roda nasljeđuju haplogrupu J2b i razlikuju se od muškaraca iz današnjih moračkih porodica čiji su preci, po predanju, u te krajeve došli u XVI vijeku upravo iz Hota.

Na osnovu ovih nekoliko stranica sasvim se jasno vidi da tradicija o Ozru, Pipu, Vasu i ostaloj “braći” ipak nema utemeljenje u bilo kakvoj srodničkoj vezi. Današnji OZRINIĆI, PIPERI i VASOJEVIĆI nijesu imali istog/zajedničkog pretka.

Bratonožići, koji su smješteni između Morače i Male rijeke, po predanju ne pripadaju ovoj grupi, ali su susjedi Pipera i Kuča i tako čine sponu sa narednom grupom plemena. Jedna verzija predanja kaže da su potomci Đurđa Brankovića, a druga da su došli iz Bosne i Hercegovine.

Po *Skadarskom zemljišniku* iz 1416. godine, u selu Capenico je živio Marco Bratonese. A, po spisku plemena i katuna Zetskog zbora (u kome Bratonožića nema, a Kuči i Piperi su stavljeni jedni do drugih), može se zaključiti da: tada ili nijesu živjeli na današnjem području, ili nijesu bili plemenski/katunski organizovani, ili su zabilježeni pod drugim imenom.

Nije poznato da li je ime ovog plemena po porijeklu vlaško, slovensko, ili keltsko (od *Breton*-ci?, jer postoji i oblik Bretonožići), ali je jedno sigurno – ono ne potiče od čovjeka koji se zvao Bratonož (bili bi Bratonožovići), već je nastalo od oblika Bratonoža → Bratonožić.¹³³

Pripadnik Bratonožića je bio i Jovan Stefanović Balević, iseljenik u Rusiju, koji je 1757. sastavio kratak opis Crne Gore u kome je napisao da su Bjelopavlići, Kuči, Bratonožići, Vasojevići, Piperi, Rovčani, Moračani “од православнога народа српскога”, a sebe je smatrao “албано-черногорцем из Бретоножића”.¹³⁴

Među Bratonožićima ima nosilaca haplogrupa E-V13/E1b1b, G1, G2 i R1b, ali okosnicu plemena izgleda čine ljudi sa grupom Q2 (Andrijevića, Brskut).

¹³³ Zapanjujuće je koliko ljudi u Crnoj Gori ne zna kako su (jezički) nastajala prezimena. “Formula” je, inače, prilično jednostavna: Baba → Babić, Babo → Babović, Đurača → Đuračić, Đuričko → Đuričković, Čoso → Čosović, Čosa → Čosić, Miljan → Miljanović, Miljana → Miljanić, Šćeka → Šćekić, Šćek(o) → Šćeković, Vuka → Vukić, Vuk(o) → Vuković, Vukac → Vukčević, Rada → Radić, Rade → Radević ili Radović, Radič → Radičević... Dakle, muški oblik ide u -e/ović, a ženski u -ić. Takođe, i muška imena koja pripadnost daju uz nastavak -in (kao Musin, Đurin, Vujičin, Perin...) imaju završetak -ić (Musić, Đurić, Vujičić, Perić...).

¹³⁴ D. Vujović, Prilozi izučavanju crnogorskog nacionalnog pitanja, 175

*

Nasuprot predanjima prethodne grupe plemena, pretpostavka o raseljavanju Kuća, Mataguža, Tuza, Bitadosa i Bušata iz katuna Lješa Tuza stoji na mnogo jačim osnovama, jer o njima imamo jasnije i bolje podatke iz prve polovine XIV vijeka. Naime, iz *Dečanske povelje* (1330) se vidi da je Tuzov katun bio arbanaški i da se nalazio u planinama posjeda manastira Dečani. U potvrdi ove povelje taj katun je upisan poslije sela Kuševa u Zeti, a neka prezimena (i imena) se javljaju i u selu i u katunu – na primjer, Pavle Bušat i Đon Bušat. U katunu je bio i Petar Kuč, starješina roda od kog su, pretpostavlja se, nastali Kuči i, naravno, Lješ Tuz koji pripada rodu od kog su se razvili Tuzi. U istom katunu su pomenuti još i Mataguži, Lazorci i Bitadosi.¹³⁵

Kuči su, ako je suditi po sjećanju bratstava širom Crne Gore i Srbije, jedno od najvećih plemena na ovim prostorima. Zbog toga će mu biti posvećena posebna pažnja.

Predanje o nastanku plemena ne zna za podatke iz Dečanske povelje i govori da su Kuči potomci (istoriji nepoznatog) Gojka Mrnjavčevića, polubrata kralja Vukašina. Navodno je Gojko, s porodicom, *krajem XIV vijeka* napuštio Ovče polje u Makedoniji i nakon dugog puta stigao u područje Skadra gdje je, iscrpljen i star, umro. Njegov sin Nenad je, sa svojim sinom Grčom, još izvjesno vrijeme boravio u Skadru, a onda se, “nezadovoljan turskom upravom”, sa dijelom porodice, istočnom stranom Skadarskog jezera uputio na sjever. Nakratko se nastanio u okolini Ribnice/Podgorice u selu Kuči, a zatim dolazi u selo Bardanje pored Cijevne. *Već sredinom XV vijeka* (?!) se pominju Panta Grčin i njegovi sinovi: Lješ, Đurađ, Petar, Maro i Tiho. Iz Bardanja porodica prelazi u Hotska korita, a ubrzo u selo Orahovo i tamo se stalno nastanjuje, potisnuvši

¹³⁵ Dečanske hrisovulje, Miloš S. Milojević; GSUD knj. XII; BG 1880.

starosjedioce Bukumire koji “su (svi) poginuli u međusobnoj borbi”. Po mjestu ranijeg boravka Grča Nenadov i njegova familija od okolnog stanovništva bivaju prozvani Kuči i imaju presudnu ulogu u stvaranju istoimenog plemena.

Nešto kasnije se u Kuče doseljavaju Drekalovići koji, po jednom predanju, takođe vode porijeklo od Mrnjavčevića; po drugom su potomci nekog Drekala (?alb. = Andrija; ili, galamdžija /tur./) koji je u srodstvu sa Đerđom Kastriotom Skenderbegom; a po trećoj varijanti su bliski Klimentima.

Bilo kako bilo, na kraju su se od Drekalovog sina Lala razvila brojna kučka bratstva.

Za razliku od predanja [po kome su, eto, Mrnjavčevići iz nekog razloga zaboravili da su vlastela i prihvatili da ih zovu Kučima (iako nikakve veze nijesu imali s tim tada već brojnim bratstvom) samo zato što su kratko vrijeme živjeli u selu koje, opet, nije bilo kod Podgorice, nego na istočnoj strani Skadarskog jezera], istorijski podaci pružaju drugačiju sliku. Po njima, Kuči su kao rod postojali i u XIV vijeku (1330). U skadarskom kraju je 1416-te bilo četrnaest njihovih porodica (Alessio Cucci, Masi Cucci...), pa čak i pomenuto selo s tim imenom, ali bez porodica s tim prezimenom. U istoj oblasti su male zajednice obrazovali i Tuzi i Bušati, a svi su se ustalili sjevernije u Zeti u poretku: Mataguži, Tuzi, Kuči i Bušati.

Pleme Kuči je upisano 1455. godine u ugovoru sa Venecijom, a plemenska teritorija je zaokružena dolaskom Drekalovića, poslije 1485-te.

Ime Kuči (Cucci /Kući/) se objašnjava albanskim *kuq* /kuć/ = crven. Novija spajanja sa češko-slovačkim, slovenačkim, njemačkim... riječima od kojih su nastala prezimena Kučer (kočijaš), Kučera (kovrdžav), Kučan... su bez osnova.

Genetska “slika” ovog plemena je prilično jasna – haplogrupu E1b-Z16661 nose i stari i novi, i Kuči raznih vjera i nacija. Ipak, zanimljivo je da ima i bratstava koja su, po predanjima, iz Kuča, ali nijesu i porijeklom od Kuča. Ono što im

je zajedničko, a razlikuje ih od “plemenskih” Kuća, jeste slovenska haplogrupa R1a.

Mataguži – popisani u arbanaškom katunu manastira Dečani 1330. godine, a prvi su u spisku Zetskog zbora 1455.

Lazaro i Andrea Matagulsi su 1416. godine zabilježeni kao mještani sela oko Skadarskog jezera. Sredinom XV vijeka (1455) Mataguži su bili jaka ratnička družina i sporili su se sa Hotima oko međa. Trinaest godina kasnije su darovali zemlju manastiru svetog Nikole. Njihovi potomci iz nekoliko muslimanskih bratstava u okolini Podgorice pripadaju grupi J1.

Stanovnici današnjeg mjesta Mataguži su najvećim dijelom doseljenici iz okolnih krajeva: R1b, R1a, E-V13.

Tuzi su sjeveroistočno od Mataguža. Selo Tuzi u oblasti Skadra je 1416. godine bilo pod mletačkom vlašću i nije jasno da li je ono istovjetno sa Tuzima(?) /Tazide/ iz ugovora iz 1455. Po popisu iz 1497. godine u Zeti su stanovali Gornji Tuzi, a Donji su bili južno od Hota. (E-V13)

*

Sljedeća tri plemena, zajedno sa *Lužanima* koji su na tom prostoru živjeli i prije njih, nalazila su se između Onogošta i Podgorice, a bili su i dio Zetskog zbora 1455. godine.

Prvi po redu su bili **Malonšići** u čijem imenu istraživači prepoznaju albanski korjen *mal-* /planina, gora/, ali će prije biti da je prezime nastalo od imena Malonša (← grč. μήλον = jabuka). Njihovi katuni su se nalazili na Veljem i Malom Garču, a zimi bi boravili na obalama Matice, Sušice i Zete. Smatralo se da su porijeklom iz oblasti Drima. Gusman Malonci je 1416. popisan u Skadarskom zemljišniku, a u kotorskim aktima iz prve polovine XV vijeka imamo osobe s prezimenom Maloncich i pleme “Malonsichis de Genta”.

U narednom periodu su se raspali i prestali da postoje kao pleme, a na njihovoj postojbini su se ubrzo formirale grupe bratstava **Komani** i **Bandići** sa neslovenskim imenima koja su novi stanovnici samo preuzeli/naslijedili.

Pojedinci iz Komana, ili ljudi s tim prezimenom, prisutni su u kotorskim dokumentima počev od 1326. godine, a u okolini Skadra je 1416. živio Giergi Comanni.

Genetski nalazi muškaraca iz Bandića i Komana pokazuju prisustvo I2a1 (iz plemena Ozrinići i rod Bezdanovići), J2a (← Cuce?) i E1b bratstava.

Sjeverozapadno od Malonšića su bili i ostali **Bjelopavlići**, koji po jednom predanju vode porijeklo od Bijelog Pavla – sina Leke Dukađina(?!). Drugi Lekin sin se zvao Gaš(i) i od njega su albanski Gaši, ili Gašani. Pavle se po dolasku u dolinu Zete naselio među Lužanima, koji su “svi postradali u međusobnoj borbi”, a njegov rod se razvio i napredovao.¹³⁶

Bjelopavlići su, kao družina, prvi put pomenuti 1411. godine sa Ozrinićima, Maznicama i Malonšićima. Sljedeći put su pripadnici tog plemena (među njima i jedan potomak Pavlovog sina Dmitra -?!) zabilježeni 1444. godine nešto istočnije od sadašnje teritorije, a 1455-te su navedeni u spisku Zetskog zbora. Pet godina docnije (1460), vojvoda Stefan Crnojević je pisao Mlečanima da je “Despoti de Servia” tri puta protiv njege slao “vojsku sastavljenu od Turaka i Hrišćana” (...Turchi et Christiani) i izjavio da su se “oni iz Zete” (queli de Xenta) dobrovoljno predali Veneciji, “a to su plemena i katuni: Malonšići, Pješivci, Bjelopavlići i Lužani.”¹³⁷

Osim Dukađinaca, istaknutija porodica u Bjelopavlićima su bili i Bubići, potomci Bube koji je došao “među Lužane

¹³⁶ Svrha navođenja predanja u ovoj knjizi je formalne prirode – da se vidi da li se, i koliko, slažu narodno pamćenje i DNK nalazi. Prednost naravno ima genetika koja, za sada, potvrđuje vijesti iz istorijskih (srpskih) izvora.

¹³⁷ Ljubić, Listine X, 150-151

u Martinićima u XV veku iz Hota”. [Postoje i verzije po kojim je Buba bio sin, ili unuk Bijelog Pavla.]

Iseljavanja i doseljavanja je svakako bilo i kasnije, a početkom XX vijeka su bratstva koja “ne vode porijeklo od Bijelog Pavla” u Bjelopavlicima činila skoro jednu trećinu.

Testirani, “pravi”, Bjelopavlići (uključujući i Bubiće) čine većinu u plemenu – E-V13 (Z16988). Na drugom mjestu je grupa I2a, a nađe se i poneko I1a, J2a, R1a, pa i J1 bratstvo.

Na području između Ozrinića/Čevljana i Bjelopavlića, na granici između “Brda” i “stare Crne Gore”, formirali su se **Pješivci**. Teritorijalno su zaokruženi prije dolaska Turaka, jer je Ivan Crnojević odredio “među između Kčeva i Pješivaca”, a 1492. godine je Đurađ Crnojević zahtijevao da se nađe “međa stara”.

Prvi put su pojedinci iz ovog plemena pomenuti 1431. godine (de Plesivich de Genta) u kotorskom dokumentu u vezi jednog braka, a 1455. ih nalazimo na spisku zetskih plemena, odmah iza Lužana, Malonšića i Bjelopavlića.

Po predanju, predak Gornjih Pješivaca, knez (a, ponegdje i vojvoda) Bogdan Potolić je došao iz (danas albanskog) plemena *Gruda* “poslije Kosova”. Takođe je zabilježena i priča da su “bila dva brata, Bogdan i Grujica”, i da su od Grujice Grude, a od Bogdana Pješivci.

Donji Pješivci potiču iz Komana, Kuča, Cuca..., a došli su u raznim periodima. Doseljenici su zatekli starosjedioce Lužane (“od kojih potiče jedan manji broj porodica”), a prije njih su tu živjeli Španji, “nesrpsko stanovništvo”.

Istorijska veza (gornjih) Pješivaca i Gruda je postojala i u XVII/XVIII vijeku. Tada se u turski grad Nikšić doselilo nekoliko uglednih familija iz ovog albanskog “fisa”. Ti ljudi i Pješivci su se, po Petru Šobajiću (Nikšić, 66), “svojatali” i uzajamno pomagali i u miru i tokom određenih sukoba u gradu. Ali, ispostavilo se da je genetska veza i predaleka i pretanka –

Pješivci su porijeklom mnogo bliži Cucama i (cuckom) dijelu Krivošijana.

DNK potvrđuje srodnost gornjopješivačkih bratstava – J2a, a zabilježena je i haplogrupa Q2 (kod bratstva iz Vitasojevića, “Štekojevići”, koje je genetski blisko Bratonožićima).

Što se **Gruda** tiče, testirani imaju grupu J2b (i manji broj E-V13 predstavnika), a istu grupu nose i neka nealbanska bratstva iz Podgorice i Zete.

Par riječi o haplogrupama J2a i J2b

U uvodu knjige je naglašeno da grupe J2a1 i J2b1/2 na Balkanu ne treba povezivati sa “uticajem osmanskog carstva”, jer su one tu već hiljadama godina. [U radu *The Genomic History of Southeastern Europe*, Mathieson et al. 2018, su obrađeni nalazi i za J2a1 L26 (Mađarska) i J2b2 L283 (Hrvatska).] Istina je da razne varijante ovih haplogrupa nose i ljudi u Turskoj (mada *ne i originalni Turci – Oguzi* /Q-L712 ?/ koji su u Anadoliju stigli u XI vijeku), zatim neki Arapi, Kurdi..., ali su one najviše zastupljene u oblasti Kavkaza (Inguši), pa kod Izraelaca, Italijana, Grka, Libanaca i drugih Mediteranaca.

Kad se uzmu u obzir nedavna Y-DNK studija (koja je otkrila da su “J2a ljudi” bili nosioci Minojske i Mikenske kulture)¹³⁸, a onda i trenutna rasprostranjenost i koncentracija haplogrupa J2a i J2b u jugoistočnoj Evropi, zaključuje se da one odražavaju prisutnost muških linija nekadašnjeg grčkog i istočnomediterranskog stanovništva koje je nekada, više, ili manje davno bilo prinuđeno da se zbog nečega, ili nekoga (pred Slovenima i Avarima?) povuče prema današnjoj Albaniji, ali ne treba smetnuti s uma ni to da su neke grane mogle doći i sa rimskim vojnicima i doseljenicima – ovo se posebno odnosi na haplogrupu J2a-M92>S8230>Z38463 u Crnoj Gori.

¹³⁸ Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans, Iosif Lazaridis et al.; 2017. Nature

Međutim, mora se istaći da sadašnji Italijani i Crnogorci (ili, preciznije, plemenski Pješivci, a uz njih i neki od testiranih Krivošijana i Cuce) koji pripadaju grupi J2a-M92-S8230, potiču od čovjeka “M67” koji je živio na Kavkazu. Njegovi potomci (Z500 i M92) su početkom bronzanog doba (2200-700 p.n.e), ili još i ranije, preko Anadolije stigli na prostor stare Grčke, a onda do Apeninskog poluostrva i, konačno, provincije Prevalis.



Pored ove, u Crnoj Gori imamo i nosioce još starije grane J2a-Z6065 (Sotonići, Crmnica), pa podgrupe J2a-L70 i nekoliko varijanti haplogrube J2b.

*

Posljednja oblast koja će biti ukratko obrađena u ovom dijelu je **Morača**. Dijeli se na Donju i Gornju. (Rovčani će biti opisani u sklopu plemena Nikšići.)

Donjomoračani se dalje razdvajaju na “stare” i “nove”. Ovih prvih ima manje i od došljaka su nazivani Macure.

Nove Moračane čine dvije grupe doseljenika: Braunovići koji su “stigli iz Kuča” (ali nijesu *od* Kuča) i “Bogićevci” čiji je predak došao “iz Hota” u XV/XVI vijeku. Pretežni dio današnjih stanovnika Crne Gore porijeklom iz Donje Moračine, po predanju, potomci vojvode Bogića.

U Gornjoj Morači su naseljene porodice iz Vasojevića, Pješivaca, Ozrinića, Hercegovine...

Po DNK nalazima, Bogićevci nasljeđuju haplogrupu R1b. Dio doseljenika iz Rovaca i drugih bratstava nosi I2a1, Braunovići su J2b, a starosjedioci iz Đuđevine E-V13. U gornjoj Morači je kod nekoliko (ne)srodnih bratstava utvrđena haplogrupa G2.

[O Macurama postoje različite pretpostavke – Sloveni, Arbanasi... U Poljskoj postoji i etnička grupa Mazuri. Prezime

Macura je rašireno po Dalmaciji, Bosni... Testirani iz tog roda imaju germansku haplogrupu I1a.]

Komentar: Većina ovih plemena se zvanično javlja u izvorima/dokumentima otprilike u XIV vijeku. Vasojevići su se u Lijevu rijeku doselili možda početkom XV-og, a zaokruživanje teritorija je nastavljeno i u sljedećem stoljeću, pa i kasnije (na primjer, Moračani). S druge strane, neka plemena su se brzo raspala (Malonšići) i stvorene su nove grupe bratstava. Takođe se jasno vidi i da su plemena (uz jedan, “hercegovački” /?/, izuzetak) izrasla iz (mnogo) ranije formiranih katuna u planinama Zete, ili današnje Albanije, a *Skadarski zemljišnik* nam govori da su ljudi iz obrađenih plemena 1416. godine živjeli i u selima oko Skadarskog jezera.¹³⁹

DNK analiza bratstava i plemena pokazuje:

a) različito porijeklo Ozrinića od ostalih “bratskih” plemena iz predanja;

b) genetsku posebnost i istorodnost Pješivaca (J2a);

c) genetsku posebnost i istorodnost Moračana Bogićevaca (R1b Z67);

d) dominaciju grane Z2705-Y32147 haplogrupe R1b u Piperima;

e) prisustvo kavkasko-alpske haplogrupe G2 u Morači i sibirske Q2-BZ3000 u Bratonožićima;

f) vezu između najvećih plemena u jugoistočnoj Crnoj Gori (Kuča, Vasojevića i Bjelopavlića, stim što su ovi u središtu i stariji i odvojeniji) i otkriva nadmoćnost *tračko-afričke* (a ne “albanske”) haplogrupe E-V13 – što je u skladu sa istorijskim podacima iz prethodnog poglavlja knjige.

¹³⁹ U istom popisu su i Alessio i Nicha Gruda, Dmitri, Giergi i Jon Cacharichi, a tu su i predstavnici “starinaca” iz raznih predanja: Pali Lusani, Alessio i Giergi Buchemir, Alesio Span.

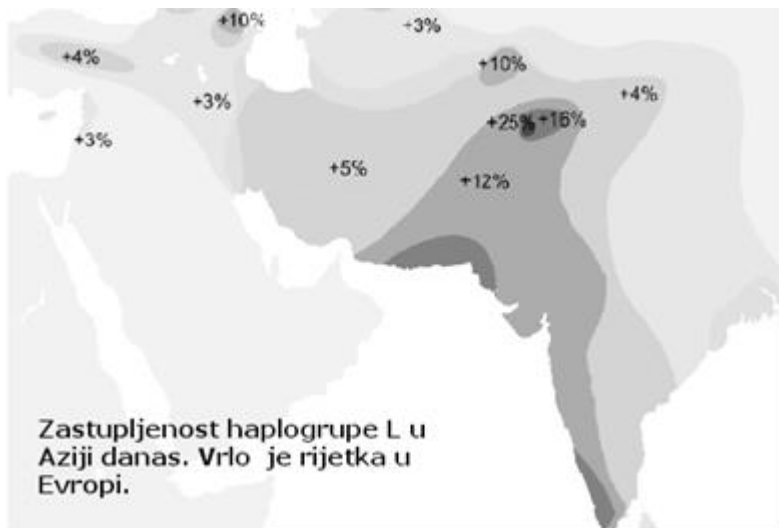
Stara Crna Gora

O ovom dijelu Crne Gore je puno toga napisano, ali se u stvari malo zna. Kad se sve sabere i oduzme, sve to donekle liči na priču zetskih i brdskih plemena, ali je i znatno komplikovanije. Čini se da je na taj prostor došlo mnogo rodova, ili pojedinačnih porodica sa raznih strana tokom XV-og, ali i kasnijih vjekova. U predanjima se pominju Bosna, Hercegovina, Albanija, Srbija, kao i drugi krajevi današnje Crne Gore.

Prvobitna Crna Gora je, manje ili više, uvijek bila povezana s primorjem. Dijeli se na Katunsku, Riječku, Crmničku i Lješansku nahiju. Inače, odomaćeni termin “nahija” ulazi u upotrebu tek sa dolaskom Turaka.

O nekim plemenima *Katunske nahije* je već bilo riječi (Ozrinići, Pješivci, Komani). *Zagarac* je takođe bio dio teritorije Malonšića, ali je današnje stanovništvo, po predanju, došlo iz Gacka/Čarađe, Bratonožića...

Testirani Zagarčani nose haplogrupe E1b (← Cuce) i L1b (← Bratonožići). [L1b je evropska grana azijske haplogrupe L.]



Do XV vijeka su u Katunskoj nahiji bili samo katuni i žitelji su, po darovnici Ivana Crnojevića cetinjskom manastiru, “били специално пастухи (*пастури*) или, как они прије звали се Влахи и Арбанаси.” (Rovinski, Crna Gora II, str. 29) Sa katuna su stočari zimi silazili u župske predjele i primorje i na taj način su Vlasi i Arbanasi dolazili u dodir sa Kotoranima, Budvanima i Slovenima. Iz ovih katuna “planine Crne Gore” su, po mletačkom pismu iz 1435. godine, porijeklom Paštrovići i Reževići (omnes Pastrouichios et Reseuichios qui descenderunt de Monte Zarnagore).¹⁴⁰

U ovoj oblasti ima više neslovenskih toponima: Ljug, Lunjic, Verna, Rijen, Trokujev do, Jušin do, Lucinj, Štek, Sore, Setin, Kabasi, Plate, Antera...

Stalna mjesta boravka u Katunskoj nahiji se formiraju tek od XV vijeka. Doseljavanje koje je tada uslijedilo bilo je tako brzo i masovno da su se starinci (očigledno i sami izmiješani i malobrojni) uskoro izgubili među pridošlicama.

Njeguši (Negusi) se javljaju 1435. godine u dokumentu vezanom za Đuraševiće, ali ne može se reći da li je u pitanju mjesto, pleme, ili oboje.¹⁴¹ Početkom XX vijeka (po Erdeljanovićevim podacima) u Njegušima je bilo 25 bratstava sa 442 porodice, a od toga je 68 zetskih, 207 iz Hercegovine, 53 iz drugih crnogorskih nahija, 16 iz stare Srbije i 8 iz Brda... Četvrtina plemena je, navodno, nastala od Heraka i Raiča, dva brata koji su “došli iz Banjana (planina Njogoš, a prije toga iz Bosne) u XV vijeku”.

Genetski nalazi pokazuju, za sada, 100%-no prisustvo haplogrupe I2a kojoj pripada i testirani Petrović – Njogoš.

U *Cetinjskom* plemenu su živjele 203 porodice doseljene iz Zete i 206 porodica iz Hercegovine.

¹⁴⁰ Giuseppe Valentini, Acta Albaniae Veneta, Pars II, XV, 135

¹⁴¹ Listine IX, 85

Vlaška crkva na Cetinju, kao ustanova sjedelačke kulture, podignuta je ~1450. godine, a njeno osnivanje se vezuje za Ivana Borojeva i njegove sinove koji su se, po tradiciji, doselili na Cetinje sa Zlatibora, iz oblasti Stari Vlah. Za Zećane koji su tu izdizali, ili došli kasnije, to je bila crkva “nekih Starovlaha”, a Borojevo potomstvo se i danas označava kao “vlaško”. Međutim, genetika se nije složila sa ovom (od susjeda nametnutom!) etničkom odrednicom. Naime, jedini (u ovom trenutku) testirani pripadnik ovog roda je nosilac haplogrupe R1a. Šta to zapravo znači?

Pa, može da znači (pod uslovom da je nasljedna linija stabilna) da “Vlašku” crkvu nijesu podigli “stari Vlasi”, nego ljudi (Sloveni) doseljeni iz oblasti *Stari Vlah* u Srbiji i koji su shodno tome prozvani “*Starovlasi*”.

Na suprot Borojevićima, u istorijskim izvorima iz XV vijeka neka katunska plemena su zaista označena kao vlaška. To su bili već opisani Ozrinići, a pored njih i *Bjelice* koje su Dubrovčani 1430. naselili u planinama iza Konavala (“...quod istis Vlachis de Zenta Bielize, qui offerunt venire habitatum Planinas nostras”).¹⁴² Ipak, po predanju, preci sadašnjih *Bjelica* su, kao i *Bajice*, porijeklom Orlovići iz okoline Gacka.

Testirane *Bjelice*, *Milići* i *Predišani*, kao i njihovi hercegovački i golijski ogranci, nasljeđuju haplogrupu E1b i čine poseban “rod Z19851” kome pripadaju i *Nenojevići* iz *Bajica*, *donjokrajci* iz Cetinja i “*cucki*” *Zagarčani*.

Današnji *Ćeklići* su došli iz *Bjelopavlića*, *Kuča?*, *Gacka*... Po dostupnim rezultatima, predstavnici nekoliko srodnih porodica iz *Ubala* nose haplogrupu R1a; *Kaluđerovići* i oni koji od njih potiču su E1b, a jedno starije bratstvo, sada naseljeno u *Potarju*, je J2b.

¹⁴² K. Jireček iz Dubrovačkog arhiva – *Libri Raguzini 1427-1432*

Početak XX vijeka u *Cucama* je bilo 20 bratstava i 560 porodica.¹⁴³ Najveći dio potiče od ljudi koji su doselili iz Hercegovine (?, takođe “Orlovići”), Kuča... nakon XV vijeka.

Do sada testirane Cuce su pretežno haplogrupa J2a, a ista podgrupa J-M92-S8230 je nađena i kod pješivačkih bratstava. Ostatak plemena je E1b (po predanju iz Kuča /Nikoljdan/, ali nijesu *Kuči*, nego isti rod kao Bjelice i Mataruge) i L1b /pretpostavlja se, jer još nema DNK nalaza/.

Istočno od Katunske nahije je *Crmnica* sa Krajinom koja se prvi put pominje u darovnicama srpskih kraljeva (XIII vijek) Vranjinskom manastiru. Jedna od tih povelja je i ona u kojoj se Arbanasima brani da tu zimuju. Zbog toga se ranije i pretpostavljalo da su, pored Slovena koji su tamo stalno živjeli, i Arbanasi iz katuna zimovali u Crmnici – posebno oni sa Rumije i iz Krajine.

Dio Crmničana je, po predanju, doseljen iz Vasojevića (XV-XVI vijek). Etnografi su potvrdu za to nalazili i u činjenici da se u Crmnici nalaze selo Limljani i Limska rijeka, a takođe i selo Pepići na Sutormanu – isti/slični nazivi postoje i u Vasojevićima i neslovenskog su porijekla, za razliku od testiranog “vasojevićkog” bratstva. [Lim/Ljuma znači rijeka, a nadimak Pepa (→ Pepići) je albanska varijanta imena Josip.]

Ostali rodovi kažu da su porijeklom iz Bosne, odnosno Blagaja kod Mostara, primorja, Hotske gore, Mirdita, Kuča, Katunske nahije, Skadra...

Ovo je genetski raznorodna oblast i zastupljene su haplogrupe R1b (Trnovo, Brčeli), G2 (Limljani), R1a (Dupilo) i J2a (Sotonići).

Sljedeća crnogorska nahija je *Riječka*. Osnovu ove oblasti čine mjesta/plemena: Ceklin, Ljubotinj, Kosijeri i Građa-

¹⁴³ Sve brojke su iz knjige *Stara Crna Gora*, Jovan Erdeljanović.

ni. Njihova imena nijesu rodovskog karaktera, a stanovništvo je iz različitih krajeva.

Na Ceklinu ima porodica koje su se doselile iz okoline današnjeg Danilovgrada, zatim Klimenata, a pojedina bratstva se svojataju s Piperima, od kojih su neki na tom prostoru i pomenuti u poveljama Ivana Crnojevića.

Po predanju, Ljubotinjani potiču iz Sarajeva(?), Srbije, Mrkojevića, Paštrovića..., Kosijeri su najvećim dijelom iz Pipera, a Građani su stigli iz “stare Srbije”.

Toponimi neslovenskog (albanskog) porijekla u Riječkoj nahiji: Vreleza, Frnculja, Bazagur, Šenćet, Gropeza, Fana, Šunta...

Predstavnici ovih plemena (većinski) pripadaju različitim granama haplogrupe I2a1; zatim haplogrupi R1b (Ljubotinj); a, pored njih, tu su i R1a i E-V13 (Dobrsko selo).

Oblast koja se od Katunske nahije spušta prema ravnicama uz Moraču zove se **Lješanska nahija**. Prema tradiciji, ova nahija je dobila ime po doseljenicima iz grada Lješ (Alessio) u Albaniji. Vrijeme njihovog dolaska nije precizno utvrđeno, ali se to, po starijim istraživačima, nije moglo desiti prije XV vijeka – kad su Turci zauzeli Lješ. I u toj nahiji postoji jedan broj starobalkanskih naziva sela i mjesta: Goljemade, Releza, Kornet, Buronje, Beri, Krusi...

U Krusima su nastanjeni doseljenici iz Kroje (sjedište kuće Kastriota), a u drugim selima žive potomci Kastrata. Novi stanovnici nijesu nadvladali starosjedioce i primorali ih da se sele, što možda govori o njihovoj etničkoj identičnosti, ili sličnosti.

Po DNK rezultatima, najbrojnija su I2a1 bratstva porijeklom sa Čeva (Velestovo) i drugih oblasti, a testirani iz Zagore i Krusa su E-V13.

*

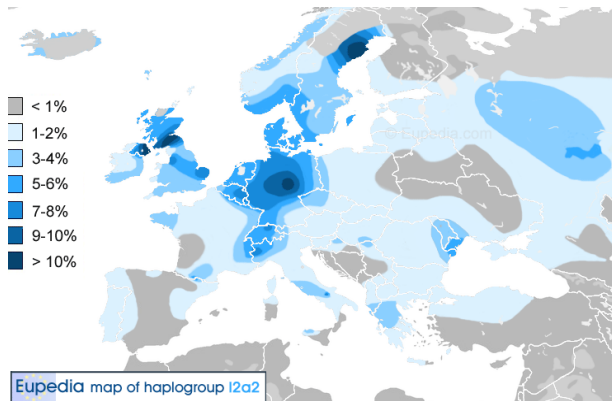
Komentar: Većina starocrnogorskih plemena nema rodovska imena, jer nemaju ni one pojedinačne, zajedničke pretke – nastala su udruživanjem više različitih rodova. Izuzeci su J2a Cuce i Pješivci, I2a Ozrinići i E-V13 Bjelice.

Na osnovu postojećih genetskih nalaza se jedino može reći da su muškarci mahom neslovenskog porijekla, ali i da su R1a bratstva postala od više nesrodnih predaka koji su tokom XIV-XV vijeka napuštali zetsku i skadarsku ravnicu, ili došli (kasnije) iz Raške i Hercegovine.

Primjetno je i da jedan broj katunskih bratstava svoje porijeklo vezuje za Čarađe (Golija) i porodicu (Pavla) Orlovića. Vjerodostojnost ovog/-ih predanja je narušena činjenicom da, po za sada dostupnim podacima, postoje dvije genetske grupe koje se smatraju nasljednicima Orlovića – jedni su nosioci haplogrupe E1b1b/E-V13 (Bjelice, Nenojevići...), a drugi italo-rimske varijante grupe J2a1 (Cuce/Krivošijani). Takođe, utvrđeno je i da su Bjelicama bliska E1b bratstva na prostoru Bileće, Gacka, Golije... došla iz Crne Gore (a ne obratno), kao i da su J2a Cuce u vezi sa Pješivcima?!

*

Za kraj ovog dijela knjige ostavljeni su Paštrovići koji su takođe raznorodna skupina i pripadaju haplogrupama I2a1, R1b /← Piperi/, G2, E1b i **I2a2** (Davidovići ← Crmnica).



Današnja rasprostranjenost i učestalost haplogrupe I2a2.

Prije 7-8000 godina to je bila dominantna varijanta grupe I2 na istočnom Balkanu i u istočnoj Evropi.

IV

STANOVNIŠTVO SJEVEROZAPADNE CRNE GORE

Sjeverozapadna polovina Crne Gore (lijevo od Orjena, Pustog lisca, Ostroga, Morače i Komova) obuhvata teritoriju koja je nakon raspada srpske srednjovjekovne države pretežno bila pod bosanskim vladarima, ili srpskim despotima. Dio tog prostora je ranije pripadao dioklitijskoj državi i zajedno sa Zahumljem i Travunijom činio je prirodnu cjelinu i u geografsko-istorijskom i u etničkom smislu – to su one *pomorske zemlje* iz titula i povelja srpskih, bosanskih i zetskih vladara.

Po već navedenim predanjima zaključuje se da je i veliki broj (staro)crnogorskih bratstava upravo porijeklom iz oblasti koja se od druge polovine XV vijeka zove Hercegovina.

Što se “Zatarja” tiče, ono je do 1459. godine bilo dio “srpske zemlje”, a zatim je, sve do prvih decenija XX vijeka, u sastavu turske države (Novopazarski sandžak).

Međutim, vidjeli smo da su se (kad je sastav stanovništva u pitanju), u odnosu na period X-XIV vijek, desile velike promjene. Istočni dio Potarja i crnogorsko Polimlje su danas skoro u potpunosti naseljeni narodom neslovenskog porijekla koji ***nema ni etničke, a ni kulturne veze sa srednjovjekovnim žiteljima tog područja*** – onima koji su gradili srpsku državu i podizali crkve i manastire u Bijelom polju, Budimlji...

Slično je i s ostalim krajevima današnje Crne Gore.

Riječ-dvije o Hercegovini... U svijetu vjerovatno nema manje istorijski bitnog geografskog pojma, a da mu se pridaje veća “težina”, nego što je slučaj sa ovim dijelom crnogorske i susjedne joj države. Naime, neki ljudi koji danas žive u Pivi, Drobnjaku, Banjanima... sebe ne smatraju Crnogorcima i to, između ostalog, obrazlažu rečenicom: “Ovo je bila (stara) Hercegovina”, govoreći time da ta (i druga) plemena nijesu bila sastavni dio “Crne Gore” – one prvobitne od četiri nahije.

Nesporno. Ali, to ne bi trebalo da bude nešto čime se ljudi ponose i što bi trebalo isticati. Par činjenica:

Stefan Vukčić – Kosača je 1435. godine, poslije smrti svog strica, postao “veliki vojvoda Huma”, a 1448. je počeo da nosi titulu “herceg humski i primorski” (ubrzo izmijenjenu u “herceg od svetoga Save”), ali, formalno je do kraja života ostao “veliki vojvoda rusaga bosanskog” /staromađarski: *úrú-szág* = zemlja, država/. Po njegovoj smrti (1466), Turci osvajaju Stefanovu zemlju i daju joj ime Hercegovina/Hersek. [Više u: *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Sima Ćirković]

Evo šta to, u stvari, znači:

U drugoj polovini XV vijeka *nastaje ime Hercegovina* ili, tačnije, Hercegovački sandžak, i tada istovremeno *prestaje istorija* te oblasti. To je samo dio turske države u kome su duže od 400 godina stanovnici bili, manje-više, lojalni podanici koji su plaćali harač, kulučili i sve do XIX vijeka bili i sastavni dio turske vojske u ratovima, ali i *pohodima na staru Crnu Goru*. Kao izuzetak se jedino mogu navesti godine austrijsko-turskih i mletačko-turskih ratova tokom kojih su “hercegovačka” plemena (Nikšići, Banjani i Drobnjaci) imala određenu ulogu boreći se na strani Austrije i Mletačke republike.

I, upravo ta odrednica “hercegovačka *plemena*” je ono što ih je jasno izdvajalo od ostatka Hercegovine – na prostoru zapadno od Drobnjaka i Banjana nije bilo plemena! Da su bili ponosni na to što žive u turskom sandžaku koji se zove Hercegovina, niti bi vjekovima insistirali na plemenskoj organizaciji i tradiciji (koja je zaštitni znak jedne druge, njima očigledno bliskije teritorije), niti bi se tukli s Turcima.

Ono što im je bilo zajedničko sa velikim brojem rodova i katuna zabilježenim u izvorima/dokumentima XIV i XV vijeka na terenu od Gacka i Bileće pa sve do Velebita i Dinare jeste ista etnička oznaka – ne mali dio stanovništva Hercegovine činili su Vlasi, koji su više puta pominjani i kad je bilo riječi o starocrnogorskim plemenima.

Prije nego pređemo na istorijsko-genetsku analizu plemena zapadne Crne Gore, moramo se bolje upoznati sa Vlasi-ma. Ko su bili ti ljudi?

“Nomades Illyrici, quos Valachos vulgo dicunt”¹⁴⁴

Među istraživačima preovladava mišljenje da etnonim Vlah potiče od *Volcae* – imena velikog keltskog naroda sastavljenog od različitih plemena iz III vijeka p.n.e. [Volcae je nastalo od velškog *gwalch* = soko, ili galskog *uolco* = vuk.] Ovo ime su Germani (u obliku Walhaz) koristili kao opštu oznaku za Kelte, a potom i za Romane, jer su se te dvije kulture vremenom stopile u Valoniji (Belgija), Francuskoj, Italiji... Tako je dobijeno englesko *Welsh* za Velšane, flamansko-holandsko *waalsch* /va:lš/ za Valonce, njemačko *welsch* /velš/ za Francuze, mađarsko *Olasz*, ili poljsko *Włosi* za Italijane...

Takođe se smatra da je taj naziv ušao u grčki jezik posredovanjem balkanskih Slovena, koji su ga od Germana preuzeli u obliku Walh ili Walah sa značenjem Roman/stranac.¹⁴⁵

Što se istorijskih pomena Vlaha tiče, neki istoričari ih prepoznaju i u ljudima koji su se zvali *Lachmienses* (živjeli na Sinaju) iz vremena cara Justiniana I (527-565). Međutim, na Balkanu, Vlasi se prvi (?) put javljaju u grčkim izvorima 976.: “...παρά τινῶν Βλαχῶν ὀδιτῶν” (Skilica), a Kekavmen, u djelu *Strategikon*, “Vlaški rod” (Βλαχῶν γένος) izvodi od Dačana i Besa koje je pobijedio car Trajan i koji su “obitavali najpre pored reke Dunava i Save... gde od skora žive Srbi...”.¹⁴⁶

U XII vijeku pisac *Kraljevstva Slovena* u gl. V opisuje osvajanja Bugara i kaže da su poslije Makedonije zauzeli: “čitavu provinciju Latina, koji su se u to vrijeme (X vijek) zvali

¹⁴⁴ “Ilirski nomadi/stočari koji se obično zovu Vlasi” – Ludovik Tubero (1459-1527); *Commentariorum*, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 225.

¹⁴⁵ Ovo značenje je potvrđeno i u ovoj knjizi, ili preciznije, u putopisima iz XVI vijeka vezanim za današnju Rumuniju. (Strana 207)

¹⁴⁶ Zef Mirdita, *Balkanski Vlasi u svijetlu podataka bizantskih autora*, ZG 1995; Jovan Skilica, *Vizantijski izvori* III, 75-6; Cecaumeni *Strategicon*, 74 (nastao 1075-78); Записки Историко-филологического факультета императорского С.- Петербургского университета; 1896.

Romani, a sada se nazivaju Morovlahi, odnosno crni Latini.” (...Prouinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Moroulachi, hoc est nigri Latini, vocantur.)

Od tada Vlahe ili Morlake sve češće počinjemo da srećemo u ćiriličnim i latiničnim dokumentima vezanim za zapadni dio Balkana, a onda od XVI vijeka postepeno opet nestaju sa istorijske scene, da bi danas, pod tim imenom, “preživjeli” samo u malim enklavama u Srbiji, Bugarskoj, Istri...

Ovaj narod je živio (zapravo, i *danas živi*) na velikom prostoru od Jadranskog do Crnog mora u manjim ili većim zajednicama, ali je samo u oblasti nekadašnje Vlaške, danas Rumunije, uspio da stvori državu. Kao što je rečeno, Vlasi su bili izraziti stočari nomadi koji su lako prelazili velike razdaljine, mada su se bavili i drugim djelatnostima, obično vezanim za prevoz robe. Ljeti su boravili u katunima na planinama, a zimi se spuštali u primorske oblasti i niže “župske” predjele.

O njihovom porijeklu (jer sam naziv Roman o tome ne govori mnogo) se iz istorije zna malo, ali zato sva dosadašnja analiza upućuje na to da su balkanski Vlasi, kao i Arbanasi, (bili) potomci Ilira, Tračana, rimskih doseljenika... I, već sada je izvjesno da se genetska razlika između Vlaha i Arbanasa ogleda(la) prvenstveno u zastupljenosti haplogrupe I2a1.

Naravno, ovo ne odgovara mnogima iz ex-Jugoslavije danas, a nije drugačije bilo ni u prošlosti.

Zbog toga što su u XIV i XV vijeku zapadnobalkanski Vlasi govorili slovenski jezik i imali i dosta slovenskih imena, kao i zbog činjenice da su u srednjem vijeku većinom bili stočari, za mnoge naše istoričare i etnografe oni nijesu bili etnička, nego socijalna kategorija – tačnije, bili su *vlasi*, ili “Srbi-stočari”, nasuprot kojima su postavljeni “Srbi-zemljoradnici”.

Međutim, ove podjele nemaju apsolutno nikakvog utemeljenja u istoriji i posljedica su nacionalno-ideoloških težnji iz XIX i XX vijeka, neznanja i, zašto da se ne kaže, elementarnog profesionalnog nepoštenja.

Iako su “zapadni” Vlasi, živeći stoljećima u dodiru sa Slovenima, usvojili slovenski jezik i bar donekle se prilagodili postojećim uslovima, oni su *i po imenu i porijeklu* bili isti kao oni iz kneževine Vlaške (Rumunija) i dosljedno su razlikovani u pravnim i ostalim dokumentima nastalim u srpskoj državi i susjednim zemljama od XIII do XVI vijeka. Da Vlasi i Srbi nijesu bili isto (djelovi istog naroda) može se zaključiti već iz povelja nastalih u periodu 1200-1250. Na primjer:

- Stefan Nemanjić, 1215.: “И да не емле србин влаха без суда...” (U latinskoj verziji Vlah je Dubrovčanin.)

- Ban Matej Ninoslav 1232-34. potvrđuje povelju bana Kulina: “да ходе власи слободно, тако како су у бана кулина ходили... ако вјерује србин влаха да се при пред кнезом: ако вјерује влах србина да се при пред баном а иному влаху да не буде изма...” , a slično je zapisano i 1240. godine u povelji Dubrovniku.¹⁴⁷

I već citirane dioklitijsko-zetske povelje iz druge polovine XIII vijeka pokazuju da su Vlasi razlikovani od Srba, ali i Arbanasa, kao potpuno ravnopravna grupa.

Još izričitija i potpunija u tom smislu je povelja kralja Milutina manastiru sv. Đorđa (*Skopska hrisovulja*, 1330.) koja propisuje: “И панађур (ваџар), прежде уреждени светим Романом царем да стаје новембра 8... И сваки кто приходи на њ, љубо Грк или Блгарин или Србин, Латин, Арбанасин, Влах, да дава законују царину, јакоже у Хтетови и у Грачаници и по всех црквах иних”.

Dečanska povelja, kao i ranija svetostefanska, sadrži odredbu: “Србин да се не жени у Влаха, а ако се ожени да је води у меропхе...” која dovoljno govori sama za sebe, iako su razlozi za nju bili, prije svega, ekonomske prirode. (Aleksandar Solovjev, *Odabrani spomenici srpskog prava*, 80-1, 93, 114)

¹⁴⁷ Stare srpske povelje i pisma I, 3 (prethodna, Stefanova povelja), 6, 8-9

Ista “praksa” je održavana i u drugim dokumentima iz XIV i XV vijeka. Evo još nekoliko citata koji to potvrđuju:

- Kralj Dušan, prilikom ukidanja carine u/na Trebinju, 1345. godine, određuje da se ne uzima nikakav dohodak: “ни трговцу дубровачком ни влаху ни србину...”.

- Vlastelin Ivanko Probištović je 1350., uz potvrdu cara Dušana, u Štipu sagradio crkvu i priložio joj “otroke” među kojima su bili: “Маноо Влах, и Ђин Арбанасин... и Драгослав Влах... Драгослав Србин с братом...”. (Spomenici, 151)

- Knez Lazar 1387. u potvrdi povlastice cara Dušana: “И ко жели ићи из моје земље у дубровник или србин Или влах Или чи год човјек...”.

- Knez Grgur Vukosalić u vezi carine na Stonu, 1416.: “...тко год греде у стон или дубровчанин или влах или србин или тко ини и такође из стона да плаћа царину...”.¹⁴⁸

I, konačno, jedan hrvatski dokument pisan ćirilicom. U Klisi, 18. marta 1436. godine, hrvatski ban Hanž Frankopan (Frankapan) knez Krčki, Modruški, Cetinski i Kliški, potvrdio je Vlasima njihove zakone. Tačke 24 i 28:

- “И Срблин да не море одати на Влаха, ни Влах на Срблина.”

- “И да не држе Хрвати Влахов мимо еднога бравара.” (I da ne drže Hrvati više od jednog Vlaha kao pastira.)¹⁴⁹

Svi ovi navodi su, i sami po sebi, vjerovatno više nego dovoljni da se uvidi neistovjetnost Vlaha i Srba/Hrvata/Slovena, ali postoji i veliki broj sličnih zapisa na latinskom jeziku koji to dodatno potvrđuju. Neki od takvih dokumenata su već navedeni ranije (na primjer, član 92. kotorskog statuta koji je

¹⁴⁸ Stare srpske povelje i pisma I, 56 (kralj Dušan), 122 (knez Lazar), 541

¹⁴⁹ Ivan Mužić, Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji, 28-30 (Split, 2010)

propisivao da se, ako nema svjedoka, stavljaju na muke “Albanensem, Sclavum vel Vlachum”, a evo i nekoliko “novih”:

- Odluke dubrovačkog Malog vijeća o prodaji/podjeli soli iz 1318.: “...partitor salis Sclavorum et Blachorum.”¹⁵⁰

i zabrani ulaska u Dubrovnik s oružjem: “tam Sclavus quam Vlachus”. (I. K. Tkalčić, Monumenta Ragusina, Vol. 2, 313.)

- U oblasti Cetine su 1345. godine zabilježeni “Croati et Olachy”. (Mužić, Vlasi..., 326)

- U pismu dubrovačkog kneza iz 1376. pomenuti su “Vlachi et Bosgnani”. (Monumenta Ragusina IV, 150; DiZbi HAZU)

- 4. jula 1390. godine, odlukom dubrovačkog vijeća, odobreno je “Vlasima i Slovenima” (de condescendo Vlachis et Sclavis) “koji bježe od Turaka da sa porodicama i stokom pređu u Ston...”¹⁵¹

- Ugarski kralj Žigmund je 1412-te dozvolio Ivanu III Nelipiću, knezu cetinskom, da slobodno raspoláže s gradovima Sinj i Travnik i “sa svim Hrvatima i Vlasima” (cum unive-rsis Croatis et Vlahis). (Mužić, Vlasi..., str.13)

- 6. avgusta 1426. Dubrovčani su obavijestili kralja Žigmunda da su Turci provalili preko hrvatskih granica i da su zarobili mnogo Hrvata i Vlaha. (Qui Teurci bis Crohatie fines hostiliter invaserunt, predatique fuerunt ibidem magnam praedam Crohatorum videlicet et Vlacorum ibidem...).¹⁵²

Sloveni i Morlaci u Dalmaciji (Velebit) nijesu bili “isto” ni u XVII vijeku (Izveštaj prevodioca Salvaga iz 1626.), iako su tada već bili prilično bliski: “Veza Slavena i Morlaka u jeziku i vjeri lako dovodi do brakova, kumstava i pobratimstva između seljaka i seljaka...” (La comunioanza tra Schiauoni e Mor-

¹⁵⁰ Josip Gelčić, Monumenta Ragusina, Vol. 5., str. 111.

¹⁵¹ Thaloczy, Diplomatarium Ragusanum, 709-10

¹⁵² K. Jireček, Wlachen und Maurowlachen, 117

lachi di faiuella e fede facilmente induce matrimonii, comparesmi e fratellainza tra uillani e uillani...).¹⁵³

Dakle, Vlasi su bili poseban narod i po porijeklu i po socijalnom statusu. Na našim, ex-YU prostorima, su bili i potomci Ilira, ali i pridošlih skupina sa istočne polovine Balkana (i obratno – migracije su potvrđene DNK nalazima). Vlasi su dosljedno isticali svoju različitost od ostalih naroda i grupa na turskoj teritoriji sve do XVI-og, a u Hrvatskoj (Dalmacija, Slavonija) i u prvoj polovini XVII vijeka. To se nedvosmisleno vidi iz brojnih izvještaja iz 1620-30-ih godina, a posebno je važan onaj iz 1629. u kome se govori o “ilirskom narodu, ljudima grčkog obreda, koji se u čitavom regionu na ilirskom jeziku* zovu Uskoci, ili *kako oni sami za sebe kažu*: Mi smo Vlasi i vlaški sinovi” (...Illyricae gentis, homines graeci ritus in tota illa regione nostra lingua Illyrica Uskozi dicti, et ipsimet de se ipsis loquentes dicunt: Mi smo Vulassi, i Vulascki sini, id est: Noi siamo Valachi, e figli di Valachi).

Ti ljudi su bili naseljeni u predjelu Ivanića, Križevaca, Koprivnice, Jurjevca, Žumberka...¹⁵⁴

¹⁵³ Revisti Dalmati confine del Dragoman Saluago, Mletačka uputstva i izvještaji VII, 33 /Mon. Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium./

¹⁵⁴ Jačov Marko, Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima, knj. 1, 129.

* U XVII vijeku je “zvanični” jezik na zapadnom Balkanu označavan kao ilirski, ilirsko-slovenski, ilirsko-srpski, slovenski, dalmatinski (ne *dalmatski*, jer je to bio romanski dijalekat)... Naravno, radilo se o jednom jeziku (sa mnogo različitih dijalekata) koji nije bio u osnovi ilirski, nego slovenski.

Takođe, ne može se tvrditi da je autor teksta, pišući o “ilirskom narodu”, zaista i mislio na prave Ilire (iako su ljudi o kojima je riječ to najvjerojatnije i bili), zato što je odrednica “ilirska/-i” u periodu XVI-XVIII vijek bila *geografske*, a ne etničke prirode. U savremenim latinsko-italijanskim dokumentima se ponekad može naići i na oznaku “*Slavi o Illirici*” (Sloveni ili Iliri) koja se odnosila na sve ljude iz “Ilirije” koji govore slovenskim jezikom. [To potvrđuje i činjenica da ta oznaka nikad nije korišćena za “Slavic speakers” sa istočnog Balkana.]

Starobalkanski jezički tragovi

Po nižim djelovima današnje Crne Gore Vlasi se, “formalno”, javljaju otprilike u XII-XIII vijeku, mada nam imena planina [Rumija, Sutorman, Lovćen, Orjen, Somina, Korman, Tali, Torna, Kom/-ovi/, Lola, Bioč, Durmitor, Visitor, Maganik? (ger. magan = moćan)] govore da su one i ranije bile dom tih ljudi, tj. njihovih predaka s drugim imenom/imenima.¹⁵⁵

Između sebe su se (i u XV vijeku) služili dijalektima dalmatsko-romanskog i podunavsko-vlaškog jezika, ali su govorili i slovenski jezik. Ta nesporna činjenica, da su Vlasi bili i “romanofoni”, najbolje svjedoči da su oni živjeli na Balkanu najmanje nekih 4-5 vjekova prije dolaska Slovena.¹⁵⁶

Od njih su nam ostale sljedeće drevnobalkanske riječi: grušavina, urda (vrsta sira), lingura (kašika, tur.) i ligure (sanke), biskati/bištati, skuba/skubulja (izraz za ovcu, ali i “lošu” ženu), stopanik/ica (domaćin/ca), vatra, tor, struga, ubao, ripa/-ti, brava, busen, brabonjak, bagljav, baljasto (šareno), kaluša (ovca crne njuške), šilježe (jednogodišnje jagnje), trzjak, balega, papak, gunj, gudura, lincura, mačuga, čuka, šuma, blavor, kiljan/-en, kopile, kras, guša, smokva, omar (? grč. ἀμαυρός =

¹⁵⁵ Kad smo već kod toga, evo nekih vlaških imena: Drakul, Barbat, Bun, Fečor, Ursul, Dročinja, Singur, Bukor, Mrčina, Mirča, Negul... A, nosili su i ova “miješana”: Vladul, Radul, Gradul, Črnul, Mašul, Dražul... Danas na dinarskom prostoru nalazimo još i ove nadimke i (osnove) prezimena: Balac, Belen, Bilbija, Boban, Bokan, Banduka, Bencun, Bender, Besara, Bovan, Butor, Darda, Doman, Drečo, Darman, Durut, Đerman, Čokorilo, Gac, Gala, Jarakula, Kalin, Kešelj, Keser (tur.?), Kočo, Kalaba, Kokoruš, Kosor, Karan, Lopar, Lagator, Palavestra, Punja, Šola(ja), Šabat, Šarban, Šurla, Šatra, Škipina, Špira, Tubin, Taor, Tintor, Kecman, Šikman, Toroman, Šurlan, Servan... Dančul, Gavela, Kekez, Kožul, Mamula, Šerbula, Šugar, Žužul... (Većina preuzeta od Ivana Mužića i Zefa Mirdite.)

¹⁵⁶ A, za to što se za zapadnobalkanske Vlahe u istočnoj Evropi ne zna i za to što Poljaci, Česi... misle da su njihovi moravski, “gorski” i ostali Vlasi došli (isključivo) iz Rumunije preko Karpata, “zaslužni” su jugoslovenski historičari i etnografi koji su dinarske Vlahe krili kao zmija noge.

sjenovit, mračan), ščkulj (uškopljen ovan, /? lat./)... Ne smiju se zaboraviti ni povici i komande za životinje: ća, prś, hae, voč, ćulje, ljoke, joč, ujstu, bari, bja luč... U istu grupu spadaju i: ožica, burukati, katun, pojata, krlja, lastva, urvina, guka, oburdati, upuljati, ćepati, biza/bizin, sapi, ugič..., jer ni za njih nijesu nađene veze u evropskim jezicima (+ turski).

Od romanskih i grčkih riječi koje su korišćene, ili se i danas koriste u nekom banjско/pivsko/drobnjačkom domaćinstvu, a mogle su biti u upotrebi i u XV vijeku, treba istaći: an-trešelj, argat, bala, blanja, bagaš, bajun, banak = krevet (grč.), barda, bisage, broć, burilo, grinja, gerelj, gete, gutunar, kaca, kanavaca, kandelo, kačkavalj, karijega, kamrik, kamara, klak/klačina, koćeta, komun, koliba, komad, komin, kotao, krbulja (“torbica“ od kore jasike/breze), kašun, kondijer, krš, kotula, košet, klada, kutlača, magare, malj, manjak, maća, mergin/mrglin, mandara, mrcina, oro /kolo/, pasulj, patos, pinjeta, pirun, peća, pirga(st), pljat, pita/-ti, portik, pot, pršut, puce, prćija, raša, rosa, śeme, samar, sić, skorup, skorćati (lat. *excorticare* = skidati koru → ger./st. nor. *skorpna*), škanj, škíp, škrinja, škudela, škure, špâg (= *džep* ← tur.), šega, šuvit, škrip, tavulin, tiganj, vanjela, klisura, kum, kastig(-ati), korota, manit, mutav, moba, preša, pizma, pljačka, pastir, stima, sićija, teća, turma... Tu su i: alavertiti, bestregati, bastati, vrtjeti, vardati, stenjati, sekati, denjati, durati, patisati, probati, pljuvati, krepati, kaniti, metati, mainati, muvati, štivati (slagati), piriti (vatru), skalati, urlati, u-/s-kapulati, (u)prtiti, tućiti (se), za-/navrijeti...¹⁵⁷

A, “prelazak” na slovenski jezik su olakšale i ove važne riječi koje su Sloveni (i Germani) rano preuzeli iz latinskog

¹⁵⁷ U raznim štampanim i “internetskim” etimološkim rječnicima se riječi kao: klada, kutlača, kanap, kotao... određuju kao “praslovenske”, što često dovodi do zabune i pogrešnih zaključaka. Navedene riječi nijesu izvorno slovenske i vremenom su postale germanske, pa slovenske, ali su zvanično grčke, ili latinske: κλάδος, κουτάλα/catillus, catellum, κοτύλη, κάναβης/canapis.

i grčkog, kao i jedan broj, nazovimo ih, “zajedničkih” ili “praindoevropskih” riječi: izba, badanj, dom, luč, oganj, ponjava, košulja, jaram, sjekira, međa, staja, kokot/-ška, pile, vo, kobila, ovca /ovis/, krava /κερῶρός/, jagnje /agnus/, june (iunius/jung/young), pogača, daska, nebo, noć, sjediti, jesti, piti, pâsti, kositi, strići, orati, kuvati, dati, kopati, voljeti, derati, vidjeti, stog, brat, otac, mater, so, oko, nos, mlin...

Kako i zašto je slovenski jezik postao “srećni dobitnik”?

“Starobalkanci” su, i prije nego što su se Sloveni u većem broju pojavili u Panoniji i na lijevoj obali Dunava, morali biti upoznati s njihovim jezikom, ali nema nikakvih historijskih ili drugih naznaka koje bi nagovijestile da je on, sve do uspostave Avarskog kaganata, “prelazio” Karpate, ili prostor današnje Moldavije. Tek je sa znatnijim prilivom Slovena/Anta od VI vijeka i presudnim djelovanjem avarskog plemstva otpočelo širenje slovenskog jezika (koji je definitivno bio *lingua franca* Avarskog kaganata) južno od Save i Dunava.

Ipak, (i historijski i genetski potvrđeno) pomjeranje, ili *sklanjanje* starosjedilaca, koje je uslijedilo od VI do VIII vijeka, ukazuje na to da između njih i pridošlica zadugo nije bilo želje za “intenzivnijom verbalnom komunikacijom”.

Međutim, od IX vijeka, sa pojavom pismenosti, zatim sa osnivanjem slovenskih crkava i uticajem slovenskog plemstva u primorskim oblastima, slovenski jezik počinje da hvata dublje korjene. Nasuprot tome, izolovano, raspršeno (ne tako brojno) i nepismeno neslovensko stanovništvo u planinama je sve više postajalo “varvarsko”, jer su odavno izgubili vezu sa vizantijskom ili rimskom civilizacijom, a novu, sopstvenu kulturu nijesu izgradili. U primorske, romanske gradove Vlasi i Arbanasi su “silazili” samo da bi nešto prodali, ili kupili, a sa Slovenima su se često sretali. Dakle, nimalo nije čudno što su postepeno počeli da, uz svoje maternje, koriste i slovenske dijalekte. Do XIII vijeka, kad nastaje Nemanjina država, bili su

u njihovom okruženju/susjedstvu više od 500 godina, a važno je istaći i ovo: da bi neko progovorio na slovenskom, ili bilo kom drugom tadašnjem jeziku, bilo je potrebno da nauči svega nekoliko stotina riječi.¹⁵⁸ Već nakon dvije-tri generacije, te osnovne i najčešće korišćene riječi su postale dio rječnika starosjedilaca (što znači da su ih djeca učila od roditelja), a vremenom se broj povećavao.

Od XIII vijeka slovenski postaje glavni jezik pismenosti u kontinentalnim djelovima, a njegova postupna prevlast se može pratiti i preko latinskih dokumenata iz XV vijeka – broj latiniziranih slovenskih riječi je bio u stalnom porastu, iako su Romani i tada suvereno vladali jadranskim gradovima.

O kakvoj se borbi jezikâ radilo, govori nam primjer iz Dubrovnika: 1472. godine je donešena odluka da se u debatama u Vijeću upotrebljava samo *dubrovački jezik* /lingua ragu-sea/, a *slovenski jezik* /lingua sclava/ se isključuje.¹⁵⁹

Ali, do XVII vijeka Dubrovčani su postali *ultra* Sloveni i govorili/pisali su slovenskim jezikom. Pitanje pobjednika je time riješeno, iako sama priča o jeziku/-cima i danas traje.

Dvije “paralele”

Ljudi obično misle da je jezik kojim se govori u nekoj sredini posljedica volje, ili uticaja većine stanovništva koja od davnina govori tim jezikom, ali u mnogim evropskim zemljama nije (bilo) tako – počev od Njemačke, Austrije, Velike Britanije..., preko Francuske, Španije, Portugalije..., pa do Bosne i Hercegovine, Hrvatske, ili Crne Gore. Zapravo, “pravilo većine” važi samo za izvorno slovenske i neke baltičke zemlje.

Najekstremniji primjer je svakako Mađarska u kojoj se govori uralski, ugarski jezik koji je u srodstvu (istina, ne tako

¹⁵⁸ Poređenja radi, osoba koja zna 3000 engleskih riječi može da pročita i razumije 95% književnih tekstova na tom jeziku.

¹⁵⁹ K. Jireček, Istorija Srba I, 89

bliskom) sa finskim i estonskim. Ali, dok je upotreba uralskih jezika u tim baltičkim zemljama sasvim razumljiva, jer značajan dio stanovništva čine ljudi uralskog porijekla (haplogrupa N1c), nadmoć i opstanak mađarskog jezika se graniči s čudom. Naime, poznato je da su istorijski događaji “doveli” jedan broj Ugara krajem IX vijeka u Panoniju i oni su za stotinak godina uspjeli da stvore državu i nametnu svoj jezik. Koliko ih je bilo, ne zna se, ali su, u svakoj varijanti, bili “ogromna” manjina – danas u Mađarskoj procenat nosilaca haplogrupe N i azijske varijante R1a Z93, kojoj je pripadala i prva dinastija Arpad, ne prelazi nekoliko procenata. Bio je to izuzetan slučaj pobjede elite, ili kvaliteta nad kvantitetom.

Drugi primjer je suprotan i za nas mnogo važniji. “Genetski” Kelti preovladavaju u Portugaliji (56%), Španiji (69%), Francuskoj (59%) i Velikoj Britaniji (~70%), a u Njemačkoj i Austriji (45 i 32%) ih ima puno više nego Germana (16 i 12%), ali u svakoj od tih zemalja njihovi maternji jezici su romanski, ili germanski. Broj originalnih keltskih riječi u tim jezicima je zanemarljiv – čak i u engleskom ih je ostalo manje od stotinu.¹⁶⁰

Slično kao i Iliri, Kelti nijesu uspjeli da razviju svoju sopstvenu civilizaciju, niti da nametnu svoj jezik u bilo kojoj zemlji (pa ni Irskoj), jer nijesu bili *pismeni* na tom jeziku.

Utjeha im može biti to što Irci, na primjer, bolje pišu (i pjevaju) na engleskom jeziku nego “pravi” Englezi.

Slično kao i Vlasi, Kelti su stvorili samo jednu svoju državu (Irska), a nigdje van Velike Britanije (Vels, Škotska) nijesu uspjeli da zadrže i poseban nacionalni identitet – vremenom su u Njemačkoj postajali Njemci, u Francuskoj Francuzi, u Italiji Italijani...

I to zvuči poznato, zar ne?

¹⁶⁰ Piotr Stalmaszczyk, Celtic elements in English vocabulary – A critical reassessment, 1-6; University of Lodz

Teritorija Vlaha i rodovi

Iz manastirskih povelja i drugih dokumenata iz XIII-XIV vijeka se može lako primijetiti da broj Vlaha na teritoriji Raške nije bio veliki. Manastir Žiča je tako, 1220. godine, od ktitora dobio više od 50 sela i zaselaka i 238 Vlaha (domaćina, momaka i udovica) koji su poimenice pobrojani. Banjski manastir svetog Stefana je 1315-te imao 67 sela, 4 zaseoka i 8 katuna Vlaha. Dečanski manastir je 1330-te dobio 40 sela i zaselaka sa 2166 kuća, a povrh toga 9 katuna sa 266 vlaških domova, ili porodica. Prizrenski manastir je pri osnivanju dobio 60 sela i zaselaka, 9 katuna Arbanasa i 8 katuna Vlaha...¹⁶¹

Zapadno od Drine i ispod Tare situacija je bila znatno drugačija. Zahvaljujući terenima na kojim su živjeli u predturskom periodu, a zatim i izuzetnoj vitalnosti i pokretnosti, Vlasi i Arbanasi su uspjeli da brojno ojačaju i u XV vijeku dolazi do njihove ekspanzije. Uslijed toga, veliki broj vlaških rodova sa posjeda hercega Stefana prelazi na teritoriju ondašnje Zete, i obratno, a poslije 1440. godine naseljava što samostalno, što u dogovoru s Turcima, skoro opustjelo međurječje Tare i Lima odakle je staro srpsko-slovensko stanovništvo bilo ili odseljeno, odvedeno, ili uništeno u periodu od 90-ih godina XIV do 60-ih godina XV vijeka.^{162*}

S druge strane, u XIV vijeku se i Arbanasi masovnije upućuju prema zetskoj ravnici, gornjozetskim brdima, ali i te-

¹⁶¹ K. Jireček – Istorija Srba II, 164; Жичка повеља, Поуке.орг.

¹⁶² Žarko Šćepanović, Srednje Polimlje i Potarje, 249-250.

*Turski popis iz 1455. pokazuje da je na tadašnjem Kosovu bilo nešto manje od 13.000 srpskih, svega 75 vlaških i 46 arbanaških domaćinstava. Opravdano se može pretpostaviti i da je zastupljenost haplogrupe R1a tada bila znatno veća nego danas. Međutim, od posljednjih decenija XV vijeka dolazi do drastičnih promjena koje kulminiraju krajem XVII i u prvoj polovini XVIII vijeka. (*Oblast Brankovića*, opširni katastarski popis za 1455. god. srbski.weebly.com.)

ritoriji bosanskih vladara. Od tada se počinju i pominjati sva ona plemena. Izgleda da su odlučujući uticaj na stvaranje i učvršćivanje plemenske organizacije u Crnoj Gori imali baš ovaj susret, ili je bolje reći, *suživot* Vlaha i Arbanasa i njihov katunski način života. [*Sloveni nijesu osnovali nijedno pleme, i ne čine većinu ni u jednom crnogorskom plemenu. Zanimljivo je i sljedeće: upadljivo najveće neslaganje između predanja i genetskog nasljeđa je upravo kod R1a rodova u Crnoj Gori.*]

Neke podatke o Vlasima i njihovim staništima u XIII vijeku nalazimo u “kodeksu” kneza Marka Geno-a, koji sadrži sudske zapisnike od 1278. do 1280. godine. U njemu se pominju Vlasi, podanici manastira Morače, Mileševe..., sa prilično neslovenskih imena. Ali, korisniji je ugovor Dubrovčana sa srpskim carem Stefanom Urošem V o trgovini soli, od 19. 05. 1357. godine. On pruža informacije o Vlasima na prostoru koji odgovara današnjoj jugoistočnoj Hercegovini: *Tribigna* (Trebinje), *Canale* (Konavli), *Chelmo* (Hum), *Dracevica*, *Vermo* (Vrm), *Rudene* (Rudine – između Bileće i Duge). Naravno, podrazumijevaju se i planine u tim oblastima, a ne sama mjesta i župe.¹⁶³

Najbliži susjedi rudinskih Vlaha bili su Vlasi Banjani (*Vlachi Bagnani*) između Bileće i Nikšića. Do Banjana su se dalje prema istoku smjestili Vlasi Nikšići – oko tvrđave Onogošt. U oblasti poviše Risna stanovali su Riđani (*Vlachi Regiani/Rigiani*). Vlahi je takođe bilo i u Vrsinju, između Zubaca, Dračevice i Konavala. [Više zubačkih bratstava ima haplogrupu I2a1, a uskoro ćemo vidjeti da je nasljeđuju i pripadnici nikšićkog plemena i ex-riđanskih bratstava.]

Najviše podataka ipak, pružaju *Debita notaria* (Knjige dugovanja) iz dubrovačkog arhiva. Iz njih se vidi da su u trgovini stokom sa Dubrovčanima učestvovali mnogi vlaški rodovi. Najčešće se pominju *Drobnjaci*, a najistaknutiji su bili Jur Stjepanović, Radman Petković, Radič Gradisaljčić, Brajan To-

¹⁶³ Svi podaci su iz Zbornika Konstantina Jirečeka I

koljević... [Nijedno od ovih, i mnogih drugih, prezimena nije zabilježeno u predanjima sadašnjih drobnjačkih bratstava!!]

Manje aktivni su bili Banjani, a sporadično se javljaju i “Vlasi iz Onogošta, koji se nazivaju *Nikšići*”.

Tu su još i *Bobani* (E-V13), *Pleske*, *Kresojevići* (I2a?), *Ugarci* (R1b), *Maleševci* (testirani potomci iz raznih bratstava su I2a1), *Burmazi* (I2a1), *Predojevići* (I2a1), a zatim i *Mirilovići* (I2a1), *Pilatovci* (I2a1)...

Svi vlaški rodovi koji su živjeli u okolini Stoca, Ljubinja i Bileće zvali su se Donji Vlasi, a iz 1475. je ostala i vijest o “knezu Donjih Vlaha”. Osim knezova, Vlasi su imali i vojvode. Kao svjedok, 1449. godine, po jednoj tužbi protiv Vlaha iz katuna Pleske saslušan je “Vuchas Vigneovich vaivoda Vlachorum”.¹⁶⁴

Po svemu navedenom, očigledno je da su znatan dio stanovništva države Hranića-Kosača (danas Hercegovina i Crna Gora) činili Vlasi – pretežno nosioci haplogrupe I2a1, a manjim dijelom E-V13 i još manjim R1b i J1(? , nekoliko današnjih bratstava iz Stoca/Ljubinja – Vlahovići).¹⁶⁵

Slično je bilo i u Dalmaciji i njenom zaleđu. Izuzetak je bila oblast donjeg toka Neretve u kojoj je bilo Slovena, a i u istočnoj Hercegovini (i sjeveroistočnoj Bosni) postoji određen broj povezanih R1a rodova.¹⁶⁶

Ove zaključke potkrepljuju i do sada objavljeni genetski nalazi ljudi iz istočne Hercegovine. Blizu 50% testiranih pripada grupi I2a, a R1a je na trećem mjestu po zastupljenosti.

¹⁶⁴ Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba* 132, 257, 273...

¹⁶⁵ Sadašnje prisustvo haplogrupa E-V13 i J2a/b u Hercegovini se, bar djelimično, može povezati i sa doseljavanjem nakon XV vijeka.

¹⁶⁶ Grupa bratstava poznata pod nazivom “Šarenci” (Bileća, Nevesinje...) ima predanje po kome su se u XVII vijeku, kad su iz Crne Gore(!?) došli u oblast Bileće, prezivali Krasojević ili Kresojević, ali oni nemaju veze sa malopredašnjim Vlasima Kresojevićima (XV vijek).

Od Vlaha iz Zete direktno su pominjani Ozrinići (nosioci haplogrupe I2a1) i Bjelice (E-V13), ali je pitanje koliko su (ili da li su) oni iz XV vijeka, koji su naseljeni u planinama iznad Konavala, srodni s ljudima koji sada žive u crnogorskim Bjelicama, ili potiču iz tog plemena. [A, da stvar bude još komplikovanija, ispostavilo se da je Bjelicama genetski blizak i čitav niz, po predanjima raznorodnih, E-V13 bratstava koja se ubrajaju u *novije* Riđane, “nikoljdansko-kučke” Cuce, Matauge, Bajice...] No, bilo kako bilo, ovo je sigurno: i Bjelice i svi ovi ostali su potomci prvo romanizovanih, pa kasnije slavizovanih Starobalkanaca.

Epilog – Kud nestadoše?

Stvaranjem jake srpske države u XIII vijeku, Vlasi postepeno počinju da prihvataju vjerske i feudalne odnose i obaveze, a zatim i njene nove kulturne posebnosti. Time je proces njihove slovenizacije/srbizacije pojačan, a na prostoru *srpske zemlje* i okončan u XIV vijeku – zahvaljujući, prije svega (kako je već utvrđeno na strani 168) nevelikom broju, ali i nekim drugim okolnostima.

Jedan od glavnih razloga zašto Raška i Kosovo nijesu bili povoljno područje za život Vlaha je to što je srednjevjekovna Srbija bila jedna od uređenijih zemalja tog doba u Evropi. Naime, pravno ustrojstvo srpske države je forsiralo sjedelački, stabilni način života koji nikako nije odgovarao stočarima koji su stalno bili u pokretu, naviknuti da nesmetano i “inkognito” putuju od Jadranskog do Crnog i Egejskog mora u potrazi za pasištima i zimskim prebivalištima. I, upravo ta uređenost, ili nemogućnost nekontrolisanog prelaska preko državne teritorije je i dovela do prekida ustaljene nomadske rute zapad-istok/istok-zapad u XIII vijeku, trajnog naseljavanja Vlaha u predjelima istočnog i zapadnog Balkana, a možda i napuštanja Srbije u periodu XIII-XIV vijek.

Na drugoj strani, u *pomorskoj zemlji* i ostalim zapadnim krajevima, Vlasi su bili plemenski organizovani i uspjeli su da na teško pristupačnom, planinskom terenu održe svoje “specifično uređenje u kome su sačuvani relikti jednog daleko starijeg vremena i daleko starijih društvenih odnosa...” i koje se “teško uklapalo u već razvijeni feudalni sistem.”¹⁶⁷

Zato je potpuni proces slovenizacije (jezik, vjera/kultura, imena) Vlaha, Romana u primorskim gradovima i dijela Arbanasa na tlu današnje Crne Gore završen u XVII vijeku, što će reći, trajao je nekih deset vjekova!

Međutim, mora se istaći da slovenizacija nije bila presudni, ili najvažniji uzrok “nestanka” Vlaha od XVI-XVII vijeka. Ona čak nije bila ni uzrok njihovog pretapanja u Bugare, Srbe, Hrvate..., a kamoli u Grke, ili Albance.

Ključna je bila vjerska/crkvena pripadnost.

Opšte je poznato da dolaskom Turaka nestaju sve balkanske države i jedini faktor koji je spajao, i istovremeno razdvajao, raznorodno balkansko stanovništvo bila je religija.

Svi Vlasi (Iliri/Tračani...), Arbanasi... koji su pripadali grčkoj crkvi su se postepeno pretopili u Grke.

Iste etničke grupe koje su pripadale srpskoj crkvi postale su jednim imenom Srbi (pa manjim dijelom i Crnogorci i Makedonci), a oni koji su bili vjernici bugarske crkve postali su Bugari...

U Dalmaciji i Hrvatskoj su primorci i Hrvati svoje susjede sa Dinare, Velebita i iz drugih planinskih oblasti, takođe katolike, dugo zvali Vlasima ili Morlacima (“Morlachi, alcuni sono anzi la maggior parte del rito Cattolico Romano” /izvještaj iz Zadra, 1654./), ali su i ti ljudi konačno postali Hrvati.

Oni koji su primili Islam su postali muslimani/“Turci” /Bošnjaci i Albanci.

A, Vlasi i ostali narodi ujedinjene Vlaške i Moldavije su 1866. godine zvanično postali Rumuni.

¹⁶⁷ S. Ćirković, Herceg Stefan Vukčić Kosača, 272

PLEMENA ZAPADNE I CENTRALNE CRNE GORE

Vidjeli smo da se na tom prostoru u XIV i XV vijeku pominje više rodova i plemena. Tokom vjekova su se iz tih krajeva neke grupe iseljavale, druge doseljavale, a onda su, u XX vijeku, i jedni i drugi odlazili u druge djelove Crne Gore, zatim, Srbiju, Hrvatsku... i desilo se da je to danas najslabije naseljeno područje Crne Gore.

Predmet našeg interesovanja u daljem tekstu biće plemena: *Banjani* (i *Piva*), *Nikšići* (Rovčani), *Drobnjaci* i *Riđani*.

Riđani

Ovo pleme više ne postoji, jer se u XVIII vijeku raspalo i raselilo (Popovo polje, Ljubinje...). Ostali su samo toponimi Riđani, Riđanske rupe... u okolini Nikšića.

Ime Riđani je u narodu tumačeno “riđom kosom pripadnika plemena”, što po nekim mišljenjima upućuje na njihovo keltsko, ili germansko porijeklo. Međutim, na istom terenu su živjeli i ilirski Rhizei, ili Rhizontae, pa nije nelogično zapitati se da li su Riđani i Rhizei/Rhizontae imali i neku čvršću vezu, osim sličnosti imena i teritorijalne podudarnosti?

U dokumentu iz 1335. godine je upisan “Milac Riđanović, Vlah”, a prvi zvanični pomen roda je iz 1391.: “de Regianis”. Katuni su im bili iznad Risna (Orjen, Krivošije) a u XV vijeku su se proširili prema sjeveru. Taj predio se u italijanskim izvještajima zvao “planine con le Vlachi Rigiani”.

Naziv Krivošije vjerovatno potiče od pretka /oca?/ Radosava Krivošića (*Criuosich*) koji je naznačen kao pripadnik plemena Riđana 1437. godine. Osim o njemu, postoje podaci i o “Dragošu iz Riđana, starješini vlašskog katuna” (*Dragoscium de Regian Vlachus caput Catonis*) iz 1413. godine, a potom se (1435) javljaju “braća Lukca kneza Vlaha Riđana” (*Fratribus Lucaz comitis Vlachorum de Rugianis*).

1444., a možda i 1461. godine, pomenut je vlaški knez Sladoje (Vuković?) koji bi mogao biti predak onoga Daka Sladojevića koji je sa Riđanima 1749. primljen u “збор Црногорски” od kada su “они Црногорци увијек”.¹⁶⁸

Na Grahovu su Riđani bili već 1433. godine, a kasnije se plemenska teritorija prostirala i do okoline Nikšića. Međutim, od XVI vijeka su ime Riđani prihvatila i bratstva koja su po predanju iz Kuča, ali ih danas srpski istraživači prepoznaju kao Mataruge. Takođe, i svi doseljenici koji su u oblast Grahova, Vilusa i Krivošija od XVII vijeka dolazili iz Bjelopavlića, Cuca i drugih mjesta su smatrani Riđanima – sve do raspada plemena u XVIII vijeku. U međuvremenu su stari (genetski istorodni) Riđani napuštali postojbinu, a formirane su nove zajednice bratstava: Grahovljani, Krivošijani i Rudinjani.

Njihovi DNK nalazi pokazuju zastupljenost haplogrupa J2a (Krivošije)¹⁶⁹, I2a (Vilusi, Ledenice, Krivošije, Grahovo), E-V13 (po predanju Kuči, ali genetski srodni Bjelicama i Matarugama) i L1b (Dolovi, Krivošije ← Zagarač).

I2a1 grupu nose i brojna, danas većinom hercegovačka bratstva (Stolac, Ljubinja, Gacko...) koja se smatraju pravim Riđanima, ili izvode porijeklo od tog vlaškog plemena.

¹⁶⁸ M. Parović-Pešikan, Planinsko zaleđe Rizinijuma, 159 i dalje; K. Jireček, Istorija Srba II, 45, B. Hrabak, Riđani, Zbornik za istoriju BiH, 1997.

¹⁶⁹ Ovu haplogrupu nasljeđuju i krivošijski Musovići. Prezime ovog (odseljenog) bratstva iz Crkvice potiče od dalmatsko-romanske riječi *muso* (u južnoj Italiji se izgovara i *muzo*) sa značenjem: njuška, ali i zadrž, asocijalan čovjek. U XIV vijeku je postojalo i ime Musoje pa je 1387. g., među Vlasima Ugarcima, zabilježen “Rados Musoeuich”. [Državni arhiv u Dubrovniku, Diversa Cancellariae, XXVII, 46.]

Ista riječ je i danas prisutna preko izraza *musonja* (u Crnoj Gori imamo još i sinonim “čušonja”), glagola *namusiti se* = uvrijediti/naljutiti se, *umusiti se* (+ lat. musso = ćutim), ili pridjeva *musav*. [Petar Skok, *Etimologijski riječnik srpskog/hrvatskog jezika*; kao i *Achivium Romanicum* XVII, 1933. 279-88.]

Banjani

Po predanju, preci Donjih Banjana su došli iz Banjske na Kosovu poslije poraza, a Gornji su doselili iz Crne Gore – Katunska nahija, Bosne i Hercegovine... u različitim periodima. U pojedinim obradama predanja i Banjana i Drobnjaka se insistira na nekim Novljanima (navodno, Slovenima) koji su u “davna vremena” (čak VIII vijek?!) došli iz okoline Travnika. Po priči, to je bilo vrlo veliko pleme, ali je problem to što ga niko ne može naći u do sada poznatim izvorima. Stoga je istini bliže da su to ime stari stanovnici (nekoliko vlaških rodova i Mataruge u Banjanima, a u Drobnjacima Kriči) dali pridošli-cama po njihovom dolasku – za sve starosjedioce oni su bili “*novi narod*” → *Novljani*.

Najranije pisano svjedočanstvo o Banjanima potiče iz 1319. godine, a 1379. godine je pomenut jedan “*moroblachus de Bagna*”, čiji rođak/prezimenjak je četiri godine kasnije živio u katunu Banjana: “Jurech Junacouich catonarius catuni de Bagnani”. Ova činjenica je sama po sebi dovoljna da pobije priču o porijeklu imena plemena od doseljenika s Kosova (nakon 1389), kao što se kaže u predanju. To, međutim, ne znači da prvi (ili *pravi*) Banjani nijesu mogli doći (i donijeti ime) iz Banje kod Priboja, Banjske na Kosovu, ili Banjana u sjevernoj Makedoniji... sredinom(?) XIV vijeka.

~~Banjani se često javljaju u dubrovačkim, a i kotorskim dokumentima i uvijek su označeni kao Vlasi, ili Morlaci.~~

- 1393.: “Millos Nichoeuich vlahus de li Bagnani”.

- 1428.: “Vito Danilov iz morlačkog plemena Banjani” (Vitus Danielis de generatione Morlacorum Bagnani).

- 1430.: “Vlachos Bagnan” i vojvoda Radosav.

- 1442.: “Vlacchi de caton Dragasce de Bagnanj.”

- 1443.: “U Morlakiji u mjestu zvanom Banjani...” (in Murlachia in loco dicto Bagnani...) ...¹⁷⁰

¹⁷⁰ Citati su iz Istorije Srba I, K. Jirečeka, 44, 77; T. Nikčević, Nikšić, 33...

Nije utvrđeno kako je ime plemena nastalo, ali je jezički najlogičnije da potiče od riječi “banja” (lat. *balnea* → *bagno* = banja), keltskog imena/prezimana Banjan (Banyan ← abEnion), pa čak i od indijskog izraza “banya” (→ banyan) = trgovac; a ne od imena/nadimka Banjo (tačnije, Banja → Banjići), ili riječi/titule *ban* (→ Banovići).

Od 1466. godine, kad su Turci zauzeli hercegovu zemlju, bilo je više iseljavanja i useljavanja iz raznih krajeva. Posljedica toga je bila izrazita promjena u sastavu stanovništva – većina bratstava u Banjanima pred rat 1941. godine *nije imala veze sa osnivačima plemena* (odnosno, Vlasima koji se pominju u citiranim dokumentima) i živjela je na tom prostoru tek 250-300 godina. Dio izvornih Banjana je preseljen u današnju Bosnu i Hercegovinu, a od tog istog roda je porijeklom i više porodica u Pivi.

Genetska analiza je pokazala da Klenčani, neki rodovi iz Petrovića i Mićovići nose *plemensku* haplogrupu N2a. “Čevljani” i Maleševci su, naravno, I2a, a zabilježene su još i E-V13 (Koprivice i bratstva koji su nastala od njih u nikšićkom selu Ozrinići), R1a (Cerovica) i I1a (Muževice, Dubočke).

Piva

Po predanju, najveći broj pivskih bratstava vodi porijeklo od dvojice ljudi: Ruđa i Branila. Jedna varijanta, koju je zabilježio Svetozar Tomić (Drobnjak, Piva, Banjani; 217), obojicu smješta u kasnije, tursko vrijeme, a po drugoj, oni su “došli u Pivu još prije vremena Hercega Stefana. Naselili su se na Magudama (Plužine)” i “**potiču od bratstva vladarske kuće Crnojevića**”.¹⁷¹ Mora se, ipak, naglasiti da druga verzija nije dobro vremenski usklađena (mada se dio o Magudama čini tačnim), jer ne postoji nijedan pisani izvor koji pominje nekog Ruđa, ili Branila na tom području krajem XIV, ili početkom XV vi-

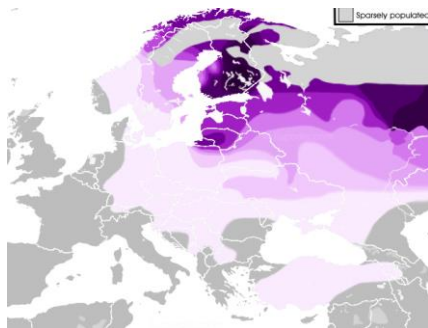
¹⁷¹ Obren Blagojević, Piva, 382-390.

jeka. Tek u turskom popisu iz 1477. ističu se jedan Ruđo i to u nahiji Komarnica, i dva Branila u selima koja posredno imaju dodira sa Pivom. Prvi, “Branil sin Bratula” je zapisan kao dvadeset osmi starješina domaćinstva u džematu “Heraka sina Radka” koji zimuje u mjestu Tupe (Tupan?), a drugi “Branil sin Vlaha” je starješina jednog od rudinskih džemata/sela. (B. Tadić, Smriječno, selo u Pivi, 68)

Svi ti ljudi su sigurno izdizali po pivskim planinama i moguće je da su se i konačno naselili u Pivi u XVI vijeku. Pored doseljenika iz Banjana, sadašnje stanovništvo Pive čine i potomci teritorijalizovanih stočara iz Rudina (Oputna), Pilatovaca (*Vlachi Pilatusi*), Gacka i doseljenici iz Drobnjaka, Nevesinja, s Čeva... tokom posljednjih vijekova.

Neka od najstarijih prezimena/bratstava u Pivi (Lješevići, Blečići, Tadići) javljaju se u pisanim izvorima od XVIII vijeka, ali se pretpostavlja da su postojala i u XVII-om.

Što se “genetike” tiče, Piva je egzotična oblast. Nalazi su otkrili veliki procenat (40%), u jugoistočnoj Evropi, rijetke haplogrupe N2a i tako je potvrđena ne samo bliskost različitih pivskih bratstava, nego i njihova srodnost sa pomenutim familijama iz Banjana.



Kao što se vidi na karti, radi se o finsko-ural-sibirskoj grupi.

Ostale haplogrupe kod Pivljana su I2a (raznorodna bratstva: Borkovići, Poljana, Mratinje...), E1b i R1a (uglavnom doseljenici iz Hercegovine).

Između Banjana i Pive se nalaze planina Golija i *Golijani*. Većina bratstava, po tradiciji, potiče od (Pavla?!) Orlovića, Cuca, Bjelica, ali ih ima i “sa Kosova”... Do sada su ana-

lizirana tri DNK uzorka – jedan je E-V13 (Bajov kamen), drugi J2b (Krstac), a treći N2a (Nevesinje, porijeklom Višnjići).

Drobnjaci

Jedno od najstarijih i najčešće pominjanih plemena u arhivima. Sâmo ime je nerazjašnjeno, ali je zanimljivo da nije dovođeno u vezu s biljkom vlašac, vrsta luka, koju zovu i *drobnjak*. Župa u kojoj se pleme nastanilo se i 1477. godine zvala Komarnica i nije poznato kad je preimenovana u Drobnjak.

Najrasprostranjenije predanje je ono koje govori da je na teritoriji današnjeg Drobnjaka živjelo “ilirsko pleme Kriči” i da su te Kriče, “po padu Hercegovine pod Turke (!?)” potisli doseljenici iz Rudina (“Novljani”) čije dalje porijeklo vodi do Travnika.” Kriči su konačno bili prinuđeni da pređu Taru i osnuju naselje na drugoj strani.

Prvi pomen riječi/naziva Drobnjak pada u 1285. godinu, kad se osam Vlaha, među kojima i *Batinja Drobnjak* (Batigna Dobrognaco), u Dubrovniku obavezuje da plati Jovanu Pečenegu 10 perpera. Sedamdeset godina kasnije, “Дабижив Дробњаков унук” je podigao crkvu u blizini Novog brda.¹⁷²

“Goitan Banilovich et Bogoslauus Dersimirich, Vlachchi de chatone de Dobrignaci” su zabilježeni 1376. godine, a iz istog(?) katuna je (1379) bio i “Pripchus Radoslauich Vlachus de catuno Drobnachy”. Zatim se 1390-te u Dubrovniku obreo “Micien Clapcich”, takođe “Vlachus de Drobnach”, a onda i mnogi drugi – kroz čitav XV vijek.

Krajem XIV i tokom XV vijeka se Drobnjaci (Bogutović, Heraković) javljaju i u kotorskim aktima. Ne zna se gdje su ovi ljudi tada živjeli, ali se pretpostavlja da su od njih, po

¹⁷² Svi citati su preuzeti od K. Jirečeka (Istorija Srba, 44, 45); B. Đurđeva (Postanak... plemena, 138); R. Kovijanića (Pomeni... II, 171-2); Esada Kurtovića (Vlasi Drobnjaci i stećci, SA 2015, 303-316) i Radmila Pekića (Srednjevjekovni Drobnjaci u izvorima i literaturi..., 2017, 104-144)

dolasku na Njeguše, nastale grupe bratstava Herakovići i Račevići, kao i porodica Petrović - Njogoš.

Iz istog vijeka ima više pomena raznih Vlaha Drobnjaka u oblasti Gacka (Rašković, Nikolić), Prijepolja, ali i Komarnice i Jezerâ:

- 21. avgusta 1433. godine je podnesena tužba protiv "Vlaha Drobnjaka" koji je "in Jeserah" ukrao "tri uškopljena ovna (castratos)" izvjesnom Dubrovčaninu.

- 19. avgusta 1454. je zapisano da su Drobnjaci "a Jersera" ukrali vrijednu tkaninu (panni). ...

Dakle, očigledno je da su u XV vijeku Drobnjaci bili razgranat rod koji je "pokrivao" veliku teritoriju, a dubrovački dokumenti i nedavna arheološko-genetička istraživanja (Muzej Hercegovine Trebinje i beogradski Biološki fakultet, 2018-19) ukazuju na to da su neke porodice iz grupe zvane "Novljani" živjele u selu Samobor kod Gacka (*loco vocato Drogenach*).

S druge strane, toponimi Drobnjačka međa i Drobnjačka gradina potvrđuju da je dio plemena boravio i na teritoriji Banjana (Rudinâ).

Takođe se čini da su Jezera do XVI vijeka bila mjesto izdiga gatačkih Drobnjaka, kao i da je upravo tada većina njih za stalno prešla u poddurmitorski kraj.

Od XVII stoljeća su se u geografsku cjelinu Drobnjak počela doseljavati i mnoga bratstva iz raznih djelova tadašnjih sandžaka i oni sada čine nešto više od 50% stanovništva. Vremenom su na prostoru Njegovuđe i planine Korman osnovani *Šaranci*, a oko rijeke Tušine i prema istoku *Uskoci*.

Genetski nalazi muškaraca iz drobnjačko-šaransko-uskočkih bratstava su pokazali veliku raznovrsnost, ali je sama osnova *plemena* sastavljena od ljudi *germanskog* porijekla koji nose haplogrupu I1a-P109 i koji su po predanju (izuzev par testiranih) Novljani. Osim u Drobnjaku, ista grupa je prilično zastupljena i u Prijepolju (20%), a ima je i u Gacku(!).

Što se ostalih “klanova” tiče, Godijelji i neka šaranska bratstva su J2b, Šaranci (Miloševići, ili “Planjani”) E1b, a pri-došlice iz Rovaca i Tepčani I2a1. Istu grupu, ali drugu (isto-čnobalkansku) podgrupu, nasljeđuju i Karadžići. Pojedinačno su zabilježene još J2a, R1a i R1b.

Par zapažanja:

Usmena tradicija nema nikakvog uporišta u istorijskim izvorima. Umjesto Travnika i Kosovčića, tamo su “unuk Drobnjakov” u selu Vaganeš (nedaleko od Novog brda, Kosovo), Gacko, knez Nikola Rašković, Jurien /Đurjen?/ Clapcich i de-setine drugih, Drobnjacima/Novljanima nepoznatih Vlaha.

DNK rezultati su otkrili da “njeguški” i tzv. “starinci” Drobnjaci nijesu istog porijekla kao Novljani.

Nikšići

Ne zna se tačno gdje je ovo pleme nastalo/prvobitno živjelo, kao ni da li je istovjetno s Nikšićima koji se, kao člano-vi Zetskog zbora, nalaze među potpisnicima ugovora s Venecijom 1455. godine. Po predanju, rodonačelnik Nikša je bio porijeklom iz Boke (ili Grblja?), sin je (nekog) bana Ilijana i bio je “potomak Nemanjića preko ženske linije”(?!).

Bilo kako bilo, to je danas velika grupa bratstava nastanjenih u predjelima nikšićke Župe, zatim Rovaca, Morače i, konačno, pored Tare. U posljednjim vjekovima su se neki rodovi preselili i u Drobnjak, Kuče...

I Nikšići su, kao i ostala plemena, prilikom dolaska na novi teren (Onogošt) zatekli starosjedioce koje su prosto zvali “stari narod”, ili Lužani. Istraživači su pod njima podrazumijevali Ugrenoviće koji su izgleda bili važna porodica u XV vijeku. Od njih izvodi porijeklo jedan broj porodica iz Gornjeg polja kod Nikšića (haplogrupa E-V13).

Istorijski izvori pominju (pojedince) Nikšiće prvi put 28. septembra 1355. godine, kad se javljaju “Vitoje i Nince”,

u vezi nekog duga. Inače, Nikšiće i Onogoštane ne treba poistovjećivati, jer ih i u izvorima razlikuju.

- 23. februara 1399. je zabilježen “Radogna Nincho-
vich de Nicholsich de Zenta”. (R. Kovijanić, Pomeni...II, 144,145)

- 6. avgusta 1399. Dubrovčani su se žalili na Vlahe Ni-
kšiće Jeleni Balšić.

- “Krajem XIV veka Vlasi Nikšići Hrebeltjan Perutinić
i Radosav Vladojević zaključili su u gradu svetog Vlaha (Du-
brovniku) nekoliko ugovora o izradi šajaka (sukna).”¹⁷³

- 40-ih godina XV vijeka “zadužio se (u Dubrovniku)
Vuk Nikolić Vlah iz Onogošta sa još dvojicom Vlaha”...

U XV i XVI vijeku se pleme raširilo po centralnom di-
jelu Crne Gore. Grad Nikšić i plodnije zemljište preuzimaju
Turci i takvo stanje ostaje do XIX vijeka, kada su, po oslobo-
đenju, i grad i šira okolina (Trepča, Sjenokosi, Lukovo...) po-
novno naseljeni. Doseljenici su bili iz Hercegovine, Krivošija,
Morače, Katunske nahije...

Prvi poznati pomen Nikšićâ u Potarju je već navođena
tužba dubrovačkog kurira iz 1447. protiv dvojice “Nikšića od
Tare” (Nichsichi de Tara). Istoričari, naravno, nijesu imali raz-
zloga da sumnjaju da su ti ljudi dio plemena o kome je upravo
riječ, ali su slični DNK nalazi bratstava porijeklom iz Polimlja
i Potarja neočekivano otkrili da u Crnoj Gori postoje dvije ge-
netski srodne, ali i davno razdvojene linije Nikšićâ (*trebješko-
župsko-rovački i tarski*) – nastale od dva sina čovjeka koji je
živio prije otprilike 1700 godina. Zbog toga danas ovi “prvi”
Nikšići imaju oznaku I2-Y52621, a tarski I2-Y56203.

Pored Nikšićâ, međuprostor Tara-Lim naseljavali su i
Kolašinovići, Planjani, Vraneši, Kriči, a bilo je i drugih rodo-
vskih grupacija sa područja Brda, Crne Gore i Hercegovine.
Takva etnička slika se nije mijenjala tokom narednih oko sto
pedeset godina, a onda dolazi do velikih sukoba evropskih sila

¹⁷³ Cit. Bogumil Hrabak, Nikšić do početka XIX veka, BG 1997., 24-26

s Turcima. Od tada (XVII vijek) se i to stanovništvo počinje iseljavati prema sjeveru i zapadu.

U XVIII vijeku plemenska organizacija je razbijena i nastupa novo doseljavanje (i muslimana i hrišćana) iz Hercegovine, Crne Gore i Albanije.

Danas mnoga bratstva, a i plemena s tog područja svoje porijeklo vezuju za srednjevjekovne srpske dinaste, a svoju postojbinu za Prizren, Vučitrn i druga tamošnja mjesta, iako se sada pouzdano zna da to nije tačno. Sve te priče su nastale vjerovatno u XIX vijeku.¹⁷⁴

Rovčani

Po predanju, Nikšin sin, ili unuk(?) Gojak je ubio bana Ugrena, koji je upravljao Župom (istočno od Nikšića), i poslije toga je pobjegao u današnja Rovca (okolina rijeke Mrtvice i Međurječje). Gojak je tu zasnovao porodicu i dobio četiri sina: Bulata, Vlaha, Šćepana i Srezoja. Od njih su se formirale velike grupe rovačkih bratstava: Bulatovići, Vlahovići, Šćepanovići i Srezojevići.

Drugu grupu Rovčana čine potomci Bogdana Lješnjana (kneza) koji potiče iz Liješnja u Lješanskoj nahiji, ali je kratko živio na Čevu u selu Vojinić. Odatle se opet vratio u Liješnje, da bi se konačno skrasio u mjestu Breza ili Brezno u Rovcima i osnovao današnje selo Liješnje.

U trećoj grupi su malobrojni starosjedioci i doseljenici iz Kuča, Banjana, Bjelopavlića...

Testirani iz plemena Nikšići su nosioci haplogrupe I2a i time je dokazano zajedničko porijeklo većine rovačkih i župskih bratstava, a otkrivena je i njihova bliskost sa ozrinićkim i drugim crnogorskim I2a S17250>PH908 rodovima.

Istoj haplogrupi (I2a) pripadaju i čevsko-lješanski Rovčani, stim što su oni dio grane Z18755 (kao i hercegovačka

¹⁷⁴ Opširnije: Žarko Šćepanović, Srednje Polimlje i Potarje

skupina bratstava Mirilovići) i porijeklom su sa istočnog Balkana.¹⁷⁵

*

Prije nego zaključimo priču o sjeverozapadnom dijelu Crne Gore, ostalo je još da se kaže da jedna veća grupa pljevaljskih, i uopšte potarskih i prekotarskih bratstava, nasljeđuje haplogrupu J2b i ubraja se u takozvani “rod Kriči”. O ovom neobičnom “plemenu” će ubrzo biti više riječi.

Komentar:

Ispostavilo se da su potomci *srednjevjekovnih* Riđana i Nikšići nosioci haplogrupe I2a (PH908). Znači, i oni su, kao i Ozrinići, genetski homogena plemena dinarsko-neslovenskog porijekla koja su u istorijskim izvorima označavana kao *vlaška*. Dakle, može se reći da su obje nauke pogodile “u sridu”.

Bogdan Lješnjani i njegovo bratstvo su (za razliku od genetski bliskih Vlaha Mirilovića) ostali istorijski nezabilježeni i etnički neimenovani u XIV/XV vijeku.

Što se Drobnjaka, Pive i Banjana tiče, priča je nedovršena, ali DNK nedvosmisleno pokazuje da *danas* na tom prostoru imamo dvije izolovane “enklave” koje su formirali ljudi germanskog i uralsko/azijskog porijekla, što je zanimljivo i sa genetskog i istorijskog aspekta.

Naime, činjenica da su, po svim proračunima, rodonačelnici tih plemena živjeli prije oko 800 (I1a Drobnjaci) i 750 godina (N2a Banjani/Pivljani) nagovještava da su u XIII-XIV vijeku to morali biti manji rodovi koji nijesu mogli imati neku značajniju ulogu u tom vremenu. Ovo je naročito važno za genealogiju ovih prvih koji su, po svoj prilici, nasljednici nekog

¹⁷⁵ Oznake S17520 i Z18755 predstavljaju dvije od trenutno 5 podgrupa haplogrupe I2a1-Y3120, a PH908 je jedna od nekoliko grana podgrupe S17250. O tome detaljno u poglavlju o haplogrupi I2a1.

romanizovanog Normana, možda učesnika trećeg(?) krstaškog pohoda – zaista je teško povjerovati da se za nekih 200 godina (od kraja XII do početka XV vijeka) moglo razviti i nešto jače bratstvo, a kamoli pleme one veličine koju naslućujemo iz dostupnih dokumenata.

Da je sumnja opravdana, pokazali su i rezultati testova dvojice Njeguša (Petrović - Njegoš, Radonjić), a onda i iseljenih Mandića-Mileševića (Ledenice iznad Risna, Herceg Novi) koje smatraju dijelom drobnjačkog plemena koji je prije Novljana “raspirio vatru” u Drobnjaku – svi oni su I2a1. Kad se tome dodaju i nalazi nekoliko Drobnjakâ (prezime) sa Starog Vlaha, osnovano je pomisliti da ti ljudi pripadaju drugoj, starijoj (i danas manje brojnoj) grani plemena Drobnjaci – onoj koja je stanovala u Banjanima/Rudinama.

Istu grupu bi trebalo da nose i “starinci” iz bratstava: Milašinović, Perović, Vuković, Džukić, Batizić... ali to se tek mora utvrditi. Naravno, ne bi bilo naodmet testirati i još nekoga od njeguških Herakovića i Raičevića.

Vrijeme dolaska prvih N2a porodica u trougao Piva - Gacko-Banjani, kao i mjesto odakle su došle, su nepoznanica. U “igri” su Priboj, Prijepolje, Kosovo... Međutim, već pominjano arheološko-genetičko istraživanje je jasno pokazalo da su, pored I1a Drobnjaka, i neki N2a ljudi sahranjeni u okolini Gacka prije 550-600 godina. Tako je dobijena i potvrda da su N2a-P189.2 Banjani u XIV-XV vijeku već bili “ovdje”.

A, s druge strane, s obzirom na podatke koji ukazuju da su Raška ili Kosovo vjerovatna postojbina i Drobnjaka, otvorilo se i pitanje da li su Drobnjaci i Banjani zajedno, *sredinom XIV vijeka*, stigli u naznačeni “trougao”, da bi se, u XVI vijeku, konačno smjestili na sadašnjim prostorima?¹⁷⁶

¹⁷⁶ 1370-tih godina je već postojao katun Drobnjaka, a 90-tih mnogi od njih se uveliko bave kriminalom u okolini Dubrovnika, vode karavane (na pr. Klapčiči) i obavljaju poslove po Dubrovniku i Kotoru.

“Starosjedioci”

U predanjima plemena i bratstava iz ovog dijela Crne Gore ostalo je tragova o susretu sa “starim stanovništvom”, o potiskivanju tih “elemenata”, ali i o kakvom-takvom suživotu i miješanju s tim ljudima, iako se to pokušava sakriti.

Nikšići su zatekli Lužane o kojima je već bilo riječi. Banjani i Drobnjaci su se naselili na teritorijama na kojim su “stanovale *Mataruge* i *Kriči*”, a koji, opet, navodno potiču od “nekih *Španja*”.

Većina historičara, etnografa i istraživača je u ovim ljudima vidjela “potomke Ilira, Vlaha i Arbanasa” koji su nestali, ili preživjeli u neznatnom broju.

U kotorskim i dubrovačkim zapisima su otkriveni pojedinci sa prezimenom *Mataruga*, Matarugić, Matarussio..., a spominju se i Mataruge kao grupa, tj. katun. Imena su mahom slovenska, ali niko od njih nije izričito u nekom dokumentu označen kao Sloven, Vlah, ili Arbanas.

Porijeklo riječi je nerazjašnjeno. Povezivani sa arbanaškom porodicom Matarango iz XIII vijeka. Milan Šufraj i Petar Skok su upozoravali na riječ *mataris* = koplje/džilit. A, u Grčkoj postoji nekoliko sela i naselja pod imenom Mataragka.

Evo nekih historijsko-geografskih svjedočanstava o postojanju i kretanju ovih ljudi: tokom XV vijeka, bili su susjedi ondašnjih Riđana, Banjana i Drobnjaka; u istom vijeku je i na Pelješcu bilo selo *Matarughe*; u hercegovačkom sandžaku, na sjeveru Crne Gore, je 1477. godine popisana “nahija Mataruge”, a danas imamo naselja Mataruge u blizini Pljevalja i Prijepolja; zatim, u Srbiji postoje selo Mataruge i Mataruška banja kod Kraljeva, a i Mataruge kod Brodareva. Kod Prijedora u Bosni se nalazi zaselak Mataruge...¹⁷⁷

Mataruge su nesporno bili i porodično/rodovska grupa u XIV vijeku, ali ništa ne upućuje na to da je i sam naziv bio

¹⁷⁷ Đurđica Petrović, Mataruge u kasnom srednjem veku; Cetinje, 1977.

rodovske prirode – prije će biti da se radilo o “profesionalnoj” odrednici. To proizilazi i iz činjenice da sve Mataruge nemaju neku jedinstvenu, ili prepoznatljivu haplogrupu – tako su one iz Bosanskog Grahova R1a, hercegovačko-crnogorske E1b, a pljevaljsko-prijepoljske ni R1a, ni E1b...

Ovo ime je u narednom periodu dobijalo i pogrdne konotacije – osobito u narodnom “pamćenju”, a ustalilo se kao oznaka za “starosjedioce” u zapadnoj Crnoj Gori.

Sa sličnog stanovišta se posmatraju i **Kriči**. Za istoričare oni su dio/ogranak Mataruga (ili obratno), a sa njihovih “prvobitnih” (?) staništa (istočno od Bukovice) su ih pomjerali Drobnjaci. Zatim, na osnovu imena, koje se objašnjava “tračkim, ili ilirskim” riječima *krisio*, *krusi*, tvrdi se da su Kriči bili staro ilirsko pleme čiji potomci danas žive u opštini Pljevlja.

Međutim, po povelji kralja Stefana Uroša I, već 1264. godine je preko Tare, zapadno od sela Prošćenje kod Mojkovca, postojalo mjesto Kričan. U docnijim izvorima se javljaju i pojedinci s imenom, ili prezimenom Kričko, Kričković, Kričan..., a iz 1453. imamo i “de Crizche” (od Kriča), ali uvijek *bez etničkih oznaka*. Kao pleme (i to uslovno rečeno) su opisani tek sa osnivanjem vlaške nahije Kričak južno od Pljevalja – pet katuna, u drugoj polovini XV vijeka.¹⁷⁸

Kao i Mataruge, i Kriče je u seobama “slijedilo” i njihovo ime, pa se toponimi sa osnovom Krič- nalaze na prostoru od Hrvatske do Srbije – osim Krička kod Pljevalja, postoje i Kričina u Bribiru, Kričke kod Drniša, Kričići u okolini Jajca, Kričke kod Pakraca... Ali, za razliku od Mataruga, genetskim testiranjima je utvrđeno da rodovi koji su se razvili od Kriča

¹⁷⁸ Kričan iz 1264. i vrijeme popisivanja nahije Kričak u Zatarju (1477) idu u prilog tezi da su Vlasi Drobnjaci tokom prve polovine XV vijeka zauzeli podnožje Durmitora (Jezera) i Sinjajevinu i prisilili Kriče, koji su očito tamo *katunarili*, a *ne stalno boravili*, da “zauvijek” ostanu s druge strane Tare.

nose haplogrupu J2b-Y22059¹⁷⁹, iako u Crnoj Gori postoje i “J2b-Y22059 muškarci” koji se, bar po predanjima, ne mogu podvesti pod Kriče. Ipak, Kriči ili ne, svi oni pripadaju jednoj staroj liniji koja se po Balkanu širila iz Grčke, a slobodnija tumačenja istorije, geografije i narodne tradicije te ljude mogu dalje spajati sa onim “grčkim grobljima” i “Jerininim” (tj. *Herinim*) gradovima po Crnoj Gori. Štaviše, i samo ime kričkog vojvode iz drobnjačkog predanja, “*Kaloka*”, je grčko: *καλῶ* = zvati, *καλό(ς)* = dobar, *καλοκαίρι* = ljeto.

Na kraju, nejasno je zašto se za objašnjenje imena Kriči traže tračke ili ilirske riječi, kad postoji sasvim bliska rusko-slovenska riječ *крукат* sa značenjem *vikati*.

Mišljenja o *Španjima* su podijeljena. Objašnjavaju ih i kao ostatke predslovenskog stanovništva i kao zemljoradničko /zavisno/ slovensko stanovništvo. Ime Španj se dovodi u vezu s nazivima kao što su etrursko *Spanius* i Španija, ali i sa albanskim plemenom Špata koje je živjelo oko Skadra i Drivasta početkom XIV vijeka. Postoji i objašnjenje, uvriježeno u narodu, da su Španji bili “ćosavi ljudi”, a *σπανός* /spanos/ na grčkom zaista znači ćosav, bezbrad.

Zanimljivo je i tumačenje gospođe Parović-Pešikan po kome je ime poteklo od riječi župan, tj. *span*, koja je avarskog porijekla. Odnos imena Španj prema *span* (župan) je lingvistički objašnjen kao odnos prisvojnog pridjeva prema imenici (na pr. Nikolin dan → Nikolj dan). Tako su i Španji, zapravo, bili “spanovi, to jest, županovi ljudi” – ljudi zavisni od župana, a na kraju krajeva i “seljaci iz župe”.¹⁸⁰

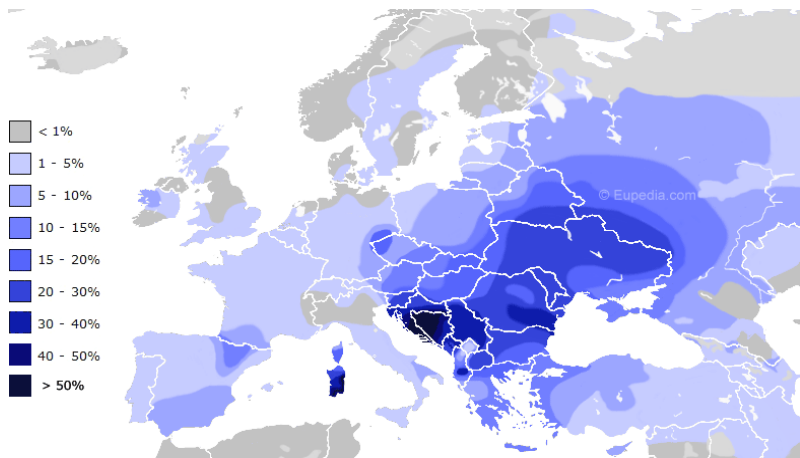
¹⁷⁹ Više bratstava u pljevaljskom kraju, predstavnici porodica Krička (iz mjesta Kričke kod Drniša i Skradina) i Kričak iz Brusa (Srbija).

¹⁸⁰ Testirani čovjek iz bratstva Španjević je nosilac haplogrupe R1a.

ENIGMA ZVANA I2a1 L621-CTS10228-Y3120

Da “rekapituliramo”:

- Vlasi su bili romanizovani, predslovenski stanovnici Balkana, ali su vremenom dijelom slovenizirani, grecizirani...
- Živjeli su i na zapadnom (po dinarskim planinama) i na istočnom i južnom Balkanu.
- Istorijski dokumenti ih dosljedno razlikuju od Srba, Hrvata, Slovena, Arbanasa...
- Dosadašnji DNK rezultati iz istočne Hercegovine i Crne Gore pokazuju vezu Vlaha i haplogrupe I2a1.



Na karti se jasno uočava da je “izvor” haplogrupe I2a1 (Y3120/YP196) jugoistočna Evropa, ali ne i da li je to istočni, ili zapadni Balkan. Lako se prati kretanje nosilaca ove grupe u pravcu sjevera, a ujedno i slabljenje njene zastupljenosti.

Međutim, ima i onih koji imaju suprotno gledište i kažu da je pravac migracije bio sjever-jug, kao i da je, u stvari, u pitanju neka *druga vrsta* Slovena koja je iz Bjelorusije, Ukrajine i(li) Poljske došla na Balkan. Ali, to nikako ne odgovara istini. Pored (simptomatične) činjenice da je takav način razmišljanja primijenjen *samo u ovom slučaju*, i ne važi za druge haplogrupe, tu su još četiri razloga.

Prvi: Nema više vrsta Slovena. Postoje samo izvorni Sloveni, koji *svi nasljeđuju haplogrupu R1a*, i naknadno *slavizovani* pripadnici drugih etno-rasnih grupa. Sve i da se poče od pretpostavke da su preci cijele današnje “I2a1 porodice” na Balkanu došli iz istočne, ili centralne Evrope prije 1500, 2500 ... godina, *oni nijesu bili Sloveni, ni preci Slovena.*

Da se vratimo na početno, nepromjenljivo znanje: **Genetski različite grupe ne mogu imati isto ime.**¹⁸¹ Ni porijeklo, naravno!! Haplogrupe su genetska, a ne istorijska, geografska, nacionalna, jezička... kategorija. Oni koji nasljeđuju haplogrupu I2a1 potiču od čovjeka koji je nosio grupu I2a, a on je potekao iz grupe I2. Svi I2 muškarci su u srodstvu sa I1 grupom, a i jedni i drugi su imali zajedničkog *I pretka.*

Svi nosioci haplogrupe R1a1 (pa bili oni evropski Sloveni, ili pripadnici turkizovanih iranskih i indoarijskih naroda) potiču od istog čovjeka. On je nastao od nosioca R1a grupe, a taj od nekog R1 pretka. R1a ljudi su rođaci sa R1b grupom.

Prema tome, “I2a ljudi” i “R1a ljudi” imaju genetski (i antropološki) različite očeve, djedove, pradjedove... i nalaze se na vrlo udaljenim granama ljudskog DNK drveta.¹⁸²

U Hrvatskoj, Bosni, Sloveniji..., kao i Ukrajini, Rusiji, ili Poljskoj haplogrupa I2a1a2 ima manji, ili viši udio u genetskom sastavu stanovništva. Svi predstavnici te haplogrupe u tim zemljama govore slovenskim jezicima i postali su dio slo-

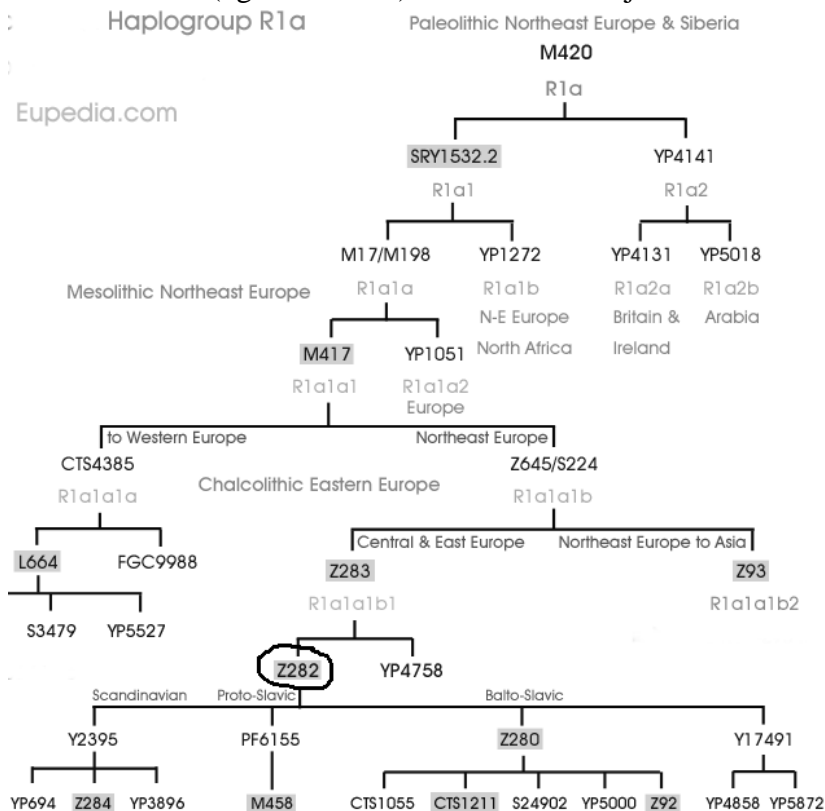
¹⁸¹ Tzv. kriterijum *koherentnosti*. Studija: *Reconciling material cultures in archaeology with genetic data: The nomenclature of clusters emerging from archaeogenomic analysis*; Stefanie Eisenmann et al., 2018. Nature

¹⁸² Da nije tragično, bilo bi komično... Oni koji ubjeđuju sebe i druge da je I2a1 Y3120 još jedna slovenska haplogrupa podsjećaju na onoga debelog mačka iz crtanog filma koji sriče natpis “B-e-n-z-i-n”, a onda kaže “Nekako čudno pišu reč *voda*?!” No, nema veze, ponovimo još jednom: I2a1 (i bilo koja njena podgrupa ili grana) je “slovenska” isto koliko i E1b1b, ili J2a. Drugačije rečeno, Ozrinići su “Sloveni” isto onoliko koliko i Vasojevići, ili Pješivci. Na isti način i R1b grupa u Njemačkoj postaje “germanska”, u Italiji “romanska”, a u Češkoj “slovenska”.

venske etno-lingvističke grupe naroda (tj. *slavizovani* su), ali nijednog trenutka nijesu prestali, i neće prestati, da budu *ne-Sloveni porijeklom* – to nikakve i ničije želje, molitve, ili teorije neće promijeniti.

Haplogrupa I2a1 nije učestvovala u etnogenezi Slovena, nego u etnogenezi naroda slovenskog govornog područja (Rusa, Ukrajinaca, Hrvata, Srba...), a isto tako i svih ostalih evropskih (romanskih, germanskih i inih) naroda, ili etničkih grupa, u manjem ili većem procentu.

Sloveni (hg. R1a-Z282) su nastali i razvijali se ovako:



I, ovdje se “rasprava” o ovom pitanju završava. Svaka dalja priča je obesmišljavanje nauke.

Drugi razlog: Sve karte haplogrupa pokazuju sadašnjost i na svakoj se vide centri, ili “izvori” grupe, pravci širenja i zone manje, ili veće zastupljenosti. Područja najveće koncentracije određene haplogrupe, kao što se zna, ne moraju da označavaju i mjesto porijekla ovog, ili onog zajedničkog pretka, kao ni cijele etno-rasne grupe, ali istorija i karte nam zajedno omogućavaju da jasno uočimo:

- da su “centri” slovenske grupe R1a tamo gdje su bili i prije 1600-2000 godina – u Rusiji, Poljskoj, Bjelorusiji...;

- da su “centri” keltske grupe R1b u zapadnoj Evropi i Velikoj Britaniji – kao i u doba Julija Cezara;

- da je izvor germanske haplogrupe I1a Skandinavija – iz koje su se prije 2100 godina Ingevoni, Hermioni, Istevoni... počeli širiti po svijetu;

- da je centar *dinarskog* dijela grupe I2a1 rezultat zbjega srodnih rodova iz šire oblasti u kojoj su u prvim vijekovima nove ere živjeli Iliri i Tračani.^[183]

Iz tog utočišta, nastalog u VII-VIII vijeku, nakon trostoljetne “akumulacije genetskog materijala”, počinje *druga* demografska ekspanzija haplogrupe I2a1 (prva je krenula sa istoka Balkana) koja posebno dolazi do izražaja tokom trajanja turske vladavine. Drugim riječima: u vrijeme kad su Sloveni počeli da se naseljavaju južno od Save i Dunava, “I2a1 Dinarci” *su već bili tu* – koliko god da ih je bilo.

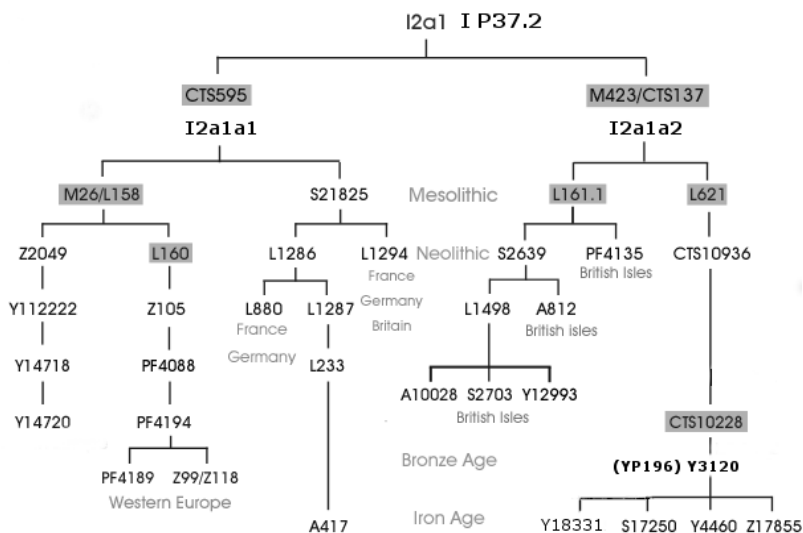
Treći razlog: Pričati o tome šta i kako se dešavalo prije 3, 5, 10, ili više hiljada godina u Evropi i povezivati to sa sa-

¹⁸³ Na početku knjige je istaknuto da su Iliri bili etnička/narodna, a ne “kompaktna” etno-rasna grupa. Takođe, ime nije nametnula neka posebna plemenska zajednica, već im je dodijeljeno od strane Grka. Te činjenice, kao i nalazi koji upravo slijede, su razlozi zašto **nije ispravno smatrati I2a “ilirskom” haplogrupom, niti da su svi današnji nosioci te grupe potomci Ilira**. Prosto se zaključuje da su *I2a1a2 Iliri i Tračani* grana većeg “I2a1 drveta” koja je u potonjih 2000 godina najviše napredovala.

dašnjošću nije preporučljivo. Od svih nasljednih linija koje su postojale prije 5000 godina danas samo mali broj ima potomke, a stanje iz neolita ne odgovara stanju iz bronzanog doba.

Rezultati studije *The Genomic History of Southeastern Europe*, u kojoj su obrađeni DNK nalazi 500 osoba koje su živjele između 12.000 i 400 godina p.n.e., pokazuju da je haplogrupa I2a1-P37.2 (“drvo” je ispod), u periodu 12.000-4000 g. p.n.e., bila prisutna u: Njemačkoj (podgrupa L161.1), Španiji (L672 i L161.1), Srbiji (P37.2), Mađarskoj (P37.2), Latviji/Letoniji (P37.2), Švedskoj (P37.2 i M423), Ukrajini (P37.2), Luksemburgu (L178) i Švajcarskoj (L1286).¹⁸⁴

Isto istraživanje je otkrilo i da su prije 7-8000 god. na Balkanu (Srbija, Bugarska i Rumunija) bile mnogo “jače” haplogrupe I2a2, G2a (koje su sada 1-2%) i R1b, a zatim i da su ljudi sa azijskom varijantom grupe R1a-Z93 boravili u Bugarskoj prije oko 3700 godina – 1 nalaz.



Haplogrupa I-P37.2. Predmet naše pažnje je krajnja desna grana L621. (Nedavno je otkrivena i malobrojna *peta* Y3120 podgrana - FGC12098)

¹⁸⁴ Mathieson et al., 2018., Supplementary table 1.

Najstariji pronađeni nosilac I2a1 grupe je živio u Švajcarskoj ~11.700 g. p.n.e. Međutim, on je samo daleki rođak balkanskih “I2a1 ljudi”. Zanimljivije je to što su predstavnici haplogrupe I2a1-P37.2 stanovali i u Srbiji (Padina) i Ukrajini prije više od 10.000 godina, a nešto kasnije i u Mađarskoj, Letoniji, Švedskoj... Ipak, ni to nam ne može bitnije pomoći u ovoj potrazi, jer je *to bilo tada*. Oko 2-2500 godina prije nove ere grupa I2a1 *nestaje iz sjeverne i istočne Evrope*. Šta se, kad tačno i kako dogodilo, ostaje tajna. Danas u Skandinaviji, na pr., *cjelokupna* haplogrupa I2a1 ne prelazi 1,5%.

Malo više svijetla na period 3000-1500 p.n.e., tadašnje prisustvo i raspored Y haplogrupa u Evropi, bacaju rezultati iz “izvještaja” Iain McDonalda iz novembra 2017.¹⁸⁵ U tom radu su objavljeni podaci iz istraživanja od 2011. godine i “mapirano” je puno R1a, R1b, I2a2... nalaza u centralnoj, istočnoj i zapadnoj Evropi. I2-L161.1 je pronađena u Britaniji, a I2a1a1 u Španiji i Mađarskoj. Ali, haplogrupe I2a L621 *nema nigdje*.

Na žalost, iako sve ovo ide u prilog pretpostavci da je haplogrupa I2a1 prije 4-5000 godina doživjela, uz naglo smanjenje populacije, i sveopštu seobu prema zapadu, jugozapadu i jugoistoku(?) kontinenta, bilo kakvi zaključci o kretanju i rasprostranjenosti grupe I-L621-CTS10228 moraju izostati zbog toga što o njoj ništa ne znamo, a nema ni nalaza iz najvažnijeg perioda: 1000 godina p.n.e. do 500 godina n.e.

Sve što sada može da se učini je da se sagleda trenutna situacija i konstatuje da su “varijante” haplogrupe I2-L621 rasprostranjene širom “donje” i “gornje” Evrope. Vrijeme je već pokazalo da je beskorisno nadugo i naširoko raspređati o tzv. “starosti zajedničkih predaka”, pa procentualnoj, ili brojčanoj zastupljenosti i pokušavati da se tako utvrdi da li su “ovi došli odozgo”, ili su “oni došli odozdo”, jer se na osnovu tih “parametara” ne može dobiti pouzdan odgovor.

¹⁸⁵ Iain McDonald, *Ancient DNA in Europe*, 2017.

Ono što je bitno (i nepobitno) u ovoj priči je sljedeće:

a) Nosioци haplogrupe I2a1-P37.2 su u Hrvatskoj, Srbiji (i duž cijelog Dunava) živjeli i prije 7-10.000 godina.

b) Prije 3500-4500 godina grupe I2a1a2 zvanično nema na tlu današnjih zapadnih i istočnih slovenskih zemalja, ali je, uslijed nedostatka obrađenih uzoraka, nema ni na Balkanu.

c) Muškarci “pozitivni” na najstarije grane grupe L621 (do I2a1-CTS10228 /Y81696/) danas žive u Velikoj Britaniji, Irskoj, **Njemačkoj**, Francuskoj i Poljskoj. Svi oni su jasno geografski odvojeni od svojih južnih i istočnih mlađih rođaka.

d) Sama grupa I-Y3120 nema otkrivenih predstavnika, ali se *ljudi koji su negativni na sve “nizvodne” grane* (tj. koji su I-Y3120*) nalaze u Njemačkoj (1) i zemljama ex-Jugoslavije (više od 10 različitih prezimena).

e) Na ogromnom prostoru od Njemačke do Urala postoji veliki broj podgrana/linija haplogrupe Y3120 (ili YP196, ili S20602) i mnogih od njih nema južno od Dunava.

f) Ali, Balkan je **jedini evropski region u kome su otkriveni i Y3120* nalazi i 2100 godina stare linije od pet poznatih Y3120 podgrupa**. (S17250 rezultati su iz Bugarske, BiH, Srbije i Mađarske – da li su u pitanju “primarne” linije, tek će se vidjeti.)

Sve I-Y3120 podgrupe i “pod-podgrupe” u jugoistočnoj Evropi (od Hrvatske do Grčke i Bugarske) su ***proistekle jedna iz druge***, a to ukazuje na prostorno-vremenski i ***linijski kontinuitet*** od najmanje 2100-2300 godina.

g) Veća raznovrsnost u “gornjoj” Evropi (koja se prije svega odnosi na hg. Y4460 i dvije grane S17250) je posljedica migracija “I2a1 ljudi” tokom prethodna dva milenijuma i *razvoja mlađih izdanaka*. To se zaključuje iz analize prisutnosti i starosti Y3120 grana i opšte poznatih istorijskih saznanja.

Na primjer, podgrupa Y4460 je, po objavljenim rezultatima, slabo zastupljena na zapadu Balkana, ali zato neke od najstarijih linija (~2100 godina) imamo u Grčkoj, Bugarskoj... a, primjetan je i njen varijetet u Mađarskoj. Na drugoj strani,

stare linije nalazimo i u zakarpatskim zemljama. Upečatljivo je, međutim, da **nijedne od mlađih grana te podgrupe**, čiji su predstavnici vrlo brojni u sjeveroistočnoj Evropi, **nema južno od Save i Dunava**. Na osnovu toga, kao i vremena nastanka mlađih grana, ispada da je tokom prvih nekoliko vjekova nove ere veći dio balkanskog “Y4460 bratstva” stigao iza Karpata, tamo ostao i, za razliku od južnih rođaka, koji su se brojno samo održavali, doživio natalitetski bum.

Ova ista činjenica je istovremeno i neosporan znak da (**naknadne seobe nazad** (koja je u VI, VII... vijeku /sa Slovenima, ili bez njih/ mogla dovesti mlađe grane) **nije bilo**).

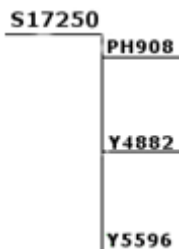
Sve navedeno savršeno dopunjuju i rezultati vezani za podgrupe Y18331 i Z17855. Oni nedvosmisleno pokazuju da su u prvom slučaju stare linije u Grčkoj i Albaniji, a u drugom na tlu antičkih tračkih zemalja – danas Srbije, Bugarske, Makedonije... Mlađe grane su raštrkane po balto-slovenskim zemljama. Nedoumica oko toga ko je odakle došao nema. [YFull, FTDNA I2a Project i razni nacionalni DNK projekti.]

Za nekoga ko “hladne glave” sagledava stvari, ovo je dovoljno da posumnja u tezu o prispjeću haplogrupe I2a1 na Balkan sa Slovenima u VII vijeku. Ipak, da bi se dobila skladna i potpuna *velika slika*, potrebno je dodati još neke djelove:

- Vrlo je moguće da je grupa I2a1 L621 nastala negdje pored Dunava prije ~12.000 godina, a da je u zapadnoj Evropi preživjelo jedno jezgro iz kog je Y3120/YP196 (pod uticajem Kelta?) stigla na Helm oko 200 godina p.n.e. Po sadašnjim saznanjima, potomci nosilaca nekih od tih linija su sad na zapadnom Balkanu, ali su se podgrupe Y4460 i Y18331 razvile, prije 2100 godina, na tlu Grčke i Bugarske.¹⁸⁶ U njihovoj blizini je “rođena” i Z17855.

¹⁸⁶ Autohtonost, starost i “endemičnost” podgrana grupe I2a u Bugarskoj, uz “rjetkost i jedinstvenost haplotipova”, naglašeni su u radu *Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry*, Sena Karachanak et al. 2013. [...The most prevalent haplogroups in

Kad je I-S17250 u pitanju, situacija je nešto složenija, jer iako postojeći rezultati takođe ukazuju na Bugarsku, Srbiju..., njene do sada otkrivene grane su se razvile prije ~1900 godina na različitim mjestima. Trenutno stanje stvari govori da je, tako, PH908 “procvjetala” na Balkanu, a da su grane Y4882 i Y5596 iznikle u zapadnom dijelu Karpata(?).



Bulgarians are I-M423 (20.2%) and E-V13 (18.1%). They represent the autochthonous and nearly endemic subclades of I-P37 and E-M78 in Southeastern Europe, respectively. ... It is worth noticing that the Bulgarian samples are scattered all over the network (of haplogroup I-M423); belonging to expanded, rare, and unique haplotypes. This diversity is consistent with an associated antiquity of haplogroup I-M423 in Bulgaria.]

- U periodu 1-800 godina n.e. glavnina Y4460 “klana” je otišla na sjever, a dio i na zapad – Mađarska, Slovenija. Razdoblje VIII-IX vijek je vjerovatno vrijeme kad se prema sjeveru pokrenuo i dio Z17855, a par stotina godina docnije su se “proskitali” i rodovi iz podgrupe Y18331.

Važno pitanje je: Zašto i kako je došlo do toga da neke grane podgrupe S17250 nastanu sjeverno od Dunava?

Jedna, istorijski utemeljena, pretpostavka je da je to posljedica rimskih pokreta i osvajanja početkom nove ere. U rimskoj vojsci su tada bile i jedinice iz Ilirika, Trakije... u kojima su sigurno bili i “S17250 vojnici”. Cjelokupna današnja prekodunavska S17250 populacija (Y4882, Y5596...) je mogla poteći od nekoliko legionara koji su tamo ostali, ili ostavili gene.

A, moguće je i da su u II v. n. e. neka “S17250 braća” živjela u Panoniji (Vojvodina/Mađarska) i da su se poslije porodične svađe jedni uputili na jug, a drugi na sjever.

Od svih mogućnosti, svakako je najmanje vjerovatno da je rodonačelnik podgrupe S17250 rođen u srednjoj, ili istočnoj Evropi, ali čak i kad bi se i to uzelo u obzir, izvjesno je da je *PH908 originalno balkanski izdanak* koji je nastao ovdje nezavisno od bratskih grana, ~400 godina prije dolaska Slovena. Na to upućuju i ove činjenice:

PH908 je, u svakom smislu, *zaokružena cjelina* na Balkanu i čini ogromnu procentualnu većinu među predstavnicima haplogrupe S17250, pa i I2a1 uopšte.¹⁸⁷

Visoka koncentracija ove podgrupe u skučenom i teško pristupačnom terenu Dinarida ***ne govori da su se tu naselili Sloveni koji su bez vojnog otpora upali***, ili upadali na Bal-

¹⁸⁷ Zapadnobalkansko porijeklo ove I2a1 grane i njen brzi razvoj od zajedničkog pretka istaknuti su u radu: *Genetic Heritage of Croats in the Southeastern European Gene Pool - YChromosome Analysis of the Croatian Continental and Island Population*; Jelena Šarac et al. 2016.

kansko poluostrvo (i ravnomjerno /~17-18%/ se rasporedili po Srbiji, Bugarskoj, Bosni i Rumuniji), ***nego ljudi koji su se tamo*** (od njih) ***sklonili!***

DNK testiranje muškaraca iz nekadašnjih vlaških plemena i rodova iz Crne Gore i Hercegovine pokazalo je da su, mahom, nosioci ove grupe. To ujedno znači da su ***njihovi preci morali biti u jugoistočnoj Evropi tokom trajanja rimske vlasti.***

Procenat zastupljenosti grane PH908 u istočnim/zapadnim slovenskim i njima susjednim zemljama se kreće od 1-2 do 5-6% u Mađarskoj i (navodno) 8% u Rumuniji, i na prste jedne ruke se mogu prebrojati linije koje *nijesu rezultat seoba balkanskih naroda u zadnjih 500 i više godina.*

Na drugoj strani, rasprostranjenost onih gornjoevropskih S17250 linija na Balkanu ide od 0 do par procenata i radi se o predstavnicima jedne grane haplogrupe Y4882 (A1328). Drugih gotovo da i nema. Njihov predak je ovamo mogao doći sa sjevera, potpuno sam, prije nekih 1000-1500 godina.

- Širenje grupa I2a, E-V13 i R1b preko Dunava se može povezati i sa migracijama istočnobalkanskih Vlaha. Njihovo prisustvo u Panoniji u VIII/IX vijeku bilježe dva istorijska spisa: Nestorova *Povijest minulih ljeta* iz XII-og i hronika *Gesta Hungarorum* sa početka XIII vijeka. Po prvom izvoru, Vlasi (Волохи) su “napali podunavske Slovene”, a onda, krajem IX vijeka, dođoše Ugri sa istoka i: “стадоше ратовати против Волоха и Словена који ту живљаху. Сјеђаху, наиме, ту раније Словени, а Волоси отеше земљу Словенску. Затим, пак, Угри прогнаше Волохе и... сједоше са Словенима, покоривши их...; и отад се назва земља Угарска.” [Povijest minulih ljeta ili Nestorov ljetopis, 7, 16; preveo N. Kosović; BG 2003.]

U drugom spisu (prevod naslova: *Djela Ugara*) je rečeno da su Ugari u Panoniji zatekli: “Slovene (Sclavi), Bugare (Bulgarii), Vlahe (Blachii), pastire Rimljana...” [The Gesta Hungarorum of Anonymus; translation by Martyn Rady; str. 15]

Sve to potvrdila je i analiza skeleta iz perioda V-X v. koja je pokazala da se i haplogrupa I2a1 (Y4460, ili Z18755) pojavljuje na prostoru Mađarske tek u IX stoljeću.¹⁸⁸

Od X do XVI vijeka su djelovi raznih rumunskih i bugarskih I2a1 rodova dospijevali i u Ukrajinu i Rusiju, ili pratili Karpatе prema zapadu. Otuda u Češkoj *Moravské Valašsko*, a u Poljskoj *Laccy, Wołosi* u Podtatrama i Beskid planinama...

Do sličnog zaključka, kad su u pitanju ukrajinske oblasti Zakarpatje i Bukovina (Černoviccka) u kojim je zastupljenost haplogrupe I2a vrlo visoka (u Bukovini i iznad 40%), došlo je šest naučnika iz Kijeva i Moskve 2015. godine: "Istočni i zapadni Sloveni (Ukrajinci, Bjelorusi, Poljaci, Slovaci) obrazuju jasne etničke cjeline. Neslovenske populacije Karpatskog regiona (Mađari, Moldavci, Gagauzi, Rumuni) čine sopstvenu grupu... *Stanovništvo Černovicke i Zakarpatske oblasti, više od ostalih Ukrajinaca, pokazuje bliskost prema neslovenskom karpatskom 'grozdu'. ...populacija Černovicke oblasti otkriva vezu sa Rumunima i Moldavcima... i to vjerovatno preko povećane učestalosti haplogrupa I2a i R1b...*" [Восточные и западные славяне /украинцы, белорусы, поляки, словаки/ на графике образуют четкие этнические облака. Неславянские популяции Карпатского региона /венгры, молдаване, гагаузы, румыны/ образуют собственную группировку, не дифференцированную на этнические кластеры. ...

Украинские популяции Черновицкой и Закарпатской областей больше остальных приближены к неславя-

¹⁸⁸ Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin; Endre Neparáczi, Zoltán Maróti et al. (2019)

U istoj studiji je, između ostalog (drugačiji autosomalni nalazi, mitohondrijalna DNK...), uočeno i da je 75% /3 od 4/ nosilaca R1a (Z280-CTS 1211) bilo tolerantno na laktozu, a da 83% /5 od 6/ I2a nosilaca nije (!), što je nepobitan dokaz da su R1a ljudi i I2a ljudi pripadali različitim etničkim grupama.

нскому Карпатскому кластеру. ... Однако популяция Черновицкой области оказалась в пределах первого кластера, обнаруживая аффилиацию к румынам и молдаванам.

Вероятно, с этими популяциями Черновицкая область сближается за счет повышенных частот гаплогрупп I2a и R1b...]¹⁸⁹

Četvrti razlog: U Srbiji/Vojvodini živi oko 1,2 milona muškaraca sa I2a1 haplogrupom, ali se obično preumi da oni nijesu potomci ljudi koji su se tu naselili u VI, ili VII vijeku. Preci više od 90% njih su *došli u potonjih 500 godina iz zapadnih, istočnih, ili južnih krajeva*. Oni su samo neprestano popunjavali praznine koje su nastajale od XIV-XV vijeka. Neki su išli dalje na sjever u XVII i XVIII vijeku, drugi doseljavali u XIX-om (ili nešto ranije, iz Rumunije), a treći tražili utočište u XX vijeku.

Najbolju potvrdu da je širenje grupa S17250-PH908 i Z17855 išlo sa juga upravo pruža istorija. Iako je, kao što je malo prije utvrđeno, veći dio predaka sadašnjih predstavnika haplogrupe I-Y3120 na prostoru od Njemačke do Kaspijskog mora živio tamo i ranije (neki već od I-II vijeka n.e, a drugi od IX-og), ipak, oko 2 miliona njih potiče od I2a1 ljudi sa cijelog Balkana koji su u talasima pristizali od XV v., a vrhunac su bile seobe s kraja XVII-og i iz prve polovine XVIII v.¹⁹⁰ Koliko je iseljenika bilo – ne zna se (samo za Srbiju procjene

¹⁸⁹ Популяції Закарпаття і Буковини на генетическом фоні оточуючих територій / Populations of Transcarpathia and Bukovina on the genetic landscape of surrounding regions; O. M. Utevska et al. (2015)

¹⁹⁰ Ova 2 miliona se odnose isključivo na grane PH908 i Z17855. Ukupan broj PH908 ljudi od Poljske i Češke do Rusije (ne računajući Mađarsku i Rumuniju) ne prelazi 1.500.000. Najviše ih je, naravno, u Ukrajini (manje od 350.000) i Rusiji (manje od.650.000). [Računato na osnovu podataka sa Ukrajinskog dнк projekta i Ruskog dнк projekta (FTDNA). 2020.]

Poređenja radi, u Srbiji, BiH i Hrvatskoj ima najmanje 2.400.000 PH908 muškaraca.

idu na 400.000), ali je zato poznato da je u januaru 1483. ugarski kralj Matija Korvin izvijestio papu da je “za poslednje četiri godine” iz oblasti južno od Dunava “preseljeno u Ugarsku na 200.000 duša”. (K. Jireček, Istorija Srba II, 420)

Broj onih koji su od XV do XVIII vijeka otišli u Češku, Slovačku, Poljsku... se takođe mjerio desetinama hiljada, a ranije pominjani “vlaški” djelovi Češke i Poljske su upravo i mjesta u kojim je najviše nosilaca hg. I-PH908. Zanimljiva su i prezimena nekih od njih: Blahovec, Blahnik. (Blah = Vlah)

Tokom 1690. godine je oko 37.000 porodica s Kosova prešlo u Ugarsku – “što je najmanje 185 hiljada ljudi, a samo oko Prištine 360 sela je opustelo.”¹⁹¹

Poslije seobe 1739-40. godine, na teritoriji ruske carevine (Ukrajina) su, u pograničnom području prema turskoj državi, od pridošlica iz Srbije (ali i Vlaške, Bugarske...) 1752-3. formirane dvije doseljeničke kolonije: Nova Srbija i Slavenosrbija i kao administrativne jedinice postojale su do 1764. g.

Iseljavanje je nastavljeno i u XIX vijeku, a među pridošlicama su bile i hiljade iz Crne Gore. [Samo od 50-tak Trebješana (pleme Nikšići, I2a) koji su se 1804. naselili u okolini Odese, danas ima najmanje 1500 živih muških potomaka.] Na kon par generacija i oni su, kao i prethodnici, postajali Rusi i Ukrajinci.

...Ili Bjelorusi. Evo šta je tim od (više od) dvadeset naučnika rekao o porijeklu I2a1 Bjelorusa 2013. godine:

“Haplogrupa I je kod Bjelorusa sastavljena od više genetskih ‘inputa’, uglavnom iz *sjeverozapadnog Balkana* (I2a-P37) i, manjim dijelom, iz zapadne i sjeverozapadne Evrope (I1-M253, I2b-M223).” [Haplogroup I in Belarusians is composed of multiple genetic inputs, mainly from the north-western Balkans (I2a-P37), and, to a lesser extent, from west and north-west Europe /I1(M253), I2b(M223)/...]

¹⁹¹ Nestorović Miloš: Etnodemografski problemi Kosova i Metohije; Scindeks-clanci.nb.rs. str. 176.

“Slično kao i kod ostalih govornika istočno-slovenskih jezika, skoro trećina ‘muške’ genetike Bjelorusa se sastoji od dvije haplogrupe, I2a-P37 i N1c. Prva pokazuje *tok gena iz jugoistočne Evrope prema sjeveru*, dok je N1c...” [Similarly to other east Slavic-speakers, almost a third of the Belarusian paternal gene pool is constituted of two haplogroups, I2a-P37 and N1c(Tat). The 1st indicates gene flow from southeast Europe northward, while N1c(Tat)...]

“...haplotipovi haplogrupe I2a-P37 baltičkih, istočnih i zapadnih slovenskih populacija, kao i balkanskih naroda /Bosnanaca, Hrvata i Slovenaca/ pokazuju obrazac zvjezdanog grananja...” [...haplotypes of haplogroup I2a-P37 of Balts, east, west Slavic populations and Balkan peoples (Bosnians, Croats and Slovenians) show a star-like branching pattern...]

“Prema tome, analize otkrivaju slične I2a-P37 pretke Bjelorusa i balkanskih naroda...” [Thus, the analyses reveal similar I2a-P37 founder(s) for Belarusians and Balkan populations...]¹⁹²

A, mišljenje da je jugoistočna Evropa postojbina i I2a Slovaka je iznešeno u radu *Genetska struktura slovačkog stanovništva...* iz 2009.¹⁹³

Izrečeni stavovi (u svim citiranim studijama) do danas nijesu promijenjeni, ili opovrgnuti, iako je bilo pokušaja da se preko (ničim potkrijepljene!) teze da je “najveća raznovrsnost DYS448 = 19 haplotipova u Ukrajini” dokaže da je ta zemlja i “mjesto” odakle je grana I-PH908 (prepoznatljiva upravo po markeru DYS448 = 19) stigla na jug. (Utevska, 2017)¹⁹⁴

¹⁹² *Uniparental Genetic Heritage of Belarusians: Encounter of Rare Middle Eastern Matrilines with a Central European Mitochondrial DNA Pool* (Alena Kushniarevich, Larysa Sivitskaya... 2013).

¹⁹³ *The genetic structure of the Slovak population revealed by Y-chromosome polymorphisms* (Eva Petrejčikova et al., 2009)

¹⁹⁴ U međuvremenu je ovaj (doktorski) rad Olge Utevske “povučen” sa Interneta.

Međutim, jednostavan uporedni pregled rasprostranjenosti/prisutnosti *osnovnih* linija, ili SNP-ova, ove haplogrupe (formiranih prije ~1700 god.) na Balkanu (Hrvatska, BiH, Srbija, CG, Grčka i Bugarska) i u Ukrajini to grubo demantuje:

- PH908 (nastao je prije otprilike 1900 godina, a najskoriji zajednički predak /ili TMRCA/ *testiranih PH908 ljudi* živio je prije oko 1700 godina) – ima predstavnike na Balkanu, u Italiji, Poljskoj, Njemačkoj, pa i Ukrajini.

Grane PH908 nastale prije 1700 godina:

- Y178551 Balkan
- Y51673 Balkan
- Y84307 Balkan
- A13912 Balkan
- Y151633 Balkan
- Y32084 Balkan
 - PH3310 Balkan, Ukrajina
- A5913 Balkan
 - A16863 Ukrajina (Rus. Fin.)
 - A22312 Balkan
- Y126296 /FT16449/ Balkan
 - Y81557 Balkan
- FT14506 Balkan
 - Y179535 Balkan
 - Y56203 Balkan
- Z16983 Balkan, Ukrajina¹⁹⁵

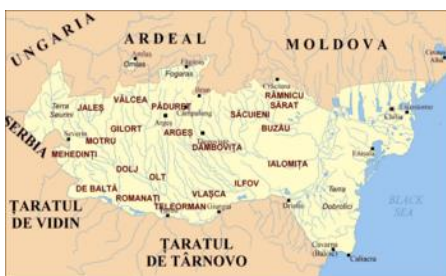
¹⁹⁵ YFull, Ukraine DNA project, Srpski DNK projekat / portal Poreklo, Y-Haplogroup I2a Project - Family Tree DNA...

- Osim navedenih, postoje još i grane BY140506 (koja ima predstavnike u Rusiji, Slovačkoj i Poljskoj) i FT169314 (Tatarstan, Rusija).

Tačka na “i”

Ovaj podnaslov se može činiti neprimjerenim, ili preuranjenim, jer se pravi završetak može dobiti samo uz DNK nalaze iz “gvozdenog doba”, zatim prvih 4-5 vjekova nove ere, kao i preko dubinskih rumunskih rezultata (kojih za sada nema), ali nije i pretenciozan – tekst koji slijedi zaista elegantno zaokružuje priču o grupi I2a1a2-YP196/Y3120.

Ako se još jednom vratite na I2a1 kartu i nađete Rumuniju, a onda pogledate i mapu ispod na kojoj je prikazana teritorija Vlaške kneževine iz XIV i XV vijeka, uočićete podudarnost velikog dijela te oblasti i prostora na kom je otkrivena +30%-na koncentracija haplogrupe I2a1.



Preci ovih “I2a1 ljudi” iz Vlaške kneževine se, kao i ostali Rumuni, zbog romanskog jezika dovode u vezu s Dačanima iz rimskog doba, a tu je i novija teza da su, kao i zapadni I2a1 Balkanci, doselili iz Ukrajine sa Slovenima. Ali, obje te pretpostavke, a naročito druga (koja je pomenuta samo reda radi), stoje na “staklenim nogama”. Pored toga što je moguće da je dio predaka I2a1 Rumuna među E-V13, R1b, J2... Dačanima živio i prije dolaska Slovena, a možda i Rimljana, u oba slučaja razlog je upravo činjenica da su “državljeni” Vlaške kneževine i *u XIV-XV vijeku govorili romanski jezik*. Neko će pitati: Pa, kako to negira prvu pretpostavku? Evo kako:

- Rimljani su Dakijom vladali svega oko 170 godina, a onda su se 275. n.e., sa dijelom romanizovanog stanovništva, povukli ispod Dunava. Kolike su šanse da preostali poluroma-

nizovani Dačani održe (a potom i brojnim došljacima nametnu) romanski dijalekat u zemlji u kojoj od III vijeka n.e. nema romanskog uticaja (vojske, gradova...), a od VII vijeka ni latinskog jezika, zato što je, odlukom cara Iraklija, zvanični jezik bio grčki, a kasnije slovenski i mađarski? Budimo realni, vrlo male, do nikakve. U upotrebi je mogao ostati jedan broj riječi, ali neće biti da su se stari i novi “Transilvanijci”, ili Moldavci dobro snalazili “in limba română”.

Romanski jezik se opet vraća na prostor današnje Rumunije sa dolaskom Vlaha u Panoniju (Transilvanija?) u VIII, ili IX vijeku, a primat postepeno preuzima sa uspostavljanjem Vlaške kneževine (1330). Da su stanovnici te države bili “družačiji” od susjeda, vidi se i po karti na kojoj su prikazani dijalekti rumunskog jezika.



Više nego zanimljivo, zar ne? Još jedno poklapanje – i to ovog puta rasprostranjenosti Muntean(skog) [“planinskog”] dijalekta i najveće zastupljenosti haplogrupe I2a1! Tri od tri: zemlja, jezik, genetika. Zbog toga, ali i ukupnog istorijskog okvira, prednost treba dati ideji o etapnom doseljavanju naro-

da i elite iz današnje Bugarske od IX-og do XIV vijeka. Međutim, kako god da je bilo i kad god da se desilo, suština ostaje nepromijenjena:

- I2a1a2 Vlasi iz kneževine Vlaške (XIV-XV vijek) su istog porijekla kao i Vlasi iz Zete, Bosne, Dalmacije...!

- I oni su, kao i ovi “naši”, govorili i vlaški i slovenski jezik, a jezik pismenosti im je, do XVI vijeka, takođe bio slovenski. Prvi dokument na vlaško-rumunskom, *pisan ćirilicom*, nastao je 1521. godine. Evo tog pisma (transliterizovano):

“Mudromu i plemenitomu i cistitomu i bogom darovanomu župan Hanăș Bengner ot Brașov mnogo zdravie ot Nécșu ot Dlăgopole. I pak dau știre domnie tale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eșit den Sofiia, și aimintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre. I pak să știi domniia ta că au venit un om de la Nicopole de miie me-au spus că au văzut cu ochii lor că au trecut ciale corăbii ce știi și domniia ta pre Dunăre în sus... I bog te veselit. Amin.”¹⁹⁶

U istom vijeku su brojni putopisci zabilježili i konačni otklon od slovenskog uticaja – Vlasi iz Vlaške su se vratili izvornom značenju imena: “Vlasi se sad zovu Romanima” (Valachi nunc se Romanos vocant) [1534]; “Vlasi koji se Romanima imenuju” (Valachi, qui se Romanos nominant) [1570]; i “Oni koji žive u Moldaviji, Vlaškoj i dijelu Transilvanije smatraju sebe potomcima Romana i svoj jezik nazivaju roman-skim.” (Ceux du pays se disent vrais successeurs des Romains et nomment leur parler romanechte) [1574]...¹⁹⁷

¹⁹⁶ Institutul de Memorie Culturală, Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung

¹⁹⁷ Tranquillo Andronico în Endre Veress, *Fontes rerum transylvanicarum ... Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest, 1914, S. 204; *Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum II*, 1857., 120; *Voyage fait par moy, Pierre Lescaopier l’an 1574 de Venise a Constantinople*. (M. Šamić)

V

SVIJEST I NACIJA

Krajem XV vijeka skoro cijela današnja Crna Gora pada pod tursku vlast i time se završava istorijski period u kome je, najvećim dijelom, i okončan proces oblikovanja “etničke strukture populacije”. Od tada prestaju veća doseljavanja i dešavaju se pretežno ili unutrašnje migracije, ili iseljavanja u Srbiju, Dalmaciju, Istru, Rusiju...

Sada je potrebno postaviti nekoliko naizgled jednostavnih, ali važnih pitanja, bez kojih ovaj rad ne bi predstavljao zaokruženu cjelinu.

- Dakle, ako je tačno (a, kad se sve uzme u obzir, ispada da jeste) da je stanovništvo neslovenskog porijekla činilo ogromnu većinu na tlu Crne Gore u sadašnjim granicama početkom XVI vijeka, kao i da slovensko stanovništvo južno od Tare od XIII do XVI vijeka nijednom nije jasno označeno kao srpsko – kako je bilo moguće da iz takve mješavine nastanu “najbolji i najčistiji Srbi na Balkanu”, “srpski Spartanci”...?

- Odakle potiče srpska svijest koja postoji kod velikog broja ljudi u Crnoj Gori?

- Crnogorska svijest i nacija?!

Srpska svijest u Crnoj Gori

Gotovo svi istraživači koji su se bavili postankom i razvojem narodâ u Crnoj Gori su ili tvrdili da je “preovladavao srpski elemenat” i da se zahvaljujući tome kod “Crnogoraca” održala srpska svijest; ili da su Crnogorci, odnosno, njihovi preci, od najranijih dana bili Sloveni (i to iz Polablja), a da su predсловenski elementi bili tako malobrojni da nijesu bitnije uticali na njihovu etnogenezu.

Nasuprot tome, mi smo, nakon udruženog rada istorije i genetike, došli do saznanja da približno šezdeset odsto današnjih muških stanovnika Crne Gore potiče od dvije odvojene tipično balkanske genetske grupe, a da ostatak čine muškarci keltskog i “predkeltskog”, slovenskog, germanskog, kavkasko-mediteranskog... porijekla.

Takođe smo shvatili da su “slovenske” i “srpske” teorije proizvod više stvari, ali, iznad svega, nedovoljnog znanja i parcijalnog posmatranja i analiziranja onoga što se može naći u istorijskim izvorima. I, to neće biti komentarisano.

Umjesto toga, pokušaćemo da otkrijemo i objasnimo istorijsko-geografske, kulturne i političke uzroke nastanka tzv. “srpske svijesti” – jednog od osnovnih faktora u nacionalnom opredjeljivanju dijela državljana Crne Gore.

Istorijska pozadina (XII – XVII vijek)

Ako je suditi po *Kraljevstvu Slovena*, jedinom istorijskom izvoru nastalom u Diokliji u XII vijeku, sasvim je izvjesno da srpska “nacionalno”-kulturna svijest nije postojala kod žitelja Gornje Dalmacije u doba dioklijskih kraljeva i kneževa. U stvari, teško da su je imali i žitelji Raške/Srbije IX-XI vijeka.

Međutim, sa političkom prevlašću Raške u Zeti s kraja XII vijeka došlo je i do raške kulturne prevlasti. “Raški književni centri preuzimaju ulogu tvoraca jedne nove i drugačije

tradicije, koja će u XIII i XIV vijeku doživjeti veliki uspon.” (Istorija CG II/1, 95)

Nosioci te nove tradicije su bili srpska pravoslavna crkva i država, ali su njene temelje postavili visokosvjесni i ambiciozni članovi dinastije Nemanjić. Prihvatajući činjenicu da su Srbi postali hrišćani relativno kasno, oni su uložili velike napore da izgrade svoju kulturu i pribave osobene simbole. To je vjerovatno i povod za uvođenje slave, to jest, proslave krsnog imena, kao jednog od zaštitnih znakova srpske crkve. A, osim toga, bilo je potrebno imati i “sopstvene svece i patrone na nebesima”, pa su kultovi vladara svetitelja šireni po cijeloj zemlji i snažno su uticali na jačanje autoriteta dinastije: “dali su povoda da se Nemanjini potomci smatraju sveterodnim i to su naglašavali kad god su mogli. Sveterodnost je članove dinastije visoko uzdizala iznad ostalih ljudi, pa su i neki kasniji vladari (ali i obični ljudi) osećali potrebu da se genealoški vežu za Nemanjiće.”¹⁹⁸

Tokom XIII vijeka je uspostavljena i episkopija srpske crkve na teritoriji Zete, a ubrzo nastaju i kultovi sv. Simeuna i Save. To se vidi i po uvođenju službi u crkvama koje su posvećene tim svecima, a kasnije (XV v.) i po prepisivanju srpskih rodoslova. Uz sve to, imamo i pojavu srpske vlastele kao zastupnika interesa Nemanjića u pomorskim zemljama. Ali, i u tom periodu se “u zetskim crkvama odrađuju službe na osnovu Četvororjevanđelja u kojim se održava starija tradicija jevanđelskog mjesecoslova, a u njima nema srpskih svetaca”. Zatim, pišu se i prepisuju krmčije (zakonopravila) iz kojih se

¹⁹⁸ Istorija srpskog naroda I, 272

Ovi kultovi su svjesno razvijani i šireni kasnije, naročito u XVIII i XIX vijeku, a obogaćeni raznim novim detaljima i tradicijama, postaju osnova nacionalne ideologije. Širila ih je crkva koja je na taj način željela da zadrži svoje vjernike (razapete između katoličanstva i islama) koji su u međuvremenu naselili široke prostore od Hrvatske, preko Mađarske do Rumunije. “Zahvaljujući” tome su se posjedi, uticaj i prihodi srpske crkve značajno povećali od druge polovine XVI i u XVII vijeku.

izostavljaju imena i zasluge srpskih svetaca (*Ilovička krmčija*, 1262.), a 1453. godine se, po nalogu zetskog arhiepiskopa Josifa, radi prepis *Vlastareve sintagme* – vizantijskog pravnog djela koje je bilo u direktnoj suprotnosti sa interesima srpske crkve i države.¹⁹⁹

Ipak, ključni razlog zbog čega u Dioklitiji, ili Zeti nije došlo do većeg prodora srpske svijesti tokom cijelog trajanja srpske države (do 1459.) je jasna politika srpskih vladara koja je manje-više dosljedno poštovala teritorijalnu podjelu na srpsku i pomorsku zemlju i, može se bez pretjerivanja reći, insistirala na nesrpskom (čitaj: arbanaškom i vlaškom) etničkom označavanju stanovništva “zetske zemlje”.

U drugoj polovini XIV-og i u XV vijeku dolazi do dodatnog slabljenja srpskog uticaja, što se zaključuje iz ovih dobro poznatih činjenica:

- raspada se srpska kraljevina/carevina;
- zetski vladari postaju katolici;
- zetski episkopi prihvataju vizantijske pravne standarde, ili se odmeću od svjetovne vlasti srpskih despota;
- zetski vladari postaju mletačke vojvode;
- dolazi do etničkih promjena i u krajevima koji su bili vrlo podložni srpskoj crkvi i državi – ono staro srpsko-slovensko stanovništvo sa sjevera Crne Gore (tadašnje Raške, ili Srbije), koje je moglo biti nosilac srpske “nacionalne” i kulturne svijesti, u XV vijeku je zamijenjeno novim, drugačijim doseljenicima, a slična pojava je zabilježena i u ostalim djelovima Crne Gore (do Tare).

U tim okolnostima su sveti Simeun i Sava i dalje bili sastavni dio svakodnevnog crkvenog života, ali definitivno nijesu imali neku svjetovnu važnost ni za vladare (osim u onim slučajevima kad se iz toga mogla izvući kakva politička korist), ni za njihove podanike. Većina plemena jeste bila “u nad-

¹⁹⁹ Istorija CG II/1, 108-113; Istorija CG II/2, 383-4

ležnosti” pravoslavne crkve, ali ne i srpske patrijaršije (ukinuta 1459.) nego ohridske arhiepiskopije, iako je nesporno da je cetinjska mitropolija od osamdesetih godina XV vijeka suštinski bila samostalna.

Takođe, iz turskih popisa se vidi da pridošlice u Potarju, na primjer, imaju vrlo malo popova.

Do pojačanog djelovanja crkve će opet doći u drugoj polovini XVI vijeka – sa obnovom Pečke patrijaršije (1557). Međutim, ni tada, a ni u najvećem dijelu XVII vijeka, njen rad nije bio nacionalno obojen – što potvrđuju i događaji i dokumenti.

Evo o čemu se radi.

Početak turske uprave u Crnoj Gori u XVI vijeku obilježavaju relativno mirni, a povremeno čak i prijateljski odnosi crkve i turske vlasti, kao i dobra saradnja turske vlasti i plemenskih glavara. Crkva se u sporovima i u očuvanju imanja oslanjala na domaće pravo (povelje i dokumenta Crnojevića), ali ponekad i na pomoć Turaka – sve do XVII vijeka, kad dolazi do potpunog okretanja Veneciji.

Četrdesetih godina XVII vijeka vladika Mardarije započinje pregovore s Mletačkom republikom i prihvata uniju, a na sličan način razmišljaju i u sinodu srpske crkve. U takvim uslovima je više nego jasno da srpski sveci i srpska tradicija nijesu mogli biti osnov političkog i ideološkog promišljanja ni vladike i crkve u cjelini, a samim tim ni naroda.

Kad dolazi do okretanja srpskoj tradiciji?

Ukratko: tokom XVI-og i u početkom XVII vijeka nije bilo nekih većih sukoba s Turcima na prostoru današnje Crne Gore, osim u primorju. U staroj Crnoj Gori, koja je imala autonomiju u okviru Skadarskog sandžaka, i crkva i vodeći ljudi su bili uz tursku vlast, jer je ona bila garant očuvanja i širenja njihovih imanja i privilegija. Crkva je ekonomski ojačala, naročito cetinjski manastir, i čak je pozivala Turke da joj pomo-

gnu u odbrani imanja, a glavari su bili oslonac vlasti u prikupljanju poreza.²⁰⁰

“Idila” se kviri u drugoj polovini XVI vijeka – turski feudalci počinju da prelaze Moraču i kupuju imanja u (staroj) Crnoj Gori. Podaci iz 1570. godine pokazuju da je u odnosu na 1523. godinu broj imanja u muslimanskim rukama veći za trećinu, što potvrđuje ubrzan proces islamizacije Crnogoraca.

Pojačano preuzimanje imanja (“čitlučenje”) je predstavljalo prvo opasnost za slobodne seljake, a zatim, zajedno sa islamizacijom, i za glavare koji tako gube i važnost i moć. Na drugoj strani, crkva ubrzano gubi i vjernike i zemlju – što će reći, *razloge postojanja*. Nešto se, dakle, moralo činiti.

Tokom XVII vijeka su se odnosi s turskim feudalcima toliko zaoštrili da se Crna Gora i zvanično priklanja Veneciji, a u Kandijskom i Morejskom ratu crnogorska, brdska i hercegovačka plemena, kao njeni saveznici, učestvuju u borbi protiv turske vlasti.

Međutim, odnose s Venecijom u to doba obilježavaju i usponi i padovi. Bilo je to, uslijed nedostatka vizije i iskrenosti i jedne i druge strane, više od pedeset godina mučnih i teških događanja ispunjenih kratkoročnim i neuspjelim akcijama i velikim, neutemeljenim planovima.

Na kraju, završilo se tako da se nije moglo nazad Turcima, a ni dalje s Mlečanima.

E, upravo tu, na prelazu iz XVII u XVIII vijek se i dešava preokret u načinu razmišljanja prvo crkvenih poglavara u Crnoj Gori, a potom i naroda. Na scenu i vladličanski tron stupa prvi Petrović, a iluzija o tome da će Mlečani pomoći i zaštititi hrišćansko stanovništvo je zamijenjena iluzijom da će to učiniti slovenska, pravoslavna, moćna Rusija.

Slovenstvo, a zatim i “Srpstvo”, ulaze u Crnu Goru na velika vrata.

²⁰⁰ Branislav Đurđev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, 108

Šta je olakšalo prihvatanje srpske kulture i tradicije?

Sa sigurnošću se može reći da su tokom XV vijeka jedini nosioci srpske tradicije/ideologije u Crnoj Gori i oko nje bili pripadnici/potomci one srpske vlastele koja je bila u sukobu sa zetskim vladarima. Ona brojnija “novopečena vlastela iz redova poglavica stočarskih družina, različitog stupnja razvika... nije imala razloga da bude vjerna toj vrsti tradicije...”.²⁰¹ Bar u početku... Ali, od XVII vijeka su se “potomci Nemanjića” počeli množiti kao pečurke poslije kiše.²⁰² Pored ličnih interesa, glavni razlozi za takvu promjenu u načinu razmišljanja bile su ove činjenice:

- Od XVI do XVIII vijeka se pod Turcima odvijao intenzivan proces zbližavanja raznih etničkih grupa, a nikakve države osim mletačke, ili turske nije bilo. Srpska crkva je bila jedina karika koja je povezivala svo pravoslavno stanovništvo na zapadnom i centralnom dijelu Balkanskog poluostrva.

- U XV vijeku je ogromna većina Vlaha i Arbanasa bila nepismena i bez svog kulturnog nasljeđa – pisana tradicija nije postojala, a (opšte)zetska je tek hvatala korjene.

- Srpska svijest je postepeno dobijala na uticaju i preko naziva za vjeru, sveštenike i pravoslavno stanovništvo koje su od XVI vijeka prvenstveno koristili katolički dostojanstvenici, misionari i izvještači, a u pojedinim tekstovima iz XVII vijeka najveći dio teritorije sadašnje Crne Gore je (opet) smatran dijelom neke nepostojeće “kraljevine Srbije”;

²⁰¹ Ž. Šćepanović – Srednje Polimlje i Potarje, 80-1

²⁰² Mnogi su plemići skorojevići tražili i dobijali “potvrde” od kaluđera da vode porijeklo od Nemanjića, ili neke druge vladarske porodice. Tako su se, na primjer, 1649. godine na osnovu “starih knjiga” kaluđeri iz Morače “uvjerali” u nemanjićko porijeklo nikšićkog vojvode Petra Gavrilovića. A, zanimljivo je da se isti čovjek, iste godine, zajedno sa još oko 40 knezova, popova..., nalazi na spisku Nikšićâ koji su prišli rimokatoličkoj crkvi. (Spisak Bartolomea od Verone, cit. B. Hrabak, Nikšić..., str. 229.)

- Nadogradnju su izvršili pismeni ljudi, u prvom redu vladike iz kuće Petrovića, koji su o prošlosti učili iz crkvenih knjiga, srpskih ljetopisa i rodoslova, ili od ljudi “uvezenih” sa strane. Nedostatak sopstvenih hronika se pokušao nadomjestiti od XVIII vijeka, ali je u tim djelima prevagnuo uticaj istorijskih okolnosti i novoobnovljene stare ideologije. Sve što nije bilo “u skladu” je mijenjano, ili zaobilaženo.

Geografija XVI i XVII vijeka

Po raspadu srpske države, u XIV i XV vijeku u Zeti se ističu dvije porodice/dinastije koje izgrađuju sopstvenu *patriu* i sopstvenu zetsku tradiciju, manje, ili više naslonjenu na dvije kulture koje su paralelno zastupljene na teritoriji Zete i okoline od XIII vijeka – vizantijsko-srpsku i latinsko-primorsku. Međutim, dolaskom Turaka sve oblasti i(li) države propadaju, a plemena gube već ustaljenu odrednicu “zetska”, jer ubrzano nestaju i Zeta i zetski zbor, a javljaju se nove geografske cjeline: Crna Gora, Brda i Hercegovina.

Tako, većina plemena, od Riđana i Banjana, preko Nikšića, Drobnjaka i Moračana, pa Bjelopavlića, Mataguža, Tuzza, Hota, do Kuča, Pipera, Klimentata, Vasojevića... ostaje van “mlade”, koliko-toliko autonomne pokrajine pod imenom Crna Gora.

Nestankom države nestalo je i glavnog vezivnog tkiva koje je objedinjavalo zetska plemena i vlastelu i koje je moglo da utiče na stvaranje naroda i nacije, bez obzira na porijeklo. Zetska tradicija je polako nestajala van granica Crne Gore, a njeno mjesto su zauzimale posebne, plemenske tradicije.

Ipak, iz 1559. godine je ostao ćirilčni zapis jednog kaľudera: “У Црној Гори у предјеллах Зете земље”, koji potvrđuje da je zetski “duh” tada još uvijek bio u životu.

Od kraja XV vijeka se ustaljuju Skadarski i Hercegovački sandžak, a granica između njih je išla od Kotora, granicom stare Crne Gore i Gornje Zete do Komova i Plava.

Primorje su držali Mlečani.

U italijanskim i ćirilničnim dokumentima iz XVI i XVII vijeka podjela na sandžake obično nije poštovana, pa je Hercegovina bila dio Dalmacije, Ilirije, Makedonije, Srbije...

Po izvještaju anonimnog pisca iz 1570. godine *od Bara počinje Dalmacija, a od Ulcinja Albanija*.²⁰³ Ali, u više italijanskih/mletačkih dokumenata s početka XVII vijeka čitava jugoistočna Crna Gora je smatrana Albanijom.

Nikšićki vojvoda Grdan i ostali “glavari Rumelije” (Li conti et capi principali di Hurumelia) su 1608. poslali pismo vojvodi Savojskom u kome mu poručuju da ga primaju “za svog kralja i cijele Rumelije” (tur. “zemlje Romeja”).²⁰⁴

Godinu dana kasnije (1609.) nastao je izvještaj koji se pripisuje Aleksandru Nikolinu iz Paštrovića. U tom spisu autor kaže da je “poslan od svog naroda da potraži katoličkog vladaoca koji će pomoći oslobođenje naroda makedonskog od Turaka.” U Makedoniju su, po njemu, spadali Bugarska, Srbija, Crna Gora, Hercegovina i još neki krajevi.²⁰⁵

Kaluđeri manastira Morače 1615. godine takođe pišu da je njihov manastir “...в области херцеговској в западних страна и предјеллах маћедонских“.²⁰⁶

Biskupi Orsini i Andreasi 1623. tvrde da se “Ilirija, ili današnja Hercegovina... dijeli na donju i gornju... Gornja na zapadu ide do rijeke Neretve, a na istoku se graniči sa Albanijom i Skadarskim jezerom.” (La Iliria, a q[ues]ti tempi detta Herzegovina... La superiore da Occid[en]te principia a detto fiume Narrona, da Oriente confina con l'Albania e Laco de

²⁰³ Starine XII, Relazione dell Albania, 193

²⁰⁴ Jovan Tomić, Pečki patrijarh Jovan, 102

²⁰⁵ Cit. J. Tomić (Discorso intorno a gli Macedoni...), n.d., 134

²⁰⁶ Jevto M. Milović, Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685-1728), Istorijski institut NR Crne Gore, Cetinje, 1956.

Scutari.) Stanovništvo čine: Turci, katolici i Šizmatici, to jest, “raskolnici”, ili pravoslavci.²⁰⁷

Petar Mazarek (barski nadbiskup od 1624 do 1634) je, prilikom svog putovanja po Bugarskoj, Srbiji, Ugarskoj i Bosni 1623-4. godine, napisao da se u Srbiji nalaze ova mjesta: Prizren, Skoplje, Kratovo, Novo Brdo, Janjevo, Priština, Trepča, Prokuplje (Procopie), Jagodina (Jagodno) i Smederevo, a Beograd je bio na granici Ugarske. Žitelji su, uglavnom, *Serviani* (ili “*Serviani Schismatici*”), *Turchi* i *Catolici*.

[Sličan opis je 1640-te dao i nadbiskup Đorđe Bjanki. Stanovnici su tada bili: *christiani* (katolici), *infedeli* (Turci) i *scismatici* (pravoslavni), a govorili su “in lingua illirica”.²⁰⁸]

Za Bosnu je Mazarek rekao da počinje od Novog Pazara, a da se “na strani prema moru nalazi vojvodstvo svetog Save, odnosno Hercegovina u kojoj su Hum, Popovo i Gradac.” U Bosni žive “tri vrste naroda” (Tre sorti di gente): “Turchi, Schismatici et Catholici.”²⁰⁹

Mitropolit crnogorski Mardarije je 1639. i 1640. u nekoliko pisama napisao da je: “...епископ кир Мардарије од предјела македонских, од земље црнегоре, од манастира Цетиња”, a vjernici su mu “православни христијани от чина грческога”.²¹⁰

Ali, za razliku od njega, malo prije pominjanih kaluđera iz Morače, Mazareka..., očigledno je da su mnogi katolički misionari i izvještaci, vjerovatno iz političkih pobuda, zane-

²⁰⁷ Jačov Marko, Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima, knj. 1, 8-9

²⁰⁸ J. Radonić – Rimska Kurija i južnoslovenske zemlje, 107

²⁰⁹ Starine XXXIX, 1-48; Spisi Kongregacije za propagandu vere..., 213

²¹⁰ Starine XXV, 167-9. Isti mitropolit je u nekoliko pisama iz 1640-ih opisan kao “grčki biskup cetinjske crkve” (Vescovo Greco della Chiesa di Cetigne). /Jačov Marko, Le Missioni Cattoliche Nei Balcani Durante la Guerra di Candia Vol 1, Dokumenti br. 33, 42/

marivali faktičko stanje (stabilnu tursku državu) i smatrali da pored “prave” Srbije, postoji i neko (nepostojeće) “kraljevstvo Srbije” koje najčešće obuhvata i Hercegovački sandžak, a ponekad i skoro svu današnju Crnu Goru. Jedan od “reprezentativnijih” opisa prve vrste je onaj iz 1681. god. po kome Srbija “stiže rijekom Drinom u Hercegovinu..., završava se na obali mora, zaobilazi Crnu Goru iznad Kotora, pa Gornju Zetu...” i ide prema Visitoru. (...arriva sù l’fiume Drino d’Herzegovina, e tenendo verso l’occidente pone il termine sù la riva dell’-Adriatico; ivi abbranciando Montenegro sopra Cattaro, e la Zenta Superiore...).

[Na početku ovog opisa, autor, nadbiskup Petar Bogdani je zabilježio da “su se narodi koje zovu Srbima zbog rata s Turcima povukli ispod Temišvara.” (Popoli, quali il Concilio Constansiense chiama Serbi* e per le guerre de Turchi si ritirarono appresso Temisfar.)²¹¹

Od izvještaja koji pod Srbijom podrazumijevaju i sve “pravoslavne” djelove Skadarskog sandžaka, treba istaći one Franciska Leonardisa (iz 1637. i 1638.) koji se odnose na “Crnu Goru i Donju i Gornju Zetu i druge provincije Srbije pune šizmatika” (Montenegro, Zenta inferior, e Superiore, et altre Provincie della Servia, piene di Scismatici).

Inače, po istom čovjeku, u Zeti su (1640.) bili: Podgorica, Vasojevići (Vassovich), Bratonožići, Bjelopavlići, Piperi, Mikulići, Krajina, Mrkojevići (Marcovich) i dio Spiča. A, “Crna Gora se proteže od granice Risna do teritorije Skadra u dužini od pedeset milja.” Pod crnogorskim episkopom su “još Paštrovići, Grbalj, Luštica i Krtole. Crna Gora i Grbalj su po-

²¹¹ Relazione dell’Arcivescovo Pietro Bogdani, Scopie, 1 gennaio 1681. Nešto drugačiji opis je dao 1661. (Dokument br. 408 u *Le Missioni Cattoliche... Vol. 2*)

* Od XVII vijeka Srbija u latinskim i italijanskim dokumentima postepeno postaje Serbia (umjesto Servia), a ime Serbi (prije svega za ljude iz Srbije) se može naći i u izvještajima Mazareka, Demskog...

danici turski, a Krtole, Paštrovići i Luštica republike Venecije.” (Sotto il Vescovato di Montenero, oltre tutto Montenero, chesi distende dalli confini di Rizzano sin'al Territorio di Scutari per cinquanta miglia in longhezza; son'anco Pastrovichi, Garibagl, Lustizza, e Cartoli... Montenero, e Garbagl sono soggetti al Turco. Cartoli, Lustizza, e Pastrovichi alla Republica Veneta.)²¹²

Ubrzo nakon pojave ove “katoličko-srpske” geografije koju su katolički dostojanstvenici zasnivali na granicama jurisdikcije srpske patrijaršije, otpočela je i promjena u načinu razmišljanja pravoslavnog sveštenstva i stanovništva. To se najbolje vidi po pismu iz manastira Morača (1648) u kome sinod srpske crkve obavještava rimskog papu – “našeg velikog Gospodina i Gospodara” (nostro gran Signore et Padrone), da je po smrti “patrijarha srpskog i Pomorskog” (serviano e Maritimo) Pajsija, izabran novi patrijarh (Gavrilo). Na kraju tog pisma, poslije izjave pokornosti “njegovom božanskom veličanstvu” (siamo obedientissimi a Sua Divina Maesta), stoji da je pisano u “zemlji Srbiji/srpskoj zemlji (nella terra di Servia) u carskom manastiru od strane sinoda u Morači”, a potpisao ga je “Pajsije mitropolit Budimlje i Albanije”.

U sličnom tonu je i ćirilično pismo papi iz 1654., takođe iz Morače, koja je “здање у српској земљи” i u kome se rominju “*краль(!) Симеун српски*” i sabor na kom je bio narod “*кршћански*”: “...сви се поклањамо твојему светому и великому пастиру начелнику, и светих ногу твојих стопе љубимо недостојним уснама нашим...”²¹³

²¹² Jačov Marko, Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima, knj. 1, 321, 481

²¹³ Starine XXV, 169-70, 179-181

Označavanje stanovništva

Turci po svom dolasku nijesu pravili neke velike etničke razlike među zatečenim stanovništvom i sve pravoslavce na Balkanu su zvali *Rum millet*, ili “narod Rumelije”. U prvim defterima su novoosnovane nahije po Skadarskom i Hercegovačkom sandžaku često označavane kao *vlaške*²¹⁴, a onda su korišćene odrednice *hrišćani* i *muslimani*. Kasnije su *hrišćani* dijeljeni na *sirfmileti* i *latinmileti* (Srbe i Latine). Muslimani su postali Turci, a u fermanu (proglasu) Mehmeda IV iz 1680. godine, kao narodi navedeni su: Grci (Rum), Arbanasi (Arnat), Srbi (Sirf), Vlasi (Eflak) i Bugari (Bulgar).

Od XVI vijeka termin Vlah/Morlak, kao opšte ime za ljude iz nekoliko tadašnjih crnogorsko-hercegovačkih plemena, ubrzano ustupa mjesto posebnim rodovskim nazivima.

Oznaka *Crnogorac* (*Montenegrin*) se u mletačkim dokumentima XVII vijeka odnosila na pripadnike plemena koja su živjela u brdima između rijeka Zete, Morače i Jadranskog mora i bila je i geografska i narodna odrednica.

Katolici su i dalje *Latini*, ili *christiani del rito romano* (hrišćani rimskog obreda), ili samo *Catholici*.

Presbyteros Sclavos i *fede Sciava* (slovenski popovi i slovenska vjera) iz XV vijeka postaju: *serviana setta* (sekta), *rito di Serviani*, *rito greco*, ili *graeco-serviano*. Pravoslavci su *šizmatici*, *ljudi srpske vjere/obreda* (populi del rito serviano), i, konačno, *serviani*, ili *graeci*.

A, u mletačkim dokumentima iz prve polovine XVI v. uočava se neobičan trend da se sve ono što dolazi iz zemalja

²¹⁴ Vlaške nahije u dijelu Zete i Hercegovini u drugoj polovini XV vijeka su prosta posljedica prihvatanja postojećeg etničkog stanja na terenu – *vlaške većine i slovenske/srpske manjine*. Ne radi se (samo) o socijalnoj oznaci, jer iste ljude koje Turci popisuju kao Vlahe, mletački izvori zovu Morlaci. Niti su sve nahije bile vlaške, niti su se samo Vlasi bavili stočarstvom. Tek od XVI v. Vlah na područjima turske uprave postaje “vlah” i dobija isključivo socijalno, pa vjersko i, konačno, podrugljivo značenje.

bivše srpske kraljevine imenuje kao srpsko. Tako je i oporuka Đurđa Crnojevića iz 1499. godine, koju je Kotoranin “Stjepan Paskvali, sin pokojnog Nikole”, 1503. preveo na italijanski sa “jezika i pisma slovenskoga”, u zvaničnoj Duždevoj potvrdi iz 1517. postala oporuka čiji je original preveden “sa srpskog jezika na latinski” (de lingua serua in latina...).²¹⁵

Isti “recept” je korišćen i u slučaju stampara Božidara Vukovića koji je živio i radio u Veneciji i bio član grčkog crkvenog Bratstva svetog Đorđa. Naime, kad je plaćao članarinu, on je u knjizi Bratstva upisivan kao “Dionisio della Vechia (tj. Božidar od Starice), de la *nation Serva*”, iako, da se zna, sam za sebe nikada nije rekao da je Srbin – ni “nacionalno”, ni porijeklom.

Naprotiv, u darovnom natpisu na ikoni poklonjenoj crkvi sv. Đorđa se potpisao kao “Zećanin”, a u knjigama štampanim od 1519. do 1538. godine je više puta napominjao da je: “гријешни слуга Христов, Божидар Вуковић, родом из Диоклитијске земље, у предјелима македонским, баш из града, званог Подгорица”. (Zbornik za putnike, 1520., Praznični minej, 1538...)

I, ne, nije bio ni zbunjen, ni neznaven, ili nacionalno nesvjestan, jer je vrlo dobro znao da je otišao “из отаџбине, из земље Диоклитијске”, a da je njegov saradnik “јерођакон Мојси от сербскије земљи отчством же от мјеста нарицаемаго Будимља”.²¹⁶

Sada slijedi izbor zapisa i dokumenata koji pokazuju kako je imenovano stanovništvo Crne Gore, Primorja, Brda... u XVI i XVII vijeku.

²¹⁵ Miloš Milošević, Testament Đurđa Crnojevića; PG-Cetinje, 1994.

²¹⁶ Na žalost, očeva odanost otadžbini nije se prenijela na njegovog sina, Vićenca, koji je ubrzo podlegao pritisku vremena, okruženja i dostupne ćirilične literature, prihvativši ono što piše u “rodoslovima kraljeva i careva srpskih” kao dio svog ličnog nasljeđa.

*

Kao (prvi?) “čovjek crnogorske nacije” pojavljuje se u sudsko-notarskim spisima od 8. oktobra 1522. godine Mustafa, islamizirani Petar Ćuda, sin Radovanov, iz Paštrovića.²¹⁷

Međutim, u tom periodu su, ipak, bile aktuelnije neke druge odrednice za ljude s ovih prostora.

Na primjer, u dva izvještaja iz sredine XVI vijeka (*Relatione del sindacato di Dalmatia et Albania...*) “u Dalmaciji i Albaniji” žive: Dalmatini, Murlachi, Albanesi i Turchi.²¹⁸

Rovinski je, u svom djelu *Crna Gora*, naveo još jedan opis iz XVI vijeka, nepoznatog autora, pod imenom *Distinta relazione di tutti stati, Ragusa, Bosina e d' Albania*. U njemu se mještani Skadra “dijele na katolike i grke”, a u Podgorici “većinu čine grci”. Pod Grcima se, naravno, podrazumijevaju pravoslavci.

Francuz Pjer Leskalopje je 1574. bio na putovanju od Venecije do Istanbula. 19. marta je stigao u Pljevlja (Plieuve) “veliko selo nastanjeno hrišćanima srbima” (gros village bien habité de chrestiens seruiens). Prije toga je bio u Dubrovniku, gdje “govore slovenski jezik, a svi znaju i italijanski”, i Trebinju. Tamo žive i “hrišćani latini” (chrestiens latins). Činjenica da je Leskalopje nazive “latini” i “srbi” pisao malim početnim slovima ukazuje na to da je to stanovništvo označavao, ili razlikovao na osnovu vjere/crkve. Nasuprot tome, sva imena narodâ u ovom putopisu su napisana velikim početnim slovima: Grecs, Armeniens, Arabes, Turcs, Juifz (Jevreji)...²¹⁹

Iz 1578. godine je ostao izvještaj anonimnog autora o stanju katoličke crkve na Balkanu po kome se Barska nadbi-

²¹⁷ Istorijski zapisi, god. XIV, knj. XVIII, sv. 3, Titograd, 1961, 496-499

²¹⁸ Monumenta spectantia historiam... XI, Commissiones et relationes Venetae III, 1-41.

²¹⁹ Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH, knj III; Midhat Šamić, *Opis putovanja Pjera Leskalopjea iz 1574.*, str. 342.

skupija nalazi u Makedoniji, a stanovništvo čine *christiani latini, scismatici grčke vjere* (de la fede greca) i *Turchi*. U Srbiji živi “popolo di Servia” (narod Srbije), a Novo Brdo je “u sred Srbije”²²⁰.

Po izvještaju Marina Bicija iz 1610. godine, Klimenti, Grude, Hoti, Kastrati i “Sobriolli (Briole)” su označeni kao “*latini*”, a Bjelopavlići, Piperi, Bratonožići kao “*Dalmatini*”, dok su Kući (Cucci) bili “pola šizmatici pola latini”. **Jezik je ilirski.** Bar je naseljen Turcima, hrišćanima, šizmaticima i latinima.

U krajevima Srbije se govori *dalmatinski jezik*, a šizmatici su “*srpskog obreda*”. Klimenti su gotovo svi katolici i govore albanski i dalmatinski jezik.²²¹

Marijan Bolica u svom *Opisu skadarskog sandžaka* iz 1614. godine kaže da se narod sastoji od: “*christiani del rito serviano*”, “*christiani del rito romano*” i “*Turchi*”.

“*Li serviani o greci sono*” (srbi ili grci su): Bjelopavlići, Rovčani, Piperi, Bratonožići i Vasojevići.

“*Del rito romano*” (rinskog obreda) su: Kući/Chuzzi Albanesi, Klimenti, Rapsa, Hoti, Škrijelji, Kastrati.

A, pećka patrijaršija je nadležna nad “cijelom Srbijom, Podgoricom, Crnom Gorom, Župom (Grbalj)..., jer su svi srpskog obreda” (sono di rito servo).²²²

[Radi se o vrlo bitnom spisu, jer se iz njega jasno vidi da su “*hrišćani srpske vjere/srpskog obreda*”, ukratko rečeno, “*srbi ili grci*”. Sličnih dokumenata ima još.]

Zadarski nadbiskup Garzador u svojim izvještajima iz 1624. god., vezanim za Boku kotorsku i Budvu, prvo govori o crkvama, kućama i popovima grčkog obreda i ilirskom jeziku (*Graecanici ritus, sed Illyricae linguae*). Zatim, piše da je Ko-

²²⁰ Monumenta spectantia...XVIII, Acta Bulgariae ecclesiastica, 393

²²¹ Starine XX, Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia, 50-156.

²²² Starine XII, Opis sandžakata Skadarskoga od 1614. godine, 168, 181-2

tor “okružen srpskim šizmaticima” (Schismatici Serviani), a u gradu žive “rimski katolici” (Cattolici Romani). Poslije toga saopštava da svi Srbi u selu Krtole nijesu šizmatici (Serviani, per la magg[io]r parte Schismatici), što jeste neuobičajena rečenica za to vrijeme (jer je između Srbin/Grk i šizmatik uvijek stajao znak jednakosti), ali nije i neispravna, zato što su neki Srbi/Grci bili unijati: *rito greco/serviano catholico*.

Nakon pisma iz Budve, nadbiskup je od Kongregacije dobio odgovor da “brakove između Latina i Srba” (Matrimoni de' Latini con li Serviani) papa neće odobriti, “jer bi brakovi između katolika i pravoslavaca/šizmatika dali loš primjer”. (... pessimo esempio di dispensar, Cattolici si congiungessero in matrimonio con li Scismatici).²²³

Tri godine kasnije, 19. juna, Garzador je bio u posjeti Baru i pravoslavne je imenovao kao Grke (...trahendi Graecos ad ritum Latinum; ...Greci Schismatici), a na isti način je 30. avgusta označio i stanovnike Krtola koje je, u malo prije citiranom, posljednjem izvještaju, smatrao Srbima: “Chiesa, della quale si servono gli Greci” (crkva u kojoj služe Grci).

Takođe, prema jednom popisu iz 1627-me, u kotorskoj biskupiji (tačnije, Risnu i okolini) žive Catholici, Greci Schismatici i Turchi, a u Luštici, Krtolama, Lješevićima i Grblju su (po opatu Paskvaliju) “Greci Scismatici, et Heretici”.²²⁴

[Ovi tekstovi savršeno pokazuju način razmišljanja katoličkih dostojanstvenika kad je u pitanju narodno-vjersko razlikovanje ljudi iz crnogorskog primorja u XVII vijeku: *srpski šizmatici* su suprotstavljeni *rimskim katolicima*, Latini Srbima ili Grcima, a katolici pravoslavicima/šizmaticima. Zavisno od naziva za obred/vjeru (rito Greco, rito Serviano) pravoslavci postaju Grci, ili Srbi.]

Idemo dalje.

²²³ Jačov Marko, Spisi Kongregacije za propagandu vere, knj. 1, 24-30

²²⁴ Isto. Popis i prethodna dva dokumenta su str. 80-94

Po popisu crkava i stanovništva iz 1637., na prostoru Kruševica, Krivošija, Risna, Maina, Budve... mještani su katolici, šizmatici i Turci. (Spisi kongregacije...I, 278)

1640. godine dubrovački nadbiskup u pismu kaže da “mnogi Morlaci katolici koji žive u Novom i drugim mjestima u kojima zajedno žive Katolici, Turci, Jevreji i Šizmatici” postaju pravoslavni. (...molti Morlacchi Catolici, che habitano in Castelnovo, et in altri luoghi, dove stanno insieme Catolici, Turchi, Hebrei, e Schismatici...) /Spisi kongregacije..., 415, 438/

1643. godine je u eparhiji “grčko-srpskog” episkopa sa Cetinja živjelo oko 7000 “Greci Serviani Scismatici, et Herectici” i oko 1000 “Turchi”. /Isto, str. 599-600/

“Narodi Grblja” (Popoli di Zuppa) su, u izvještaju misionara Đovanija Paskvala, 1649. bili “Christiani del rito greco”, a on ih je preobratio u unijate: “nel rito greco catholico”. Kotorski biskup se na pruženoj pomoći zahvalio Kongregaciji za propagandu vjere pismom pisanim “srpskim slovima” (caratteri serviani).²²⁵

Iz 1649. godine postoji i izvještaj Franciska Bolice o katoličkim misijama u Crnoj Gori i Albaniji. Opisani su “Popoli Christiani”, “Christiani Albanesi” i “Schismatici”. Pomenuti su “mitropolit Crne Gore srpskog obreda” (Vescovo di Montenegro di rito Serviano), a takođe i “jezik i slova srpska” (lingua et caratteri Serviani).

Iguman manastira Praskvica Josif Bečić (inače, monah zadužen za propagandu katoličke vjere – misionar Kongregacije), koji “zna samo jezik grčko-srpski” (lingua Greco Serviana) je 1650. napisao jedno pismo u kome je svoje vjernike “u selima Paštrovića” prvo (zvanično) imenovao kao “narod grčko-srpskog obreda” (paesi di Pastrovichi per il popolo del rito

²²⁵ Jačov Marko, Le Missioni Cattoliche Nei Balcani Durante la Guerra di Candia Vol 1, Dokument br. 132

Greco Serviano), a onda je tu oznaku pri kraju pisma skratio: “questo sudetto *popolo Serviano*” (ovaj pomenuti *narod srpski*) i tako sažeto objasnio kako su Paštrovići (kao i Rovca, Piperi, Bjelopavlići... u opisu M. Bolice iz 1614. godine) postali Srbi. (Isto, Vol 1, str. 260-270 /prethodni izvještaj/ i str. 315)

Rimska crkva, tj. Kongregacija za propagandu vjere, je 1660. uputila pismo kotorskom biskupu u kome traži da se: “zabrani Grcima da gone svoje žene katolkinje da prihvataju grčku vjeru” (prohibeantur Graecis ne suas uxores latini ritus cogant ad graecum ritum transite). [J. R. Rimska kurija..., 336, 618]

I, za kraj, izvještaj biskupa Petra Bogdanija:

Skadarski sandžak je 1665. godine imao osam gradova i provinciju Crnu Goru, a stanovnici su: Catholici, Serviani i Turchi.²²⁶

*

Da pogledamo sada kako su još označavana plemena, narod preko Tare, kao i žitelji primorja u ćirilničnim dokumentima.

Brdska plemena su bila različite vjere, ali su uglavnom imenovana kao *hrišćani*, ili kao *planinski narodi* (populi delle montagne). Savremenici, ni Turci, ni hrišćani, nijesu pravili etničku razliku između Klimenata, Kuča, Pipera, Bratonožića, Vasojevića, Gruda, Bjelopavlića, Hota, Nikšića... U izvorima se, bez ikakvih problema (na primjer, 1638.) zajedno javljaju “glavari u ime Bratonožića, Hota i Kastrata”. Od samog početka Kandijskog rata Kuči i Klimenti istupaju jedinstveno; a 1658. godine su Mlečani odredili plate glavarima “Kuča, Klimenata, Hota, Gruda, Bratonožića, Pipera i Bjelopavlića.”

I hercegovačka plemena su najčešće određivana kao *narodi*, a u novembru 1657. su njihovi prvaci poslali pismo/

²²⁶ Jačov Marko, Le Missioni Cattoliche Nei Balcani Durante la Guerra di Candia Vol 2, str. 513

predstavku mletačkom upravitelju “U ime odabranih hrišćana iz plemena: Nikšića, Banjana, Drobnjaka, Plana, Morače, Tare i Kolašina.”²²⁷

О “тугама и теготама на хришћане” с којима се поступало као са “скотом несмисленим” је 1560. писао писар из манастира св. Тројице код Пљеваља. (V. Ćorović, Istorija Srba)

Baron de Khisl је 1606. године упutio писмо “Грдану војводи и осталим војводама и кнезовима и главама, и пуку христијанском од херцеговине, сарпске земље и арбан-ије...”²²⁸

1615. године се, као ктотори манастира Morače, истићу: “...Радоња и кнез Вукоје с православним кристјани Горње и Доње Планае.” (Šćepanović, Srednje Polimlje i Potarje, 114)

Vladika/“episkop” Visarion је 1655. године тражио од папе помоћ за “себе и ове крстјане око себе”.²²⁹

U *Istoriji Crne Gore* III/1 налази се фотокопија писма “православних из Будве” од 15. септембра 1680. године.

Izuzetno važna u ovom smislu је i poslanica patrijarha Arsenija III из 1689. године, намијенјена племенима: “која се зову Никшићи и Дробњаци и Пипери и Белопавлићи и Братоножићи и Чрна Гора и приморска страна и ина окр-стна племена која су у Херцеговини... и свим опште по имену православним христјанима великим и малим”.²³⁰

U okružnici (ili, što bi danas rekli, cirkularnom pismu) манастира Savina за обнављање тог манастира 1695. године, такође се поминју “православни крстјани”. (Starine XVI, 101)

²²⁷ Istorija CG III/1, 98, 103, 141, 140

²²⁸ Franz Miklosich, Slavische Bibliothek II, 294-5

²²⁹ Starine XXV, 192-3

²³⁰ Ž. Šćepanović – Srednje Polimlje i Potarje, 137

Dakle,

Iz svih dokumenata i zapisa iz XVI i XVII vijeka vidljivo je nekoliko činjenica:

~~- da se pravoslavna vjera u latinskim i italijanskim dokumentima zove *srpska, ili grčka vjera*; a pravoslavni popovi su *preti Serviani ili Greci*;~~

- da se isti stanovnici pravoslavne vjere (jednog istog područja) označavaju kao *šizmatici, Srbi/srbi, ili Grci/grci*;

- da su stanovnici katoličke vjere opisivani kao *Latini, christiani*, i najčešće *catholici*, a katolički popovi su *preti/clero Latini/o*;

- da su stanovnici islamske vjere određivani kao *Turci, ili Infedeli* (nevjernici);

- da su u ćiriličnim dokumentima plemena označavana kao pravoslavna i(li) hrišćanska, ali ne i srpska;^[231]

- da katolici u primorju, ili bilo gdje drugo na teritoriji današnje Crne Gore i istočne Hercegovine, nijednom u XVI, XVII i XVIII vijeku nijesu zapisani kao *Srbi katolici* (Serviani catholici), ili *Srbi katoličke vjere*. To dvoje je isključivalo jedno drugo!²³² A, treba naglasiti i da isti ljudi nijednom nijesu imenovani kao Hrvati.

²³¹ Nijedan dokument o takozvanim skupovima "srpskih glavara" (1608, 1614...) koji se pominju u *Istoriji Crne Gore*, ili drugim knjigama, nema u svom originalnom obliku tu nacionalnu odrednicu.

²³² Srbi koji su živjeli u Srbiji, kao i pravoslavci u "krajevima Mađarske, Slavonije i Hrvatske" (*Hungarie, Sclauonie et Croatie*) zvali su se (*pored Serviani scismatici*) i *Rasciani*. Ti ljudi, ako su bili katolici, pisani su ovako "Catholic Rascians", a kada su unijati: "Rasianorum catholicorum ritus graeci". Sličnih podataka ima i za Bosance/Šokce – "Bosnesi cattolici". /J. Radonić, nav. djelo/

Petar Bogdani, nadbiskup Sardike, je 1653. godine u izvještaju napisao da su bugarski katolici "della natione slava del rito romano", a oni iz Srbije: "catholici del rito romano natione Slavi o Illirici". Takođe je pomenuo i "cleri et catholicorum Serbiae". (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Zagreb 1887, str. 197, 240, 242, 243)

- da nijedan musliman iz Crne Gore i drugih krajeva u XVI, XVII i XVIII vijeku nije označen kao *Srbin islamske/turske vjere*.

Drugim riječima:

Katolici koji su živjeli u primorju Crne Gore i u istočnoj Hercegovini su, znači, označavani kao *katolici* ili *latini*, a istog su porijekla kao i pravoslavni stanovnici tih krajeva, koji se nazivaju *šizmaticima*, *Srbima*, ili *Grcima*.

Muslimani iz istih tih krajeva su imenovani kao *Turci*, a i oni su najvećim dijelom istog porijekla kao i ovi prethodni.

Crnogorci su u mletačkim dokumentima ili *Crnogorci*, ili *Morlaci*, ali su, što se vjere tiče, “tutti pero Serviani” (svi ipak, Srbi).

Šta to znači?

Znači da se “upotrebljavao pri razlikovanju etničkih grupa, sve **do XVIII veka**, kriterijum kog Evropa, van pokrajina turskog carstva... nije poznavala – **NACIONALNA PRIPADNOST SE ODREĐIVALA PO VERI I CRKVI** i tek je ~~Dositej Obradović kod Srba postavio načelo prirodnih kriterijuma – princip jedinstva jezika i roda – kao temelj svesti nacionalnog jedinstva.~~”²³³

Eto zašto su jedni isti ljudi (zetski Vlasi-Arbanasi-Sloveni) umjesto Zećana/Crnogoraca pravoslavne, katoličke i islamske vjere, postali i *Srbi* i *Grci* i *katolici-latini* i *Turci*.

~~Ito zašto i kako su “Cuzzi Albanesi” rimskog obreda u drugoj polovini XVII vijeka *po*krštavanjem postali Srbi i za-~~

²³³ B. Grafenauer, cit. D. Vujović – Prilozi izučavanju crnogorskog nacionalnog pitanja, 173

Taj kriterijum je zabilježen i u putopisu ambasadora Katarina Zena iz 1550. godine (opis puta od Venecije, preko Splita i Niša do Carigrada) u kome se kao narodi turskog sultanata navode “christiani Schiavoni (Sloveni katolici?), Serviani, Bulgari et Greci”. /Starine X, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI veka*, 220/.

~~što su neki Hoti, Dukadžinci, Grude... danas Srbi/Crnogorci, a neki Albanci, ili Bošnjaci.~~²³⁴

Tužno, ali istinito – podjela stanovništva Skadarskog sandžaka Petra Bogdanija iz 1665. godine na Katolike, Srbe i Turke je i danas osnova “nacionalnog promišljanja” najmanje polovine “građana” Crne Gore.

“Jedinstvo jezika i roda”

Početak XVIII vijeka stanje na Balkanu je sljedeće: oružanog otpora Turcima skoro da nije ni bilo. Većina pravoslavaca je već oko 250 godina pod turskom vlašću. Pečka patrijaršija je marioneta turskih feudalaca. Na teritoriji Srbije, Austrija je krajem XVII vijeka vodila rat protiv Turske, čiji je konačni rezultat bio masovno iseljavanje **pod vođstvom patrijarha Čarnojevića 1690. godine. Drugi značajniji događaj iz srpske istorije u XVIII vijeku je seoba 1740. godine. Dio tih iseljenika je naseljen u carskoj Rusiji.**

Tradicija o Nemanjićima i srpskoj državi je tokom tih 250 godina bila prisutna i u crkvi i u narodu, ali nije imala neku značajniju ulogu u organizovanju “narodnih masa za borbu protiv okupatora”.

Za Crnu Goru i okolne oblasti XVIII vijek predstavlja ogromnu istorijsku prekretnicu, iako se gotovo ništa nije promijenilo u načinu života, ili odnosu prema Turcima. Samo je jedan “prijatelj-zaštitnik” zamijenjen drugim. Umjesto **Venecije, to je postala Rusija.**

Prekretnica se desila prvenstveno u načinu razmišljanja i u sferi ideologije. Pravoslavlje se i definitivno učvršćuje kod većine plemena i ona ubrzo kreću u jednom, a katolička u drugom pravcu.

²³⁴ Na žalost, naziv Bošnjak je iz nekog razloga prihvaćen i u Crnoj Gori, iako je i istorijski i geografski neutemeljen – bar kad su u pitanju predjeli u kojima danas živi najveći broj crnogorskih muslimana neAlbanaca.

Na vladličanski tron stupa prvi Petrović koji je doživio tu čast da ga ruski car izabere za svog saveznika u borbi protiv Turaka. Nije teško zamisliti kako se osjećao i šta je mislio u tim trenucima. **Vjerovatno je sebe već vidio kao vladara cijelog oslobođenog Balkana.**

~~Početakom XVIII vijeka, zajedno sa ruskim emisarima (koji su bili Srbi) i nadom u oslobođenje, došle su i ruske crkvene knjige i ruskoslovenski jezik, koji postaje književni jezik Srba u Vojvodini.~~

~~Prvo je iz Rusije, 1702. godine, poslana knjiga u “србску земљу” (u manastir Savinu), a onda je 1711. među Crnogorce došao i pukovnik Mihailo Miloradović – s njim je stiglo i slavenoserbstvo.~~

Otrilike u isto vrijeme i Ivan Crnojević postaje: “последњи владатељ и самодржац зетски и последњи из све господе србских царева.” (Po Miloradoviću, 1712.). A, nešto kasnije, 1732. godine, vladika Danilo je na kupljenom jevanđelju sebe opisao ovako: “Данил владика Цетињски Његош, војеводич српској земљи”. Vladika Vasilije je sve to zaokružio kao: “смирени пастир славно-српскога црногорскога народа”.

Šta je, zapravo, *slavenoserbstvo* i kako je nastalo?

Do XVIII vijeka taj termin nije postojao, a izvjesno je i da nije nastao u Srbiji tog vremena. **Slavenoserbstvo su stvorili iseljenici iz Srbije i drugih srpsko-pravoslavnih krajeva u Rusiju koji su shvatili, ili naučili da srpska crkva (kao i ruska) pripada porodici istočno pravoslavnih crkava, a da su (i) oni slovenski narod isto kao i Rusi, Poljaci..** Niko od njih do tada nije imao predstavu o veličini te ideje! Došli su iz zemalja kojim Turci vladaju već 250 godina. Slovenstvo u očima tih ljudi dobija sasvim nove dimenzije i značenja.

Slavenoserbstvo je rezultat upravo te spoznaje i predstavlja nadogradnju principa po kome se “nacija” određuje po vjeri i crkvi. Tek sa tom spoznajom dolazi i do pravog buđenja

nja srpske srednjevjekovne tradicije, koja se uklapa u novi san o veličini. Ta tradicija postaje srž ideologije koja ima zadatak da pokrene pravoslavce, podložne Pećkoj patrijaršiji, na otpor Turcima.

Od polovine XVIII vijeka u upotrebu ulazi i *slavenoserbski jezik* kao mješavina narodnog i ruskoslovenskog jezika i traje do Vukove reforme.

Slavenoserbstvo je ideološko-kulturni zametak koji će dovesti do nastanka srpske nacije u XIX vijeku.

Ono je iznjedrilo princip “jedinstva jezika i roda”.

U (staroj) Crnoj Gori je proces prihvatanja slavenosrpstva dovršen izjavom glavara iz 1756. godine u kojoj se kaže da su Crnogorci: “...православне вјере християнске и закона свете цркве источне, а рода частна и света славеносербског”.

~~Prema tome, više od pedeset godina su Crnogorci, Brđani i Hercegovci učili da je vjera “istočno pravoslavna”, i da su oni “roda slavenoserbskoga”.~~ Vjerovatno su se već tada kleli da nikad nijesu bili u savezu s Mlečanima; Crnojevići su bili u vrlo gustoj magli, a Balšići nijesu ni postojali.

Tada vladika Vasilije piše svoju *Istoriju...* u kojoj govori da je učio iz: “горе поменутих српских историја” koje se nalaze po manastirima i u “српској Пећкој патријаршији и црногорској Цетињској митрополији”, a “које говоре о царевим српским и херцезима црногорским...”. I baš zbog toga što nije našao bog-zna-šta o “hercezima crnogorskim” (a, i to što je našao nije mu i odgovaralo) zaobilazi činjenice, prekraja istoriju i izmišlja priču o kašnjenju “Baoše Stracimirovog” na Kosovsku bitku; vjeruje u izdaju i “Vukovo klevetanje Miloša”; brani Nemanju od Orbinija koji ne govori lijepo o njegovom porijeklu...

Zato je Vasilije Petrović Srbin, a u isto vrijeme i Crnogorac, jer je “mitropolija crnogorska” i jer su “hercezi crnogorski”.

Zato se i Danilo prije njega divio “srpskim carevima” i Lazaru, maštajući da je i on “vojevodič srpskoj zemlji”.

Zato i guvernadur Ivan Radonjić 1788. godine piše carica Katarini II: “...сви ми Срби Црногорци молимо вашу висост...”, ostavljajući stanovnicima Crne Gore u nasljedstvo dijagnozu podijeljene ličnosti koja dan-danas postoji kod velikog broja ljudi.

Od tada i borba za prestiž u plemenu, ili uopšte političkom životu, dobija drugačije oblike – raniji pojedinačni slučajevi traženja “diploma” o kakvom-takvom porijeklu od Nemanje i cara Dušana, u XVIII, i naročito XIX vijeku, postaju epidemija. Predanja se prepravljaju, dopunjavaju i svi nastoje da dokažu da su bar vlastelinskog porijekla – plemića “prskih peta” nije falilo.

Tokom XIX i početkom XX vijeka se, kao rezultat prihvatanja načela “jedinstva jezika i roda”, pojavljuju i “Srbi grčkoga i rimskoga zakona”, “Srbi katoličke vjere”, kao i “Srbi islamske/muhamedanske vjere”.

Međutim, ispostavilo se da je ova opšte srpska nacionalno-vjerska diferencijacija, iz više razloga, bila kratkog daha i nije izdržala probu vremena.

Crnogorska svijest i nacija

Uporedo sa stvaranjem i razvojem srpske svijesti (koja je, kao što je jasno utvrđeno, “posijana” zaslugom katoličkih sveštenika i izvještača u XVII vijeku, a onda i zvanično ukorijenjena početkom XVIII-og), u Crnoj Gori se odvijao i drugi, sasvim protivrječan proces.

U pitanju je održanje i jačanje zetsko-crnogorske svijesti koja je rođena tokom XIV-XV vijeka.

Uzroci njene istrajnosti (i širenja) u narednim vjekovima se mogu tražiti u “preživjelim” ostacima zetske tradicije i sjećanju na vladare iz porodice Crnojević (na koje se povremeno pozivaju i pojedini Petrovići), a zatim i formiranju Crne Gore kao posebne teritorijalno-političke cjeline.

Na to se nadovezuje i nastanak crnogorskih plemenskih ustanova – Opšteg zbora i Zbora glavara, kao i samostalno djelovanje crnogorskih vladika i crkve (i tokom postojanja, a pogotovo po ukidanju srpske patrijaršije 1766. godine). Nije nikakva tajna da se pravo učešća na Zboru poistovjećivalo s narodnom pripadnošću. Crnogorcem je postajao svako ko je primljen u Zbor, a primjer Riđana to vrlo dobro pokazuje: “да су у Збор црногорски и посад да су Црногорци увијек”.

Sve to je uticalo da ojača osobena crnogorska svijest, a samim tim i da se kod stanovnika Crne Gore XVIII i XIX vijeka razvije primjetna “prednacionalna”, a potom i nacionalna zasebnost.

U početku, crnogorska svijest je odražavala društveno biće onih plemena (nahija) oko Cetinja, a kasnije, sa većim bitkama i oslobodilačkim ratovima, ta svijest se širi i dolazi do naglog povezivanja crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena. Njihovim ujedinjenjem nastaje crnogorski narod u državotvornom smislu.

Značajnu ulogu u razvoju, za ono doba, atipične crnogorske *ličnosti* odigrala je i stalna borba za život i opstanak

koja je, po mnogo čemu, bila jedinstvena. Ona je doprinijela da se izgradi jedan izuzetni mentalni i moralni sklop ljudi koji se nije uklapao u tadašnje srpske i balkanske “okvire” – crnogorska tradicija i način života i mišljenja su postojali isključivo kod Crnogoraca, i nigdje drugo.

Na žalost, taj tip čovjeka je brzim prelaskom sa pleme-nskog na “građansko” društvo, a zatim i stravičnim nesnalaženjima u XX vijeku (1912-18, 1941-45, 1948, 1989, 1991-93) možda i trajno izgubljen.

Takođe treba reći da je dodatni impuls stvaranju crnogorske nacije dao i sam Nikola Petrović u posljednjem dijelu svoje vladavine, ističući *crnogorstvo* kao svojevrsni “update” srpstva. Simo Šobajić to, početkom XX vijeka, ovako opisuje: “Crnogorstvo i Crnogorci formirano je u narodu sve jače kao *zasebna celina*, kao *narodnost* i kao *nadmoćnost* i *prevlast...*”. (S. Šobajić, *Crnogorci*, str. 53)

Ipak, odlučujuća je bila uloga crnogorske *države*, koja se definitivno javlja na prelazu iz XVIII u XIX vijek. Bez nje, tj. države, koja je nastala, kako iz današnje perspektive izgleda, silom prilika, ili iz nužde, najvjerojatnije ne bi ni došlo do crnogorske nacionalne individualnosti, bez obzira na sve etničke, istorijske i druge različitosti.

U vezi s tim, potrebno je istaći da su teze po kojima je tradicija o Crnojevićima *zajedno* sa tradicijom o Nemanjićima “podgrijavala i jačala državotvorna stremljenja crnogorskog naroda” u *osnovi netačne*. Vrijeme je najbolje pokazalo koliko je nemanjićka tradicija doprinosila i održanju i nestajanju crnogorske države. Tačno je da je i jednu i drugu tradiciju u Crnoj Gori nosila crkva, ali iz potpuno različitih motiva.

Uspomena na Crnojeviće je, nesporno, živjela u narodu i nakon XV vijeka i zato su se Petrovići, i neki mitropoliti prije njih, prikazivali kao njihovi nasljednici, a Sava je čak govorio da je njihov potomak.

Samo to sjećanje je moglo da usmjeri crnogorska plemena prema Veneciji, a zatim i da očuva kakvu-takvu svijest

o državi, što će dovesti do uspostavljanja slobodne Crne Gore krajem XVIII vijeka.

Nemanjićka tradicija je, sama po sebi, u suprotnosti sa tradicijom Crnojevića, ili Balšića, prosto zato što pripadnici te dvije zetsko-crnogorske dinastije (prve naročito) nijesu radili na stvaranju ni male, ni velike srpske države, nego na stvaranju svoje sopstvene i to tako što su se borili upravo protiv srpskih vladara i despota!!

Iz istog razloga zbog kog su dioklijski vladari, kultovi i tradicija postali smetnja Nemanjinim ambicijama u XII, tako i Crnojevići od XVIII vijeka polako padaju u zaborav, jer se učvršćuje ideja o opštem oslobođenju Srba od tuđinske vlasti, kao i stvaranju države “južnih Slovena”.

Tradicija o Nemanjićima je, uz zaista *prenaglašeno* srbovanje, svjesno korišćena u vremenu Nikole Petrovića da bi dala potporu njegovim političkim ambicijama: “Crna Gora je primala na sebe ulogu Dušanove našljednice i, dotle skućene, pretenzije Crnogoraca rastegnute su do Sarajeva, Skoplja, i onda Soluna.” (S. Šobajić, *Crnogorci*)

Umjesto da od, kolike-tolike, Crne Gore napravi jednu skladnu i prosvećenu zemlju “crnojevićkog tipa”, on je i sebe i narod upregao u ostvarenje sumanutog cilja: okupljanje svih Srba oko Crne Gore i dinastije Petrović, odnosno, u stvaranje velike srpske države.

Šta se desilo i njemu i državi – poznato je. Naknadna pamet i “crnogorčenje” nikome poslije nijesu bili od koristi.

Kako ni tada, tako ni danas, ta tradicija ni po čemu ne doprinosi očuvanju državnosti Crne Gore, već suprotno – njenom nestanku.

Na kraju

Nije teško razumjeti da se, kad se sve sabere i oduzme, u prošlom vijeku, kao i danas, nacionalno pitanje u Crnoj Gori svodilo, i svodi, na *odanost državi Crnoj Gori* i jasno je da je ta odanost uvijek i neizbježno dovodila, i dovodi, do udaljava-nja od velikosrpskih (i ostalih) interesa i načina mišljenja.²³⁵

Međutim, jasno je i da je ta odanost preveliki teret za znatan broj sadašnjih stanovnika Crne Gore kod kojih srpska i crnogorska svijest žive jedna pored druge, a odsustvo čak i elementarne privrženosti je posebno izraženo u onim kasnije oslobođenim, ili priključenim krajevima i u vjerski miješanim sredinama u kojim dominira srpska svijest, što dovodi i do toga da se više ljudi nacionalno izjašnjava kao Srbi (i smatra Srbiju svojom matičnom zemljom).

Ali, ko je htio, shvatio je da je to samo njihova lična odluka koja nema veze s porijeklom, ili važnim historijskim činjenicama, već s nekim drugim procesima i okolnostima.

A, ako ćemo iskreno, i psihologijom. Naime, saznanje da SRBI (XIII-XVI vijek) NIJESU SMATRALI *Bjelopavliće, Ozriniće, Kriče, Vasojeviće, Kuče, Banjane, Nikšiće...* SRBI-MA je izričito, neumoljivo i nepromjenljivo. Znači, u međuvremenu je moralo doći do parcijalne lobotomije, ili ubrzane skleroze koja je uzrokovala amneziju i otvorila put današnjem kompleksu više (i niže) vrijednosti po kome su *pripadnici tih plemena “najčistiji Srbi”*, ili *“elita srpstva”*.

Ipak, “problem” je što se sada više ne može kriti da su crnogorski Srbi taman onoliko (originalni) Srbi koliko su i cr-

²³⁵ Da se ne zavaravamo – besmisleno je da “srpska i svetosavska” Crna Gora postoji u bilo kakvom nezavisnom, ili “ravnopravnom” obliku. Ona jednostavno mora da bude sastavni dio Srbije, jednako kao Šumadija, ili Pomoravlje, bez svog parlamenta, vlade, ili ikakvog vida samouprave. U suprotnom, otvara se prostor za više puta viđeno: da “srpski” vladari Crne Gore **kad-tad**, iz ovog, ili onog razloga, postaju zažeti borci za obnovu crnogorske državnosti.

nogorski muslimani (bili) Turci i (sad) Bošnjaci, ili bokeljski katolici Hrvati. Srbi u Crnoj Gori su rezultat znaka jednakosti između pripadnosti srpskoj crkvi i nacionalne pripadnosti. Sve ostalo je obična ideološko-politička nadogradnja tog principa koja traje od XVIII vijeka i, štaviše, očigledno je da je ta nadogradnja na lošim temeljima. A, to, na nesreću, znači samo jedno – KAD JE OSNOVA VAŠEG “ZNAJANJE” POGREŠNA, vi možete na nju dodavati milijarde i milijarde novih (pa i tačnih) informacija, ili razvijati vaše ideje i uvjerenja do beskonačnosti, misleći da ste u pravu i da nešto zaista znate, ali istina je surova: I SVO TO VAŠE NAKNADNO ZNAJANJE JE TAKOĐE POGREŠNO.

I, da tragedija bude veća, ovo važi za sve sukobljene strane u Crnoj Gori. Zato je ovo sluđena zemlja u kojoj se magla najbolje prodaje, a svako mišljenje je “od danas do sutra”. Nauka/genetika je “laž”, ili “budalaština”, a epska pjesma, ili “ono što mi je reka’ đed Mrgo” su “istina”.

U istoj zemlji, eto, postoji i čovjek sa titulom doktora (vjerovali, ili ne, *biolog!*?) koji je u jednom intervjuu izjavio da je: “besmisleno sa genetskog aspekta tragati za svojim poreklom.” – biće da je razlog to što *su porijeklo i geni dvije nespojive stvari!?!?*

Dakle, kao što je rečeno na početku, *imate informacije*, ali **ne i znanje!** Pročitali ste nešto iz knjiga, naučili ste sve rečenice, ali, u stvari, pojma nemate o tome o čemu pričate.

I, upravo to *izvorno neznanje* je podloga dvostruke/podijeljene ličnosti “Crnogoraca-Srba” koja je (opet vjerovali, ili ne) i “naučno” gajena tokom pedeset godina socijalizma.

I, upravo zbog toga je normalno da “velji” Crnogorci preko noći postaju “king size” Srbi, i obratno.

Isto kao što je normalno i:

- da ste “za Crnu Goru” dok imate zajedničkog neprijatelja, a kad opasnost prođe onda vam matična država postaje Bosna (ili Sandžak);

- da iz nekog razloga dižete spomenik Skenderbegu, a “zaboravljate” da su vaši preci i tada bili Malisori/Brđani-Zećani i da je njihov *dobrovoljno prihvaćeni* vladar bio Stefan Crnojević;
- da vam odnos prema državi zavisi od partije, ili čovjeka na vlasti, kao i od toga da li ste, ili nijeste (od vlasti) dobili to što ste tražili ili željeli;
- da ste za “građansku državu”, ali vam prioritet nad državom i državljanstvom imaju vjerska, nacionalna, i ko zna kakva sve još, *lična* opredjeljenja...

~

Vremenom će genetika postati priznata nauka i u Crnoj Gori.

Istoričari, arheolozi i svi ostali (ne)zainteresovani stručnjaci će, prije, ili kasnije, shvatiti da je DNK nepristrasni saveznik koji im može pomoći da dođu do boljeg i preciznijeg mozaika crnogorske prošlosti (ali i sadašnjosti).

A, obični “građani” će jednog dana skontati da država i opšta dobrobit društva ne smiju da zavise od *promjenljivih* i suštinski nebitnih stvari kao što su njihovi pojedinačni izbori i ubjeđenja.

Treba vjerovati u to jer, kao što reče pjesnik, “danas je sve moguće, pa i tri prve ljubavi”.

Ali, kad je Crna Gora u pitanju, reklo bi se da je, na žalost, (pored *odanih državljana*) baš vrijeme ono što joj najviše nedostaje.

Originalna literatura, zbornici i izvori koji su korišćeni su navedeni u knjizi.

Ovo su neke od knjiga koje su takođe korišćene:

- Božić Ivan – Nemirno Pomorje XV veka
- Vujović Dimitrije – Prilozi izučavanju crnogorskog nacionalnog pitanja, Nikšić 1987.
- Dinić Mihailo – Srpske zemlje u srednjem veku, Beograd 1978.
- Đurđev Branislav – Postanak i razvitak brdskih, crnogorskih i hercegovačkih plemena, Titograd 1984.
- Đurđev Branislav – Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Sarajevo 1953.
- Živković Tibor – Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600-1025) BG, 2007
- Istorija srpskog naroda I, II, razni autori; BG 1991.
- Istorija Crne Gore II/1 i 2, Titograd 1970.
- Istorija Crne Gore III/1, Titograd 1975.
- Konstantin Jireček – Istorija Srba I i II, (J. Radonić); Beograd 1952.
- Kovijanić Risto – Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima I i II, Cetinje 1963.
- Mužić Ivan – Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji, 28-30 (Split, 2010.)
- Novaković Relja – Još o poreklu Srba, Zemun 1991.
- Novaković Relja – Srbi, Zemun 1993.
- Parović-Pešikan Maja – Planinsko zaleđe Rizinijuma, Beograd-Nikšić 1980.
- Pijović Marko – Vlasi u dubrovačkim spomenicima do 14. stoljeća, Zagreb 2018.
- Radonić Jovan – Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Beograd 1950.
- Rotković Radoslav – Odakle su došli preci Crnogoraca, Matica crnogorska, 1995.

- Rovinski A. Pavel – Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti I-IV, Cetinje-Sr. Karlovci-Novi Sad 1993.
- Stipčević Aleksandar – Iliri: povijest, život, kultura; Zagreb 1989.
- Ćirković Sima – Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba, Beograd 1964.
- Ćorović Vladimir – Istorija Srba, Niš 1999.
- Hrabak Bogumil – Nikšić do početka XIX veka, BG 1997.
- Bogumil Hrabak – Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku
- Šekularac Božidar – Tragovi prošlosti Crne Gore, CT 1997.
- Šekularac B. – Crnogorski anali, Cetinje 1996.
- Šćepanović Žarko – Srednje Polimlje i Potarje, Beograd 1978.
- Šuflaj Milan – Srbi i Arbanasi, Beograd 1925.

Pored ovih, pročitani su i radovi M. Dašića, P. Šobajića, S. Tomića, A. Luburića, J. Erdeljanovića, A. Jovićevića...

Genetičko-genealoški uvod u knjizi i svi podaci vezani za DNK analize porijekla zasnovani su na rezultatima zvaničnih istraživanja i ovim radovima:

- *Sense About Genetic Ancestry Testing* (Dr Tabitha Innocent, Danska)
- *Understanding genetic ancestry testing* (Univerzitet-ski Koledž London)
- *Beginner's Guide to Genetic Genealogy* (Kelly Wheaton, SAD).

Sadržaj

I dio

DNK tragovi.....7

II dio

Istorijsko-geografski tragovi.....30
 Balkan u starom vijeku.....31
 Novi narodi.....40
 S(e)rbi, Hrvati i “franački” Sloveni (VII-X
 vijek).....57
 Vizantijski izvori.....67
 Izvori na latinskom jeziku do XIII vijeka.....89
 Srpski izvori i “Pomorska zemlja”.....98
 Izvori i dokumenti XIII-XV vijek.....110

III dio

Stanovništvo jugoistočne Crne Gore.....126
 Tradicija, pisani tragovi i genetski nalazi....127

IV dio

Stanovništvo sjeverozapadne Crne Gore.....154
 Plemena zapadne i centralne Crne Gore.....173
 Enigma zvana I2a1.....188

V dio

Svijest i nacija.....207

<https://independent.academia.edu/ZeljkoMusovic>

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-9950-0-3
COBISS.CG-ID 38391568